

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

استان‌شناسی زنجان

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

عنوان و نام پدیدآور: استان‌شناسی زنجان [کتاب‌های درسی]: ۲۳۶/۶ / برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف: دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری؛ مؤلفان: علی احمدی، مهدی زمانی، رحمان صالحی، سیده کبری احمدی، پروش کرمی و مریم فتحی؛ زیر نظر کارشناسان گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۱۲۳ ص. مصور (رنگی)، نقشه، جدول، نمودار.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۰۳۳-۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: ویراستار: سیداکبر میرجعفری

یادداشت: چاپ دوم

یادداشت: چاپ قبلی: وزارت آموزش و پرورش، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۷۹ ([۶۷ ص]).

موضوع: زنجان - جغرافیا

شناسه افزوده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

شناسه افزوده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

شناسه افزوده: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران

رده‌بندی دیویی: ۲۳۶/۶ ک ۳۷۳

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۵۱۷-۸۰ م

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (رحمة الله علیه)

سوزد از افق، مهر خاوران
فروغ دیده حق باوران
بهن، فر ایمان ماست

پایست ای امام
استقلال، آزادی، نقش جان ماست

شیدان، پچپیده در کوش زمان فریادمان
پاینده مانی و جاودان

جمهوری اسلامی ایران

دریای خزر

خلج فارس

دریای عمان

فهرست

	فصل اول : جغرافیای طبیعی استان زنجان
۲	درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۵	درس دوم : ناهمواری های استان و چگونگی شکل گیری آنها
۱۲	درس سوم : آب و هوای استان
۱۸	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۳۰	درس پنجم : مسائل زیست محیطی استان و راه حل های آن
	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان زنجان
۳۶	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۴۰	درس هفتم : ویژگی های جمعیتی استان
۴۵	درس هشتم : شیوه های زندگی در استان
	فصل سوم : ویژگی های فرهنگی استان زنجان
۵۴	درس نهم : ویژگی فرهنگی استان
	فصل چهارم : پیشینه تاریخی و مفاخر استان زنجان
۶۲	درس دهم : پیشینه تاریخی استان
۷۹	درس یازدهم : نقش مردم استان در دفاع از مرزهای ایران اسلامی
	فصل پنجم : توانمندی های استان زنجان
۸۶	درس دوازدهم : قابلیت ها و جاذبه های گردشگری استان
۹۸	درس سیزدهم : توانمندی های اقتصادی استان
	فصل ششم : شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۰۸	درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان
۱۱۷	درس پانزدهم : چشم انداز آینده استان

سخنی با دانش آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه استان شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش آموز عزیز این است که کتاب استان شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود درکی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آن در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو، بینشی عمیق از این مسائل پیدا کنید و راه حل‌های این مشکلات را بیابید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید، توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی محیط زندگی خود محسوب می‌شوید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه استان شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید.

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط فرصت است؛ آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر. مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل‌بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد، امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

استان زنجان از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

خداوند متعال را شاکرم که بعد از گذشت چند سال، بار دیگر این توفیق را به این جانب داد که در جمع شما مردم عزیز، مؤمن و غیور زنجان حضور پیدا کنم و از محبت و ایمان و تلاش‌های ارزشمند برجستگان شما صمیمانه سپاسگزاری کنم.

شهر زنجان را از دیرباز به عنوان یک شهر مؤمن و فرهنگی شناخته‌ام.

از این شهر در دوران‌های مختلف و از جمله در دوران انقلاب اسلامی نمونه‌ها و نشانه‌هایی بروز پیدا کرده که برای هر مجموعه انسانی مایه مباهات و افتخار است.

اولاً در جریان انقلاب اسلامی، این شهر نقش ایفا کرد و پس از پیروزی انقلاب،

در دوران دفاع مقدس هم غواصان دریا دل زنجانی در نیروهای مسلح نقش‌های برجسته‌ای ایفا کردند. در زمینه حضور سیاسی و انسانی در صحنه‌های انقلاب نیز استان زنجان دارای موقعیت‌های برجسته است؛ یعنی متوسط میزان حضور سراسری مردم کشور در مسائل حساس انقلاب - مثل انتخابات - پایین‌تر از حد حضور مردم زنجان است.

برای جوان زنجانی بسیار حائز اهمیت است که بداند شهر و منطقه او از دیرباز منطقه‌ای فرهنگی و دارای رشد علمی و اخلاقی بوده است. شما در تاریخ، برجستگان علمی و فرهنگی در فلسفه، فقه و ریاضی دارید که از این سرزمین برخاسته‌اند و یکی از معروف‌ترین آنها «شیخ شهاب‌الدین سهروردی» - شیخ اشراق - است که به عنوان یک فیلسوف و متفکر برجسته اسلامی، نام درخشانش در همه دایره‌المعارف‌های دنیا ثبت شده است. البته غیر از «شیخ اشراق» شخصیت‌های برجسته متعددی را نیز در زمینه‌های علمی و هنری از این استان و منطقه داشته‌اید که می‌توانید نام آنها را به صورت برجسته در طومار معارف ایرانی و اسلامی مشاهده کنید.

معمولاً کسانی که به استان زنجان مسافرت می‌کنند، وقتی آثار تاریخی این استان، مثل گنبد سلطانیه، بازار زیبا و بزرگ شهر زنجان و مساجد و مدارس معروف استان را ملاحظه می‌کنند، آنها را به عنوان پدیده‌ها و آثار تاریخی و باستانی می‌نگرند، که البته درست هم هست؛ اما نکته‌ای که در این آثار تاریخی وجود دارد، این است که این آثار نشان‌دهنده اوج هنر معماری در میان مردم در طول تاریخ گذشته است. اینها چیزهایی است که گذشته تاریخی یک ملت را رنگ و رونق می‌بخشد و مردم می‌توانند گذشته، تاریخ و ریشه‌های خود را پیدا کنند.

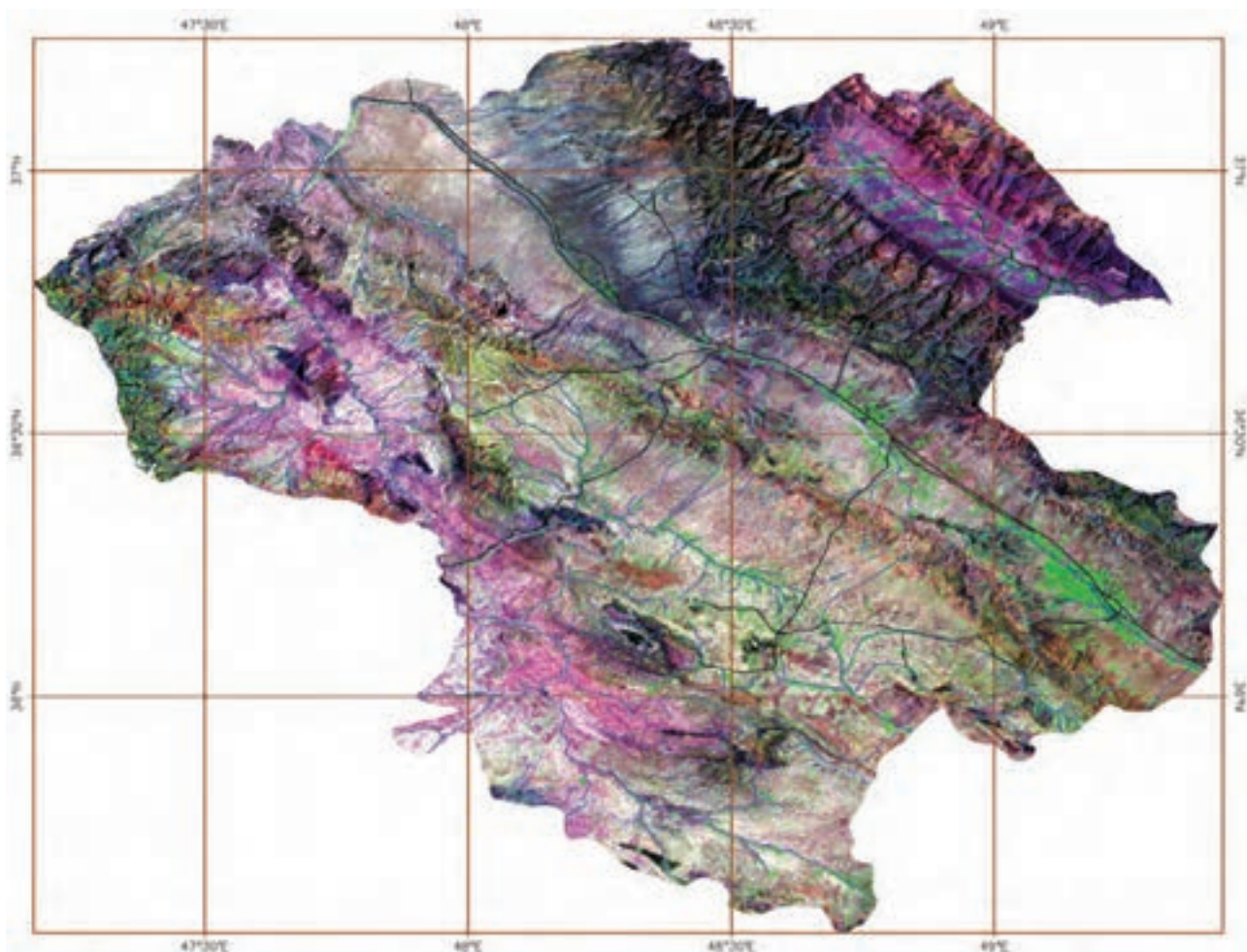
در زمینه دانش‌های دینی هم برجستگی از این استان در دوران‌های گذشته، به خصوص بعد از دوره صفویه وجود داشته‌اند. شهر زنجان در یک دوره طولانی، مهم‌ترین حوزه علمی تمام مناطق غرب ایران محسوب می‌شده است. در دوران مشروطه، عالم بزرگی مثل مرحوم «آخوند ملاقرابعلی» در زمینه فقه در اوج علمی قرار داشت و علمای برجسته زمان خود را نسبت به مقام علمی اش خاضع کرد. البته ما در دوره‌های بعد هم شاهد بروز شخصیت‌های برجسته علمی زیادی هستیم که بعضی را از نزدیک دیدیم و بعضی را نیز شنیدیم، که «حکیم هیدجی» - شاعر، فیلسوف و عارف زنجانی - یکی از برجستگان دوره‌های اخیر است.

در دوره جوانی ما در حوزه‌های علمی، شخصیت‌های برجسته علمی زنجان مایه افتخار شهرشان بودند. در نجف، مرحوم آیه الله میرزا باقر زنجانی؛ در قم، مرحوم آیه الله حاج سید احمد زنجانی و در تهران، مرحوم آیه الله حاج میرزا محمود امام جمعه زنجانی، از بزرگان زنجان در شهرهای مختلف آن روز بودند. بحمد الله امروز هم شخصیت‌های برجسته علمی زنجان، چه در حوزه‌های علمی قم و مشهد و چه در محیط‌های دانشگاهی، حضور دارند. مرحوم استاد «روزبه» یک شخصیت فرهنگی برجسته زنجانی بود که منشأ خدمات بزرگ فرهنگی در کشور شد. خود ما در دوران تحصیل، دوستانی را که از این خاک برخاسته بودند، می‌شناختیم که بعضی در خود زنجان و بعضی در قم به مقامات عالی علمی دست یافته بودند. مقصود از این حرف‌ها فقط تعریف و خوشامدگویی برای مردم زنجان نیست؛ بلکه مقصود این است که جوان زنجانی، شجره‌نامه علمی و فرهنگی خود را بشناسد.

البته امروز هم این شهر همچنان یک شهر با استعداد فرهنگی است؛ با چند هزار دانشجو و دانشگاه‌های متعدد؛ با حوزه علمی؛ با جوانان آگاه و آماده رشد و ترقی معنوی و استعداد‌های قابل شکوفایی. من مایلم جوانان زنجانی به خاطر این شجره‌نامه فرهنگی پرافتخار به خود بیالند و قدر استعدادهایی را که خدای متعال به جوانان این منطقه ارزانی داشته است، بدانند و با به‌کارگیری آنها، از امکانات خدا داده حداکثر استفاده را بکنند تا برای آینده کشور و منطقه خود، ذخیره‌های ارزشمندی را به وجود آورند.

امتیاز این استان فقط فرهنگی نیست؛ بلکه نسبت رشد اخلاقی و دینی مردم این منطقه بالاتر از بسیاری از مناطق دیگر است؛ این را آمارهای انتظامی به ما نشان می‌دهد. در دوره انقلاب، بازار زنجان خدمات با ارزشی را به پیشرفت انقلاب در این منطقه کرد و بازاری‌های زنجان و جوانان مؤمن در دوران دفاع مقدس و دوران دفاع از ارزش‌های جمهوری اسلامی، همواره در وسط صحنه حضور داشتند و مردم زنجان جایگاه برجسته‌ای را برای خود ثبت کردند که تا امروز هم این هست و در آینده هم به فضل پروردگار خواهد بود.

زنجان استان بسیار مستعدی است. این استان از لحاظ زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، معادن غنی و باارزش فلزی و غیرفلزی، به خصوص بعضی از فلزات مثل روی و سرب و مس و ارتباطات میان استانی قابل توجه است. استان زنجان با استان‌های متعددی همجوار است و از لحاظ تردد، یکی از محورهای پر تردد این نقطه از کشور محسوب می‌شود. استانی که دارای مردم و زمین با استعداد است، می‌تواند امکانات فراوانی در آن رشد کند که البته بعد از انقلاب تلاش بسیاری در این زمینه شده است و همه شاخص‌های توسعه در این استان بالاست.

تصویر ماهواره‌ای استان زنجان

تصاویر ماهواره‌ای (Landsat-۷) از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در تصویر فوق که تحت‌عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ، رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. در این تصاویر ماهواره‌ای زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند. (عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اول

جغرافیای طبیعی استان زنجان

درس ۱ موقعیت جغرافیایی و وسعت استان

استان زنجان در شمال غرب ایران بین ۳۵ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۱۵ دقیقه عرض جغرافیایی شمالی و ۴۷ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد. مساحت استان برابر آخرین تقسیمات سیاسی در سال ۱۳۸۶ برابر با ۲۱۷۷۳ کیلومتر مربع می باشد که حدود ۱/۳۴ درصد از مساحت کل کشور را دربر می گیرد و از این نظر بیستمین استان کشور است. با توجه به نقشه زیر استان های همسایه را نام ببرید.

شکل ۱-۱- نقشه تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان

برای مطالعه

مساحت استان از گذشته تا به امروز دستخوش تغییرات زیادی شده است؛ تنها در طی دوره ۳۰ ساله ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ مساحت استان پنج مرتبه تغییر یافته است. مساحت استان در سال ۱۳۵۵ برابر ۲۱۸۴۸ کیلومتر مربع، در سال ۱۳۶۵ برابر ۳۶۳۹۸ کیلومتر مربع، در سال ۱۳۷۰ برابر ۳۹۳۶۹ کیلومتر مربع، در سال ۱۳۷۵ برابر ۲۶۱۳۹ کیلومتر مربع و در سال ۱۳۷۶ برابر ۲۲۴۶۵ کیلومتر مربع و در نهایت، در سال ۱۳۸۵ برابر ۲۱۷۷۳ کیلومتر مربع شده است.

فعالیت

مساحت استان زنگان در سال‌های مختلف را به صورت نمودار میله‌ای نمایش دهید.

شکل ۱-۲- نقشه موقعیت ریاضی استان

برای مطالعه

اهمیت فراملی استان زنجان

استان زنجان به دلیل قرارگرفتن در مسیر دالان بین‌المللی شرق به غرب کشور از نظر حمل و نقل بین‌المللی اهمیت فراوان دارد. کریدورهای بین‌المللی که استان در مسیر عبور آنهاست عبارت‌اند از:

۱- کریدور جاده ابریشم: جاده ابریشم با قدمتی ۲۰۰۰ ساله به‌عنوان کریدور مشهور تجاری اتصال قاره‌های آسیا و اروپا به‌یکدیگر در زمان‌های قدیم بوده است. این جاده از شهر شانگهای در شرق چین شروع و با عبور از کشورهای آسیای میانه به ایران رسیده و به‌صورت شرق به غرب در ایران به تهران رسیده و به دو شاخه تقسیم می‌شود: شاخه‌ای به سمت عراق و شاخه‌ای با عبور از زنجان و تبریز به ترکیه و اروپا می‌رود. این راه بسیار قدیمی بوده و در حال حاضر نیز از ارزش بالایی برخوردار است. حدود ۲۰۰ کیلومتر از این راه در استان قرار دارد. در سال‌های اخیر این مسیر تقریباً تا مرز ترکیه به شکل بزرگراه درآمده و قسمتی از بزرگراه‌های آسیایی است.

۲- کریدور حمل و نقل آلتید*: این کریدور با عبور از ترکمنستان وارد ایران شده و با مسیری شرق به غرب با گذر از استان زنجان به ترکیه، بلغارستان و شمال اروپا می‌رود.

فعالیت

۱- موقعیت ریاضی تقریبی محل زندگی خود را مشخص کنید. برای این کار می‌توانید به نقشه ایران یا کره جغرافیایی مراجعه کنید.

۲- با مراجعه به سایت اینترنتی استانداری زنجان اطلاعاتی در مورد موقعیت نسبی استان به کلاس ارائه دهید.

* آلتید (ALTID) یعنی توسعه شبکه زیربنایی حمل و نقل آسیا، این کریدور از شهرهای اهر، خرمدره و زنجان عبور می‌کند.

درس ۲ ناهمواری‌های استان و چگونگی شکل‌گیری آنها

وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *

و در زمین کوه‌هایی افکند تا شما را نجنباند و رودها و راه‌ها [قرار داد] تا شما راه خود را پیدا کنید.

(النحل، آیه ۱۵)

شکل ۳-۱- ناهمواری‌های استان

ناهمواری‌های استان

استان زنجان مانند سایر قسمت‌های ایران تحت فشار صفحه‌های عربستان و اوراسیا، چین خورده است. قسمت‌هایی به سمت بالا حرکت کرده، کوهستان‌ها را ایجاد کرده (تاقدیس‌ها) و قسمتی نیز به پایین حرکت نموده، چاله‌ها را ایجاد نموده (ناودیس‌ها) که به

مرور زمان بر اثر رسوبگذاری نیروهای فرسایشی به شکل دشت‌های هموار درآمده است. وجه مشترک تمام ناهمواری‌های استان جهت شمال غرب - جنوب شرق آنها می‌باشد. ناهمواری‌های استان به دو دسته کلی زیر تقسیم می‌شود:

الف) کوهستان‌ها و تپه ماهورها شامل:

۱- کوه‌های تالش

۲- کوه‌های طارم

۳- کوه‌های سلطانیه

۴- تپه ماهورهای کرسف - سعید آباد

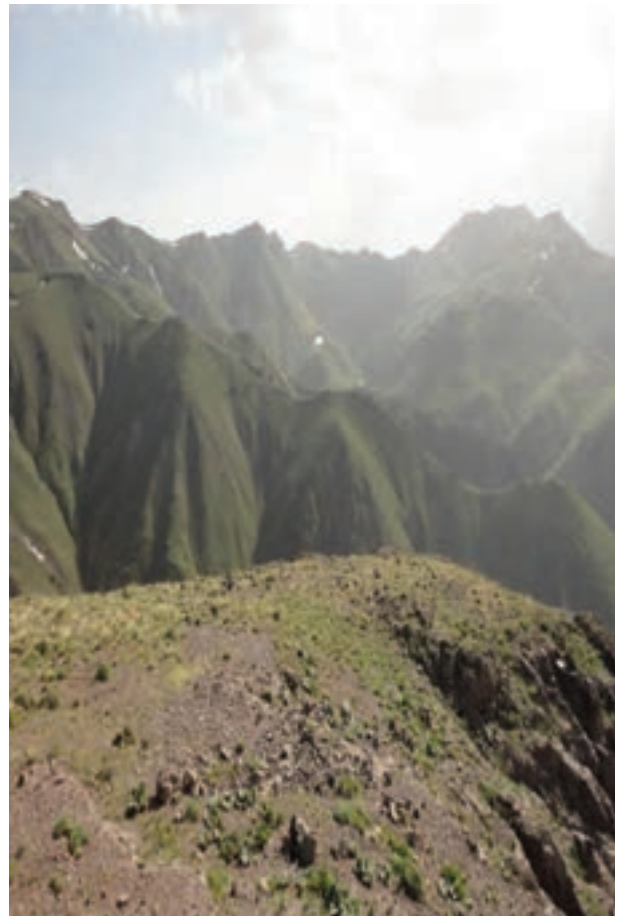
شکل ۴-۱- کوه‌های طارم

شکل ۵-۱- کوه‌های فرسایش یافته (ماه‌نشان)

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۶-۱- مراتع بیلاقی استان

ب) دشت‌ها و سرزمین‌های هموار شامل:

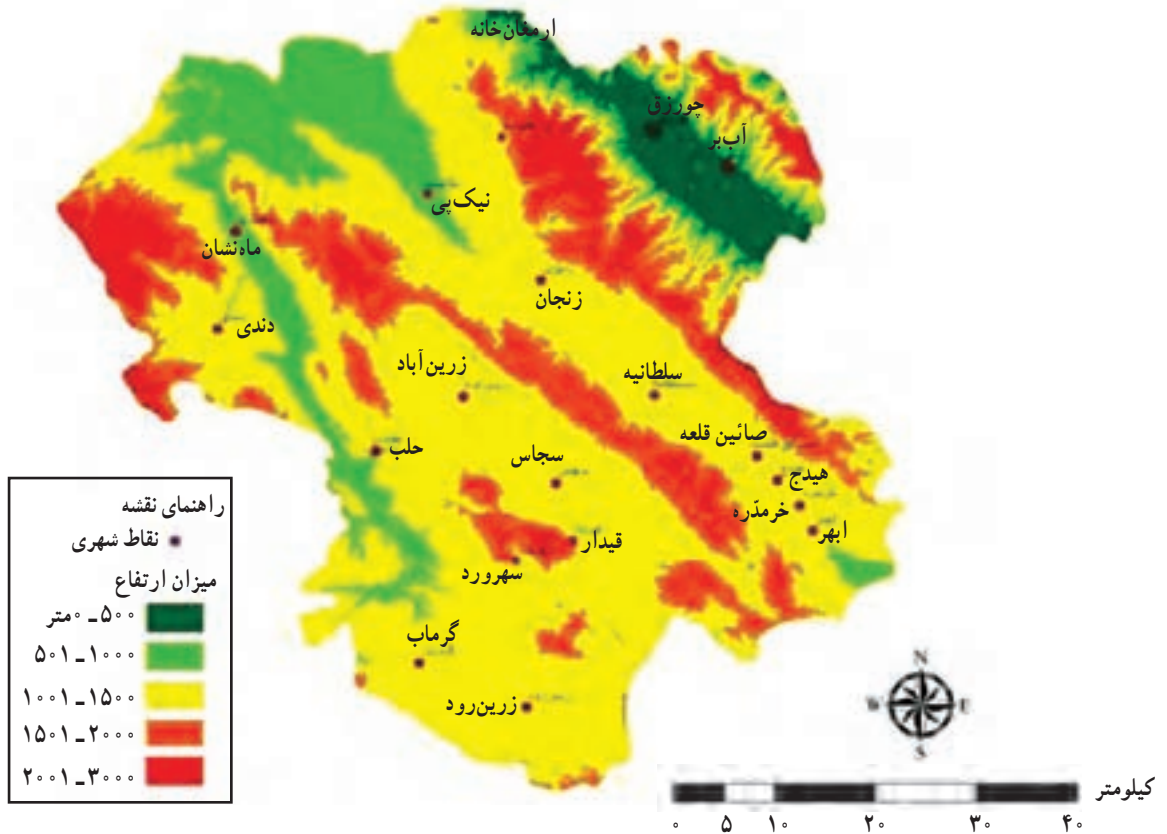
۱- دشت طارم

۲- دشت زنجان - ابهر

۳- دشت کاوند - دو تپه

شکل ۷-۱- چشم‌اندازی از دشت‌های استان (زنجان - ابهر)

شکل ۸-۱- نقشه ناهمواری های استان

برای مطالعه

۱- کوه های تالش: تنها قسمتی از این کوه ها در محدوده استان قرار دارد. این رشته کوه به همراه رشته کوه البرز، جدا کننده سواحل دریاچه خزر از مناطق داخلی ایران است و تنگ منجیل مرز بین این دو رشته کوه، بهترین راه ارتباطی طبیعی سواحل شمالی با منطقه طارم و سایر مناطق مرکزی ایران است.

۲- کوه های طارم: این کوه ها بین دشت طارم و دشت زنجان- ابهر واقع شده و باعث دشواری عبور و مرور از این منطقه به سایر نقاط استان شده است. اما از سویی به سبب اختلاف ارتفاع زیاد آن با دشت طارم و نیز ارتباط این دشت با سواحل خزری از طریق تنگ منجیل و از سوی دیگر اختلاف آب و هوایی این منطقه با سایر مناطق استان شده است. بین دشت طارم و دشت زنجان- ابهر به صورت میانگین ۱۲۰۰ متر اختلاف ارتفاع وجود دارد.

۳- کوه های سلطانیه: این کوه ها مابین دشت زنجان- ابهر و دشت کاوند- دو تپه واقع شده که دارای فعالیت های لرزه خیزی نیز می باشد.

۴- تپه ماهورهای کرسف- سعید آباد: این تپه ماهورها با روند شمال غرب به جنوب شرق در جنوب

شکل ۱۰-۱- معادن انگوران

برای مطالعه

اهمیت استان زنجان از نظر معادن زمین‌شناسی: استان زنجان به لحاظ وجود رخداد‌های گوناگون زمین‌شناسی دارای کانسارهای متنوعی است و از نظر داشتن ذخایر غنی عناصر فلزی اهمیت زیادی دارد. دلیل این ادعا قرار گرفتن یکی از بزرگ‌ترین معادن سرب و روی جهان و ذخایر متعدد سنگ‌های تزئینی اعم از گرانیت، مرمریت، تراورتن، آهن، سرب، مس، منگنز، کرومیت، تالک، فلدسپات، انواع خاک‌های صنعتی، منیزیت، آلونیت، کاتولن، سولفات منیزیم، سیلیس، نمک طعام، باریتین، براسیت، پرلیت، ذغال‌سنگ، طلای پلاسری، گچ و آهک، سنگ لاشه، و... در این استان است.

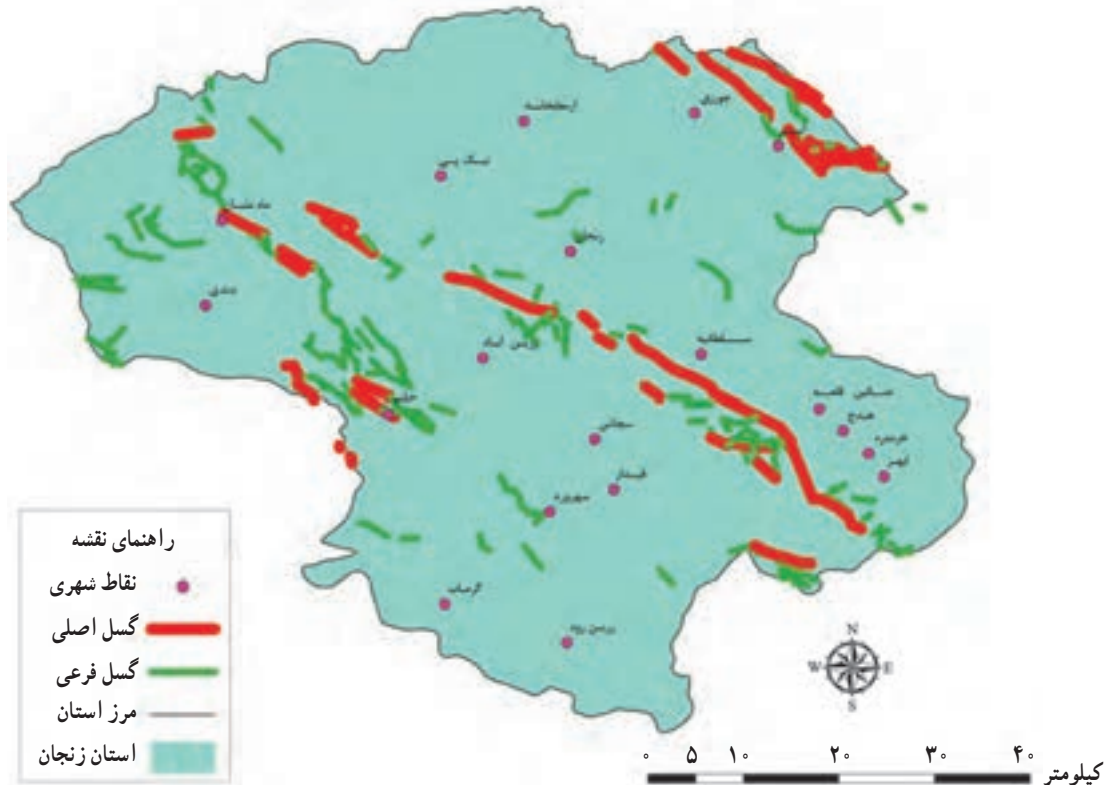
معادن مهم استان عبارت‌اند از: سرب و روی انگوران، بر قره گل، فلدسپات مغانلو، سیلیس قزلجه، سیلیس شیورین، گرانیت خلیفه‌لو، گرانیت خراسانلو، کاتولن مرسون، خاک صنعتی خراسانلو، آهن مروارید، نمک سیدلر، فلدسپات دوران، مس بایچه باغ.

زلزله در استان زنجان

استان زنجان بر روی کمربند زلزله آلپ (در اروپا) و هیمالیا (در آسیا) قرار گرفته و تقریباً به غیر از محدوده‌هایی از بخش گرماب و بزینه رود که خطر زلزله‌پذیری نسبتاً کمتری دارند، بقیه نقاط استان از خطر زلزله‌پذیری بالایی برخوردارند. استان زنجان در طول تاریخ بارها شاهد زلزله‌های متعددی بوده که چون ثبت علمی نشده‌اند، اطلاع دقیقی از آنها در دست نیست، ولی به‌طور نمونه از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۴ در استان زنجان ۱۵ مورد زلزله روی داده که شدیدترین آنها زلزله طارم در سال ۱۳۶۹ با بزرگی ۷/۳ ریشتر بوده است.

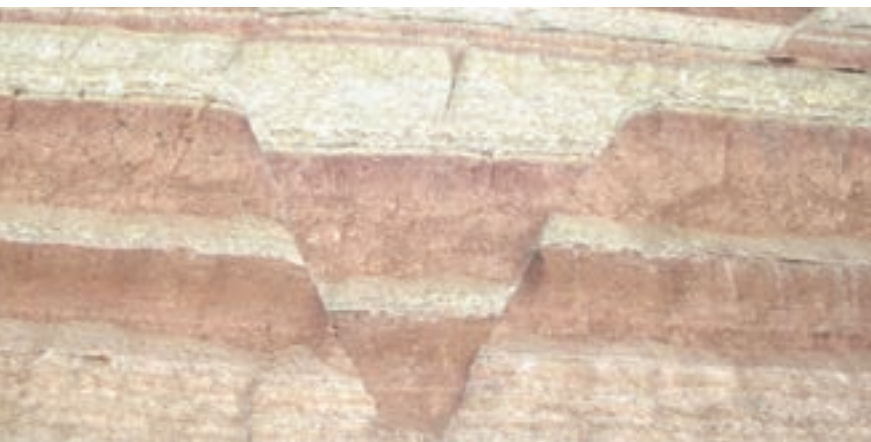

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۱۱-۱ نقشه پهنه‌بندی زلزله در استان

بررسی علل لرزه‌خیزی استان: به‌طور کلی شکستگی پوسته زمین که گسل نامیده می‌شود، اغلب منطبق بر خطوط زلزله است. در کمربند آلپ - هیمالیا گسل‌ها از اروپا شروع شده و از طریق ترکیه به ایران وارد می‌شود و شاخه شمالی آن با عبور از استان آذربایجان شرقی به استان زنجان و از آنجا با عبور از استان‌های قزوین، البرز، تهران، سمنان و خراسان به افغانستان رسیده و تا رشته‌کوه‌های هیمالیا امتداد می‌یابد. این شکستگی‌ها هرچند در کشور ما روند کلی دارند، ولی چون به شکل بریده بریده‌اند، هر قسمت از آنها به اسم خاصی معروف شده است. بعضی از آنها در محدوده استان زنجان و برخی خارج از محدوده استان قرار دارند. اما فعالیت آنها برای استان خطرات زیادی ایجاد می‌کند.

شکل ۱۲-۱ گسل عادی در مسیر اتوبان زنجان - تبریز

درس ۳ آب و هوای استان

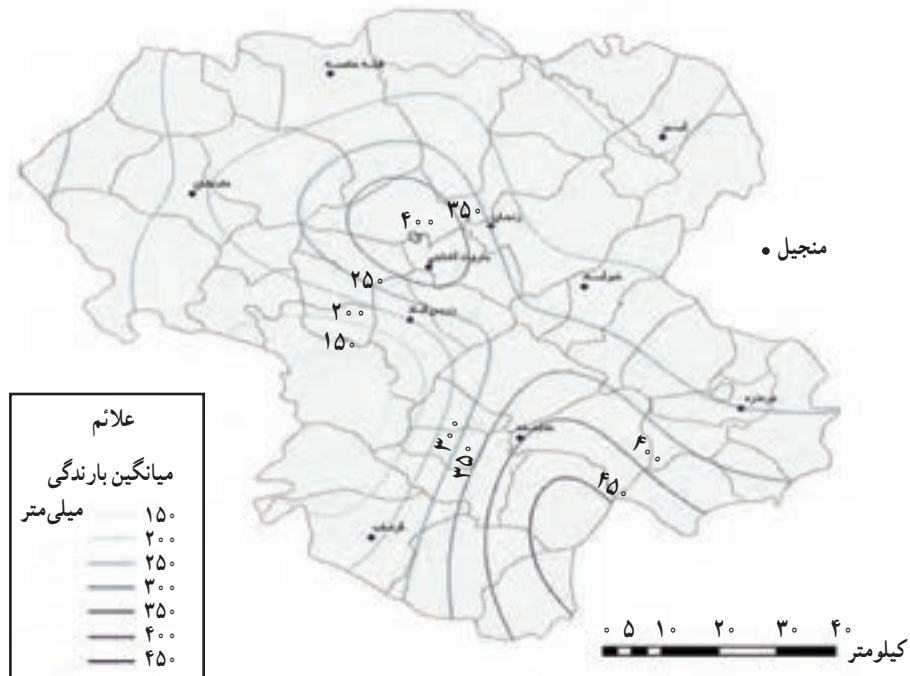
وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَبَّاجًا *

و از فشار و تراکم ابرها آب باران فرو ریختیم.

(التَّبَا، آیه ۱۴)

آب و هوای استان زنجان

هرچند استان زنجان وسعت کمی دارد؛ اما دارای تنوع آب و هوایی زیادی است. به طور مثال، منطقه طارم و ماه‌نشان آب و هوای نسبتاً گرم دارد، ولی سایر مناطق استان از آب و هوای سردی برخوردار است. میانگین دمای استان بین ۹/۴ درجه سانتی‌گراد در باروت آغاجی از دهستان معجزات زنجان تا ۱۷/۵ درجه سانتی‌گراد در آبر متغیر است. میانگین بارندگی در استان بین ۲۰۰ میلی‌متر (کمترین مقدار در فیله خاصه ماه‌نشان، بخش‌های ایجرود پایین، قشلاقات افشار و مناطق کم ارتفاع طارم) تا ۴۰۰ میلی‌متر (بیشترین مقدار در خدابنده و مناطق مرتفع طارم) متغیر است. در کل، استان زنجان بیش از میانگین کشوری بارش دریافت می‌کند.

شکل ۱۳-۱ نقشه مناطق هم بارش استان

تنوع آب و هوایی استان و نقش آن در زندگی مردم

۱- ارتفاع از سطح دریا: ارتفاع مهم‌ترین عامل تنوع آب و هوایی است. به‌طور مثال، در منطقه طارم، شهر گیلوان با میانگین ارتفاع ۳۷۰ متر و شهر آبر با میانگین ارتفاع ۶۰۰ متر، آب و هوای نسبتاً گرم دارد و شهر قیدار با ارتفاع ۲۰۰۰ متر از سطح دریا دارای آب و هوای نسبتاً خنکی است.

۲- جهت قرار گرفتن ارتفاعات: ارتفاعات استان در تنوع بخشی به آب و هوای استان نقش بسیاری دارند. به‌طور مثال، رطوبت آب و هوای دریای خزر از طریق تنگ منجیل از بین دو رشته کوه البرز و تالش به منطقه طارم نفوذ کرده و آنجا را مرطوب‌ترین منطقه استان می‌نماید، ولی کوه‌های طارم مانع از نفوذ این رطوبت به دشت زنجان - ابهر می‌شود و ابرهای برخاسته از خزر بر روی این کوه‌ها نشست و تبدیل به مه می‌شود. این جریان مه تنها در تیر ماه و موقع دانه‌بندی گندم برای دشت زنجان - ابهر مفید است و در سایر مواقع سال باعث سردتر شدن هوا و سرمازدگی بهاره و پاییزه می‌شود.

۳- عرض جغرافیایی: با توجه به اختلاف کم عرض جغرافیایی در مناطق مختلف استان (در حدود یک درجه) این عامل نقش کمتری در تنوع آب و هوایی استان دارد؛ ولی عرض‌های شمالی چون نور خورشید را مایل‌تر دریافت می‌کنند گرمای کمتری دریافت می‌کنند.

برای مطالعه

جریان‌ات جوی (توده‌های هوا، جریان‌ات جوی زمستانه، جریان‌ات جوی تابستانه)

استان زنجان بین جریان شمال شرق غالب در تابستان و بادهای باران زای غربی در زمستان قرار دارد. در زمستان، تفاوت بین هوای سرد قاره‌ای سیبری و آسیای مرکزی و نفوذ پی‌درپی توده‌های هوای گرم و مرطوب مدیترانه، وضع آب و هوای استان را تعیین می‌کند.

مهم‌ترین توده‌های هوایی مؤثر در آب و هوای استان زنجان

۱- توده هوای قطبی: این توده هوا در فصل زمستان به کشور نفوذ می‌کند؛ اگر از سمت شمال شرق وارد شود آب و هوای استان را سرد و خشک می‌سازد و اگر ورود این توده هوا از شمال غرب صورت بگیرد، هوای استان معتدل و مرطوب خواهد بود.

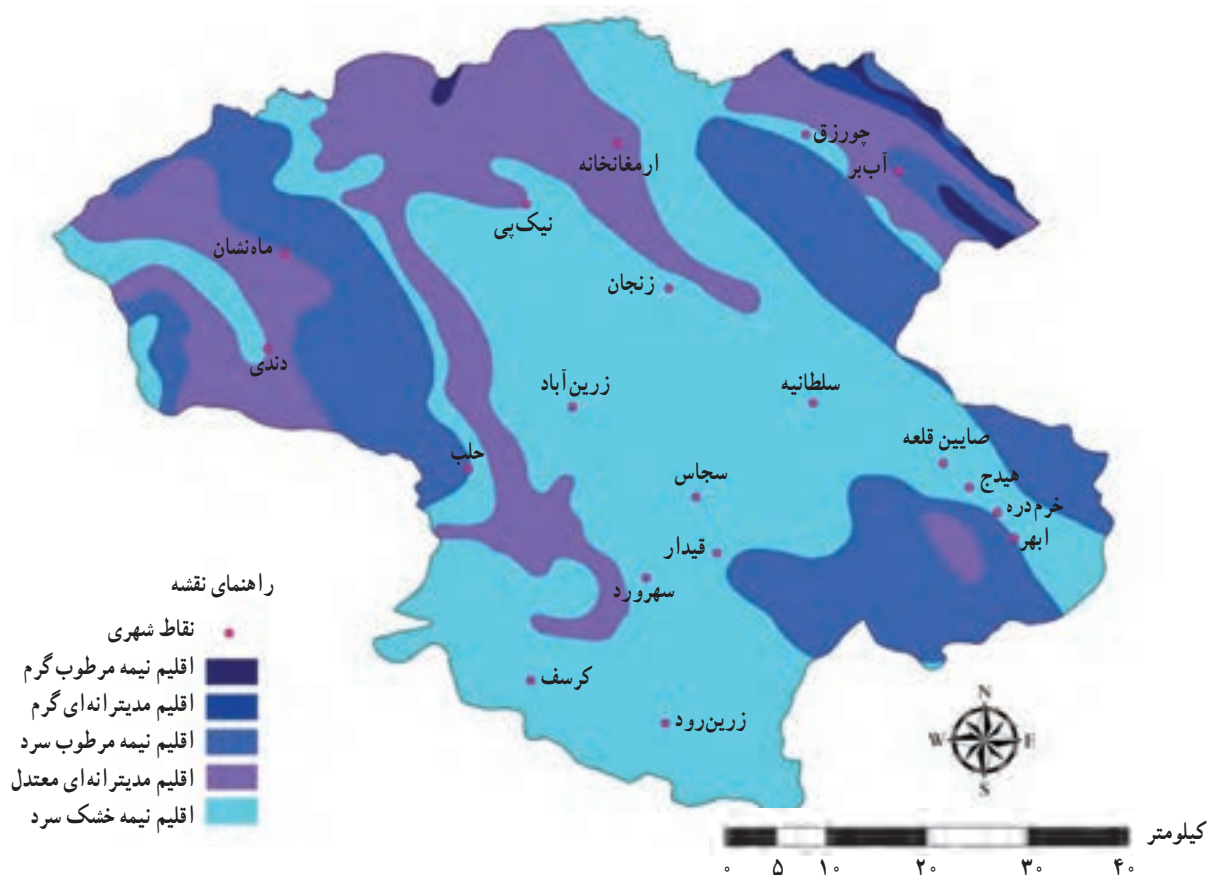
۲- توده هوای غربی مدیترانه‌ای: از سمت شمال غرب وارد استان می‌شود و تقریباً اکثر بارندگی‌های استان مخصوصاً در فصل سرد سال بر اثر ورود این توده هوا اتفاق می‌افتد.

۳- توده هوای خشک عربستانی: در تابستان استان زنجان تحت تأثیر این توده هوا قرار می‌گیرد. منشأ این توده هوا معمولاً از شمال آفریقا یا عربستان است و گاهی داخل کشور است که باعث گرم و خشک شدن هوا و ورود گرد و غبار به استان می‌شود.

بادهای محلی

دو باد محلی معروف استان، مه و شره است، باد مه از جهت شمال به جنوب در استان ما حرکت می‌کند و رطوبت دریای خزر را به این نواحی منتقل کرده و موجب کاسته شدن درجه حرارت هوا می‌گردد. باد شره در جهت جنوب غرب به شمال شرق حرکت می‌کند، در تابستان باعث افزایش دما شده و بر اثر آن، خسارات زیادی به محصولات کشاورزی استان وارد می‌شود.

شکل ۱۴-۱- نقشه انواع آب و هوای استان

تغییر اقلیم و پیامدهای آن

یکی از پیامدهای پیشرفت تکنولوژی، افزایش گازهای گلخانه‌ای در طول سال‌های اخیر بوده است. افزایش این گازها باعث افزایش انباشت انرژی (افزایش خاصیت گلخانه‌ای) در محیط اتمسفری کره زمین می‌گردد. این افزایش تأثیر مهمی در افزایش طول دوره‌های خشکسالی در استان داشته است.

اقلیم و مخاطرات آن

خشکسالی: خشکسالی یکی از مخاطرات مهم طبیعی است که در سال‌های اخیر، استان را بیشتر تهدید کرده است. میانگین

جغرافیای طبیعی استان

بارندگی سالانه استان زنجان ۲۹۹ میلی متر است. اگر بارندگی سالانه از این مقدار کمتر باشد، خشکسالی اتفاق می افتد و اگر از این مقدار بیشتر باشد، ترسالی اتفاق می افتد. در طی دوره آماری در سال ۱۳۶۸ ایستگاه زنجان با بارندگی میانگین سالانه ۱۶۷/۲ میلی متر و در سال ۱۳۷۷ با میانگین سالانه ۱۸۶/۳ میلی متر سالانه، خشک ترین سال ها بوده است در حالی که در سال ۱۳۷۲ با میانگین بارندگی سالانه ۴۲۴/۹ میلی متر بیشترین بارش در ۴۰ سال اخیر را داشته است.

شکل ۱۶-۱- اثرات ترسالی در استان

شکل ۱۵-۱- اثرات خشکسالی در استان

آیا می دانید؟

بیشترین بارش سالانه ثبت شده در استان متعلق به ایستگاه خداپنده با بارش ۶۸۸/۵ میلی متر در سال زراعی ۱۳۷۴-۱۳۷۳ است.

سرمازدگی: یکی دیگر از مخاطرات طبیعی، سرمازدگی محصولات کشاورزی است که در استان به سه صورت اتفاق می افتد:

۱- سرمای دیرپای بهاری

۲- سرمای زودرس پاییزی

۳- سرمای بسیار زیاد زمستانی

سرمازدگی بهاری و پاییزی اثرات منفی زیادی بر محصولات کشاورزی دارد و باعث از بین رفتن یا کاهش بازدهی محصولات کشاورزی و حتی باعث از بین رفتن خود درختان می شود. علاوه بر این گاهی سرمای زیاد زمستان نیز باعث وارد شدن خسارات

زیادی به بخش کشاورزی، تأسیسات شهری و روستایی می‌شود. به عنوان نمونه، در دی ماه سال ۱۳۸۶ سرمای شدیدی اتفاق افتاد که باعث تعطیلات بیش از یک هفته‌ای مدارس، دانشگاه‌ها و حتی برخی از مراکز اداری استان شد. در این سال بسیاری از درختان از ریشه خشک شدند و آسیب زیادی به کشت پاییزی وارد شد. البته از نظر پایین‌ترین دمای ثبت شده ایستگاه خیرآباد در تاریخ ۱۳۷۵/۱۱/۱۰ با ثبت دمای ۳۶/۴- درجه سانتی‌گراد زیر صفر، کمترین دمای ثبت شده کل استان را به خود اختصاص داده است.

فعالیت ✓

با کمک دبیر و خانواده خود اثرات سرمازدگی محصولات کشاورزی خود را بررسی کرده و خسارات وارده را به صورت تقریبی محاسبه نمایید (دانش آموزان روستایی).

با کمک دبیر، خانواده و منابع اینترنتی و کتابخانه‌ای مختلف ضمن بررسی اثرات سرمای زیاد سال ۱۳۸۶ بر روی تأسیسات شهری، خسارات وارده به تأسیسات خانه خود را برآورد کنید (دانش آموزان شهری).

ریزگردها: ریزگردها در سال‌های اخیر به یکی از مخاطرات جدی برای کشور ما تبدیل شده است. این ریزگردها که عمدتاً از کشور عراق (بر اثر پدیده بیابان‌زایی) شکل می‌گیرند به همراه جریانات هوایی از طرف غرب به کشور وارد می‌شوند. در سال‌های اولیه ورود، برای استان مشکلی ایجاد نمی‌کردند ولی در طی سال‌های اخیر ضمن به تعطیلی کشاندن مدارس و حتی برخی مراکز اداری، خسارات زیادی به محصولات کشاورزی و باغ‌ها وارد کرده است. برای نمونه، در فروردین ماه سال ۱۳۹۰ برای اولین بار باعث تعطیلی در کل سطح مدارس استان شد. ادامه روند گسترش بیابان‌زایی در کشور عراق و سایر کشورهای همسایه در سال‌های آینده، باعث افزایش ورود ریزگردها و اثرات منفی این پدیده در کشور و استان خواهد شد. آیا تعداد روزها و تاریخ تعطیلی مدارس خود در روزهای آلوده به گرد و غبار را به یاد دارید؟ در این زمینه از مدیر مدرسه خود کمک بگیرید.

شکل ۱۷-۱- آلودگی هوا به وسیله ریزگردها

جغرافیای طبیعی استان

تگرگ : یکی دیگر از مخاطرات طبیعی استان که از نظر تعداد وقوع و میزان خسارت رتبه دوم را دارد، بارش تگرگ است که این پدیده بیشتر در فصل بهار اتفاق می افتد و خسارات زیادی مخصوصاً به شکوفه ها و محصولات سردرختی وارد می آورد. تگرگ اگر در اواخر بهار رخ دهد، علاوه بر درختان به سایر محصولات کشاورزی نظیر گندم، جو، یونجه، لوبیا و... خسارت وارد می کند. تگرگ در تمام شهرستان های استان اتفاق می افتد، اما در شهرستان های ابهر، خرمدره و ماه نشان بیشترین خسارات را برجای می گذارد.

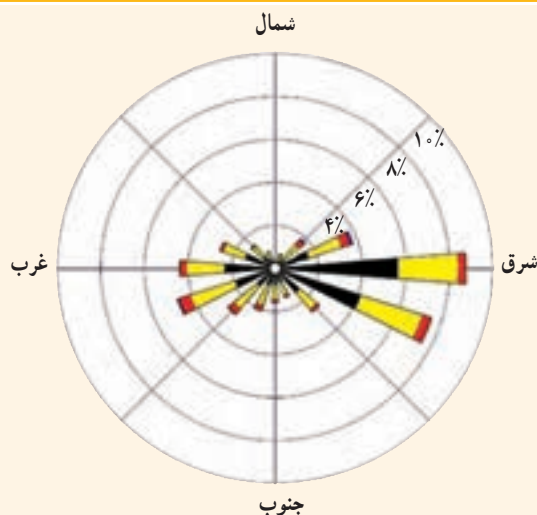

شکل ۱۸-۱- بارش تگرگ، هر ساله خسارات زیادی را به مزارع و باغات استان وارد می کند.

برای مطالعه

گلباد نشان دهنده جهت و سرعت باد در ایستگاه هواشناسی زنجان

سرعت باد

ایستگاه هواشناسی زنجان		مختصات جغرافیایی: ۳۵° ۳۰' ۰۰" شمالی - ۴۸° ۳۰' ۰۰" شرقی	
ایستگاه هواشناسی زنجان		ایستگاه هواشناسی زنجان	
ایستگاه هواشناسی زنجان		ایستگاه هواشناسی زنجان	
ایستگاه هواشناسی زنجان		ایستگاه هواشناسی زنجان	

نمودار ۱-۱- گلباد سالانه ایستگاه هواشناسی زنجان

درس ۴ منابع طبیعی استان

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ*

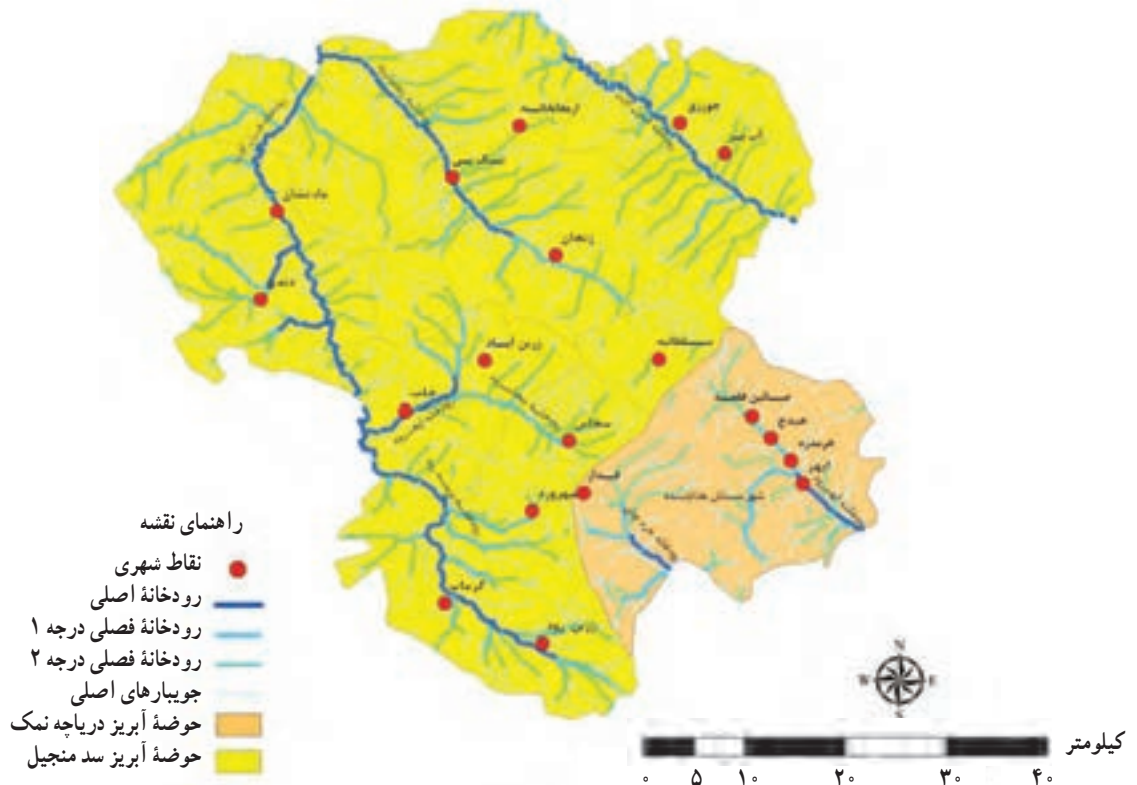
و هر چیز زنده‌ای را به وسیله آب زنده گردانیدیم.
(سوره انبیا، آیه ۳۰)

منابع آب استان زنجان حوضه‌های آبریز

استان زنجان از نظر حوضه آبریز به سه قسمت تقسیم می‌شود:

۱- حوضه رود قزل اوزن (حوضه آبریز دریای خزر)

۲- حوضه رود شور (حوضه آبریز دریاچه نمک قم)

شکل ۱۹-۱ نقشه حوضه‌های آبریز استان

منابع آب در استان به دو بخش تقسیم می‌شود:

۱- منابع آب‌های سطحی

۲- منابع آب‌های زیرزمینی

الف) منابع آب‌های سطحی: منابعی هستند که به صورت جاری (رودها)

یا راكد (دریاچه) وجود دارند. چون در استان دریاچه‌ها تنها محدود به سد می‌باشند، فقط رودهای مهم استان توضیح داده می‌شود.

۱- رود قزل اوزن: قزل اوزن یکی از رودهای مهم کشور و استان است

که از ارتفاعات چهل چشمه کردستان سرچشمه می‌گیرد و در جنوب غربی استان (شهرستان خداآینده) وارد خاک استان شده و از جنوب به شمال به صورت ماریچ (شهرستان‌های خداآینده، ماه‌نشان و زنجان را طی کرده و از استان خارج شده و وارد میانه و خلخال می‌شود. مجدداً در شهرستان طارم دوباره وارد خاک استان می‌شود. سپس در گیلوان از استان زنجان خارج شده و با دریافت شاخه شاهرود در منجیل به نام سفیدرود به دریای خزر می‌ریزد (مصب قزل اوزن، حسن کیاده لاهیجان است). این رود در استان زنجان شاخه‌های متعددی مانند بزینهرود، سجاجس رود و زنجانرود را دریافت می‌کند. قزل اوزن (به علت عبور از زمین‌های رسی و فرسایش زیاد خاک رس، قرمز رنگ به نظر می‌رسد) به همین جهت در زبان ترکی به نام رود سرخ خوانده می‌شود.

۲- زنجان‌چای (زنجان رود): این رود از آق‌داغ در سلطانیه سرچشمه

می‌گیرد و از سمت شرق به غرب، در دشتی هموار و نسبتاً مرتفع جریان می‌یابد و در روستای رجین به قزل اوزن می‌پیوندد.

شکل ۲۰-۱- رود قزل اوزن یکی از رودهای پرآب استان

شکل ۲۱-۱- سد تهم - زنجان

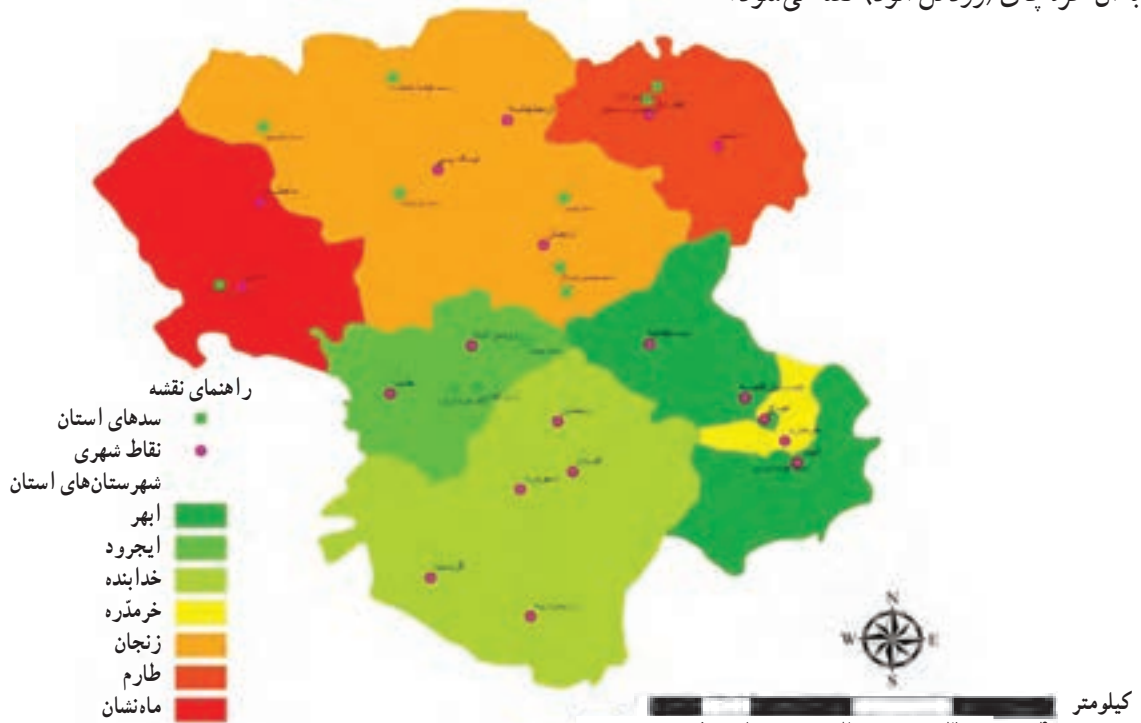
۳- ابهرچای (ابهر رود): ابهرچای یا ابهر رود از دو شاخه اصلی و فرعی تشکیل شده است. سرچشمه اصلی آن از کوه‌های کینه ورس و شاخه فرعی آن از الله داغی می‌باشد. در شهر ابهر این دو شاخه به هم می‌پیوندند و با اتصال به رود شور به دریاچه نمک قم می‌ریزد. اطراف بستر آن به واسطه دارا بودن خاک‌های مناسب زراعی بسیار حاصلخیز است.

۴- سجاس چای (سجاس رود): این رود، از رودهای نسبتاً پر آب است که از ارتفاعات مزیدآباد (قرخ بلاغ) خدا بنده سرچشمه می‌گیرد و با عبور از سجاس و شهرستان ایجرود ضمن سیراب کردن زمین‌های کناره‌ای با پیوستن رودهای جوقین و اوزون دره، رود خویین را به وجود آورده و به قزل‌اوزن می‌ریزد.

شکل ۲۲-۱- سد گلابر

۵- خرّه چای (خرّه رود): سرچشمه این رود ارتفاعات چمن خرابه بلقیس در جنوب شهرستان خدا بنده است. این رود پس از خروج از استان به رود شور پیوسته و سپس به دریاچه نمک قم می‌ریزد. به دلیل عبور از رسوبات رسی گل آلود بوده و در زبان ترکی به آن خرّه چای (رود گل آلود) گفته می‌شود.

شکل ۲۳-۱- نقشه سدهای استان

جدول ۱-۱- سدهای مهم در حال بهره‌برداری و در دست اجرای استان زنجان - سال ۱۳۹۰

وضعیت	عنوان پروژه‌ها	نام شهرستان	آب تنظیمی به میلیون متر مکعب	اراضی به هکتار
در دست بهره‌برداری	تهم	زنجان	۲۶	۴۰۰
	بزوشا	زنجان	۱/۵	۱۵۰
	دانش بلاغ	زنجان	۱/۰۳	۱۰۰
	ینگجه	زنجان	۱/۲	۱۲۰
	چتر	زنجان	۱	۱۰۰
	فیله خاصه	زنجان	۱/۷۷	۲۴۲
	میرزاخانلوی ۱	طارم	۱/۸	۴۵۵
	گلابر	ایجرود	۶۶	۸۰۰۰
طرح‌های در دست اجرا	کینه ورس	ابهر	۱۸/۹	۱۶۰۰
	تالوار	خداابنده	۱۵۷	۲۶۰۰۰
	مشمپا	زنجان	۴۶۳/۶	۲۳۱۸۰
	پاوه رود	طارم	۱۵/۳	۲۰۰۰۰
	مراش	ماه‌نشان	۴۶	۳۲۶۰
	بلوک	زنجان	۱/۶	۲۱۶
	میرزاخانلوی ۲	طارم	۲/۱۶	۴۰۰
	قره درق	ایجرود	۵۳/۸	۴۲۰۰
طرح‌های در مطالعه	رامین	زنجان	۸/۶	۲۰۰
	۱۳ نقطه استان	در سطح استان	۱۴۰	۱۴۰۰۰

ب) منابع زیرزمینی: آب‌های زیرزمینی در استان زنجان اهمیت ویژه‌ای دارند. ۴۷ درصد مصارف آب استان از این طریق و تقریباً ۱۰۰ درصد آب شرب شهرها، روستاها و صنایع از این منبع تأمین می‌شود. آب‌های زیرزمینی استان از زمان‌های بسیار قدیم توسط قنات، چشمه و چاه‌های دستی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در سال‌های اخیر بر اثر وقوع خشک‌سالی‌های متعدد و نیز با حفر بسیار زیاد و بی‌رویه چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق سطح آب‌های زیرزمینی پایین رفته است. به دلیل افت سطح آب‌های زیرزمینی اکثر قنات‌ها و چشمه‌ها خشک شده‌اند. هر چند آمار دقیقی از کل قنات‌ها و چشمه‌های استان در گذشته وجود ندارد، ولی در سال ۱۳۸۶ تعداد ۷۹۹ رشته قنات و ۱۴۹۸۹ منبع چشمه در استان وجود داشته است. چشمه آبگرم و نوق، چشمه آبگرم ابدال، چشمه آبگرم گرماب، چشمه آبگرم حلب انگوران و چشمه شاه‌بلاغی سلطانیه از معروف‌ترین چشمه‌های استان‌اند.

مخاطره طبیعی سیل

در استان زنجان، سیل از نظر تعداد وقوع رتبه اول را در بین مخاطرات طبیعی دارد. این مخاطره بیشتر در حوضه آبریز قزل اوزن اتفاق می افتد. در فصل بهار به دلیل بارش باران و ذوب برف های زمستانی رودخانه های استان زنجان بیشتر حالت طغیانی دارند و موقعی که از بستر خود خارج می شوند، باعث وقوع سیل می شوند.

شکل ۲۴-۱- طغیان رودهای استان سبب سیل می شود

فعالیت ✓

آیا در محل زندگی شما سیل رخ داده است؟
سیل در سال های اخیر چه خساراتی به شهر، روستا یا مزارع شما وارد آورده است؟

مراتع استان

مراتع طبیعی استان پراکندگی و وسعت زیادی دارند. مساحت مراتع استان ۱۲۰۰۰۰۰ هکتار است و سالانه ۱۸۳۰۰۰ تن علوفه از این مراتع برداشت می شود.

انواع مراتع استان زنجان

- ۱- مراتع قشلاقی (ضعیف) در دشت های استان
- ۲- مراتع میان بند (متوسط) در کوهپایه ها
- ۳- مراتع بیلاقی (خوب) در ارتفاعات طارم، ماه نشان و زنجان

شکل ۲۵-۱- دو نمونه از مراتع طبیعی استان

اغلب مراتع استان از نوع مراتع فقیر است. گونه‌های علوفه‌ای مرتعی در استان شامل گون، مرزه، نعلب، انواع علوفه چندساله، تیغال، درمنه و آویشن است.

شکل ۲۶-۱- چرای بی‌رویه دام‌ها

مهم‌ترین علل تخریب مراتع استان زنجان

- ۱- تعداد زیاد دام
- ۲- تعداد جمعیت بهره‌بردار
- ۳- تبدیل و شخم مراتع
- ۴- آتش‌سوزی مراتع

سؤال : به نظر شما چه دلایل دیگری
برای از بین رفتن مراتع وجود دارد؟

شکل ۲۷-۱- شخم زدن مرتع سبب نابودی آن می شود

جنگل های استان زنجان

استان زنجان به دلیل موقعیت خاص از نظر جغرافیایی و با توجه به وجود اقلیم های متفاوت از ترکیب گیاهی متنوعی برخوردار است. این استان از شمال با رشته کوه های البرز هم مرز است و از طریق دره سفید رود و کوه های جنوبی گیلان تحت تأثیر آب و هوای خزری قرار می گیرد. گونه های گیاهی موجود در این ناحیه به خصوص پوشش جنگلی ناحیه متأثر از این نوع آب و هوا است. از طرف جنوب و جنوب غربی با رشته کوه های زاگرس هم مرز است. گونه های غالب جنگل های استان ارس، بنه، زالزالک، سیاه تلو، بادام کوهی، گیلاس وحشی و شیر خشت است.

به طور کلی دو نوع جنگل در استان زنجان وجود دارد :

الف) جنگل های طبیعی

ب) جنگل های دست کاشت (صنوبر)

الف) جنگل های طبیعی : در استان زنجان، منطقه جنگلی طبیعی قابل ملاحظه ای وجود ندارد. فقط در ارتفاعات شهرستان طارم و در قسمت هایی از ماه نشان مجموعه ای از جنگل های پراکنده مشاهده می شود. این جنگل ها آثار و بقایای جنگل های تجارتي و صنعتی شمال کشور بوده که در نتیجه بهره برداری بی رویه و عدم حفاظت در طی سال های گذشته مورد تخریب قرار گرفته و هم اکنون به صورت جنگل های غیر تولیدی و مخروبه درآمده است. نگهداری آنها از نظر حفاظت آب و خاک، محیط زیست و اکوسیستم اهمیت زیادی دارد.

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۲۸-۱- جنگل‌های طبیعی استان - کوه‌های طارم

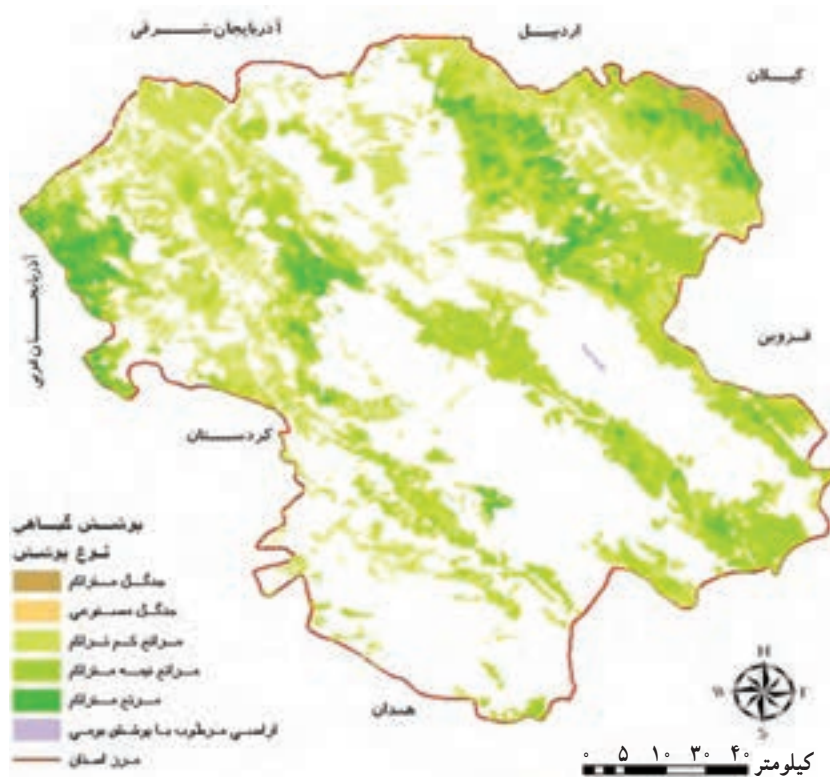

شکل ۲۹-۱- جنگل دست کاشت

شکل ۳۰-۱- قطع بی رویه درختان عامل نابودی جنگل‌ها

ب) جنگل‌های دست کاشت صنوبر: جنگل‌های دست کاشت صنوبر که از قدیم در اکثر نقاط استان به صورت متراکم یا پراکنده در حواشی مزارع کشت و مورد استفاده قرار می‌گیرد، بیشتر در ابهر، خرمدره و ماه‌نشان کاشته شده‌اند.

شکل ۳۱-۱- نقشه جنگل‌ها و مراتع استان

تنوع زیستی در استان زنجان

محیط زیست پناهگاه شکل‌های مختلف زندگی و اکوسیستم‌های متنوع است، چنین محیطی حاصل میلیون‌ها سال تکامل بوده و شامل عواملی است که ساخته و پرداخته انسان نیست. بر این مبنای محیط زیست طبیعی شامل کوه‌ها، دشت‌ها، جنگل‌ها، درختزارها، علفزارها، جانوران، دریاچه‌ها، دریاها، رودخانه‌ها و به‌طور کلی تمام چشم‌اندازهای طبیعی و تمامی سطح زمین و جو اطراف می‌شود. بالاترین سطح حفاظت در استان زنجان پناهگاه حیات وحش است که شامل اکوسیستم‌ها و زیستگاه‌های بسیار با ارزش و بکر می‌باشند. مناطق حفاظت شده و پناهگاه حیات وحش استان زنجان با مساحت ۲۴۴۷۴۸ هکتار ۱۱/۱۱ درصد از کل وسعت استان را به خود اختصاص داده‌اند.

مناطق حفاظت شده استان زنجان

الف) منطقه حفاظت شده سرخ‌آباد

شکل ۳۳-۱- باقیریه

شکل ۳۲-۱- هویزه

شکل ۳۵-۱- گیاه کما

شکل ۳۴-۱- تیغال

ب) منطقه حفاظت شده انگوران

ج) پناهگاه حیات وحش انگوران

برای مطالعه

منطقه حفاظت شده سرخ آباد: این محدوده، در شهرستان زنجان قرار گرفته است و با وسعت ۱۲۲۶۱۸ هکتار از سال ۱۳۷۵ تحت حفاظت قرار گرفته است. دشت سهرین در این منطقه زیستگاه با ارزش آهو محسوب می‌شود. دامنه ارتفاعی این منطقه بین ۵۰۰ تا ۲۹۰۰ متر، میانگین بارندگی سالانه ۵۰۰ میلی‌متر و میانگین دمای سالانه آن ۱۱ درجه سانتی‌گراد است و با این ویژگی‌ها منطقه سرخ آباد دارای اقلیم نیمه خشک مدیترانه‌ای معتدل است. پوشش گیاهی منطقه عبارت‌اند از: ارس، گردو، سیاه‌تلو، زالک، انار وحشی، داغداغان، زرشک، زیتون، گون، آویشن، درمنه، کلاه میر حسن، چوبک، لاله، مرزه، ثعلب.

جانوران مهم منطقه عبارت‌اند از: آهو، پلنگ، پازن، گراز، خرس قهوه‌ای، سمورسنگی، سنجاب زمینی، رودک، کبک دری، هوبره، عقاب، شاهین، دال، غاز خاکستری، خوتکا، لک لک سفید، باکلان، افعی البرزی، افعی شاخ‌دار ایرانی، افعی زنجانی و ماهیانی نظیر کپور، سیم، اسبله و...

منطقه حفاظت شده انگوران: این منطقه با وسعتی برابر با ۹۲۲۹۷ هکتار از سال ۱۳۴۹ تحت حفاظت قرار گرفته. منطقه‌ای کوهستانی و تپه ماهوری است که در شهرستان ماه‌نشان واقع شده و دامنه ارتفاعی این منطقه بین ۱۲۴۰ تا ۳۳۲۰ متر، میانگین بارندگی سالانه ۴۵۰ میلی‌متر، میانگین سالانه دما ۶ درجه سانتی‌گراد بالای صفر است. آب و هوای این منطقه از نوع مدیترانه‌ای و نیمه مرطوب معتدل است. پوشش گیاهی منطقه به‌طور عمده عبارتند از: لاله واژگون، درمنه، چوبک، گون، کلاه میر حسن، لاله، شقایق، کما، مرزه، شکر تیغال، گل حسرت به‌همراه درختان و درختچه‌هایی نظیر بنه، بادام، شیرخشت، زرشک، گردو و سنجد تشکیل شده است. این منطقه زیستگاه مناسبی برای قوچ و میش ارمنی و پازن است، دیگر گونه‌های جانوری منطقه عبارت‌اند از: خرس قهوه‌ای، روباه معمولی، سیاهگوش، سمور سنگی، کبک، باقرقره، سار، دال، شاه بوف، غاز خاکستری، تنجه، آنقوت، حواصیل، خوتکا، اگرگ بزرگ، افعی زنجانی، لاک پشت و ماهیانی از جمله سفید رودخانه‌ای، سس، زرده پر، اسبله.

پناهگاه حیات وحش انگوران: بخشی از جنوب شرق منطقه حفاظت شده انگوران که خود از سال ۱۳۴۹ به حفاظت درآمد، در سال ۱۳۵۴ به پناهگاه حیات وحش تبدیل شد. این منطقه کوهستانی و تپه ماهوری با مساحت ۲۹۸۳۳ هکتار در شهرستان ماه‌نشان قرار دارد. این منطقه دارای اقلیم نیمه خشک است. از گیاهان مهم منطقه می‌توان به زرشک، بادام، تنگرس، بنه، کما، درمنه، لاله واژگون، گل حسرت، آویشن، گون و انواع گندمیان اشاره کرد. وجود رودخانه‌های قزل‌اوزن، انگوران جای به‌همراه شرایط توپوگرافی خاص منجر به تشکیل زیستگاه‌های متنوع جانوری شده است. این منطقه از زیستگاه‌های مهم قوچ و میش ارمنی محسوب می‌شود. دیگر گونه‌های

جغرافیای طبیعی استان

جانوری انگوران عبارت‌اند از: پازن، خرس قهوه‌ای، گرگ، سیاه‌گوش، شنگ، کفتار، روباه معمولی، کبک، دلیجه، عقاب، شاهین، اگرت بزرگ، انواع کورکرها، خوتکا، اردک سرسبز، درنا، باکلان، حواصیل، افعی زنجانی، افعی دماوندی، کورمار، لاک پشت برکه‌ای و ماهیانی چون زرده‌پر، سس ماهی، سفید رودخانه‌ای و اسبله.

مناطق شکار ممنوعه استان زنجان

الف) منطقه شکار ممنوع خرمنه سر با وسعت ۵۵۳۱۵/۶ هکتار

ب) منطقه شکار ممنوع خراسانلو با وسعت ۷۰۱۵۷ هکتار

ج) منطقه شکار ممنوع فیله خاصه با وسعت ۴۸۹۷۳/۸۵ هکتار

پلنگ در ارتفاعات قافلانکوه و طارم

قوچ وحشی منطقه شکار ممنوع انگوران

آهوی دشت سرین کنار

شکل ۳۶-۱- تصاویری از حیات وحش استان

درس ۵ مسائل زیست محیطی استان و راه حل های آن

تقویم زیست محیطی
۱ خرداد روز جهانی تنوع زیست محیطی
۱۵ خرداد روز جهانی محیط زیست
۲ اردیبهشت روز ملی زمین پاک

شکل ۳۷-۱- آلودگی هوا

آیا تا به حال به نوع رابطه خود با محیط زیست اندیشیده اید؟
رشد فزاینده جمعیت و فعالیت ها در سکونتگاه های شهری و روستایی و تغییر شیوه های زندگی از جمله الگوهای مصرف موجب بروز مشکلات متعدد و متنوع شده است. آلودگی های محیطی ناشی از فعالیت های انسانی از جمله پیامدهای این شیوه زندگی و فعالیت است.

آلودگی هوا

با توجه به کوهستانی بودن استان و واقع شدن شهرها در مجاورت محیط های طبیعی مانند کوه ها و دره های وسیع همواره نسیمی در این دره ها جریان دارد که به تهویه هوا کمک می کند.

با این حال دو دسته از عواملی که موجب آلودگی هوای استان می شوند عبارتند از:

● عوامل طبیعی: وزش بادهای شدید و ایجاد گرد و غبار در سطح منطقه ای و نیز وزش بادهای همراه با گرد و غبار از کشورهای دیگر.

برای مطالعه

ایستگاه سنجش آلودگی هوا در محوطه داخلی بیمارستان شهید بهشتی در شهر زنجان قادر است شش پارامتر از آلاینده‌های هوا را اندازه‌گیری کند. این آلاینده‌ها در استان زنجان، بیشتر توسط فعالیت خودروها، سوخت منازل و واحدهای صنعتی ایجاد می‌شود که میزان آنها به صورت شبانه‌روزی قابل مشاهده است. از نتایج افتتاح این پروژه می‌توان به تدوین استانداردهای منطقه اشاره کرد به گونه‌ای که شرایط هشدار، اضطرار و اخطار با نسبت آلودگی هوا قابل مشاهده است.

● عوامل انسانی: وسایل نقلیه، سوزاندن زباله، تخریب ساختمان، وسایل گرمایشی منازل، صنایع (بیشتر صنایع استان با مصرف سوخت‌های فسیلی و عدم استفاده از فیلتر مناسب، دارای آلودگی‌های بیش از حد استاندارد می‌باشند).

فعالیت

- ۱- آیا در شهرستان محل زندگی شما آلودگی هوا رخ داده است؟ عوامل ایجاد آن کدام‌اند؟
- ۲- چه راهکارهایی را برای مقابله با آلودگی هوا در استان پیشنهاد می‌دهید؟
- ۳- آلودگی هوا در منطقه شما بیشتر در چه فصلی اتفاق می‌افتد؟ بحث کنید.

آلودگی آب استان

به تصویر زیر توجه کنید و برداشت خود را از آن بیان کنید.

شکل ۳۸-۱- تصویری از آلودگی آب رودها توسط انسان

منابع آلودگی آب استان به دو دسته طبیعی و انسانی تقسیم می‌شود.

● **منابع طبیعی:** از طریق فرسایش در حوضه‌های رودخانه‌های استان که حجم زیادی از خاک‌ها را شسته و وارد آب‌های سطحی از جمله رودخانه قزل اوزن و خرّه‌چای می‌کند و یا آب‌های زیرزمینی تشکیل شده در لایه‌های سنگی شور از جمله منطقه ماه‌نشان باعث آلودگی آب‌ها می‌شود.

● **منابع انسانی:** شامل سه دسته‌اند که عبارت‌اند از:

الف) آلودگی‌های حاصل از فاضلاب‌های شهری و روستایی: آلودگی‌های حاصل از این منبع به‌طور غالب از فاضلاب‌های انسانی و فاضلاب حاصل از فعالیت واحدهای خدماتی ناشی می‌شود. در فاضلاب‌های شهری باکتری‌های بیماری‌زای فراوانی وجود دارد که اگر به روش علمی نابود نشوند، در محیط باقی می‌مانند و خطرهای جدی به وجود می‌آورند.

ب) آلودگی‌های ناشی از پساب واحدهای صنعتی: بیشتر واحدهای صنعتی استان سیستم تصفیه کامل فاضلاب ندارند، در نتیجه مقدار قابل توجهی از مواد شیمیایی خطرناک وارد آب‌های سطحی و زیرزمینی می‌شوند و منابع آب را آلوده می‌کنند جنس لایه‌های زمین، نفوذ فاضلاب‌های مختلف و برداشت بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی از مهم‌ترین علل آلودگی آب‌های استان به شمار می‌روند.

ج) آلودگی‌های حاصل از فعالیت‌های کشاورزی: در سال‌های اخیر به دلیل استفاده بی‌رویه از سموم آفت‌کش‌ها و کودهای شیمیایی در استان فاضلاب‌های کشاورزی افزایش یافته است. و این آلودگی‌ها هر سال افزایش می‌یابد. مقداری از آلوده‌سازهای کشاورزی به‌صورت محلول در آب‌های زاید کشاورزی باقی می‌مانند و به چرخه آب باز می‌گردند که باعث آلودگی آب و خاک می‌شوند.

راهکارهای مقابله با آلودگی آب

۱- نظارت و کنترل بر دفع زباله‌ها و فاضلاب‌های شهری و روستایی

۲- نظارت و کنترل بر دفع زباله‌ها و فاضلاب‌های صنعتی و کارگاهی

۳- دانش‌آموزان عزیز مورد سوم را شما ذکر کنید.

برخی از اقدامات انجام شده برای جلوگیری از آلودگی آب‌ها: در حال حاضر دو تصفیه‌خانه در شهرهای زنجان و ابهر ایجاد شده که تصفیه‌خانه زنجان فاضلاب‌های شهر زنجان را جمع‌آوری و تصفیه می‌نماید و تصفیه‌خانه ابهر در حال حاضر به‌بهره‌برداری کامل نرسیده و این طرح برای دیگر شهرهای استان در حال بررسی است.

جدول ۱-۲- وضعیت فاضلاب تولید شده در مراکز جمعیتی استان

ردیف	مراکز جمعیتی	جمعیت (نفر)	حجم فاضلاب تولیدی (لیتر در روز)
۱	سکونتگاه‌های شهری استان	۶۳۴۸۰۹	۶۸۵۱۹۱۵۰
۲	سکونتگاه‌های روستایی استان	۳۸۰۹۲۵	۴۰۲۸۲۹۴۳
۳	جمع کل	۱۰۱۵۷۳۴	۱۰۸۸۰۲۰۹۳

«۷۰ درصد از آب مصرفی در استان به فاضلاب تبدیل می‌شود.»

شکل ۳۹-۱- تصفیه خانه فاضلاب در استان

پسماند (زباله)

تولید پسماند نیز یکی از مهم‌ترین منابع آلودگی محیط زیست در استان محسوب می‌شود که به شدت روی چهره محیط تأثیر می‌گذارد. امروزه توسعه استان، افزایش جمعیت، تغییر در شیوه زندگی و الگوهای مصرف، تولید انبوهی از زباله یا پسماندهای مختلف را به دنبال داشته است. به طوری که در بیشتر شهرهای استان به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مدیریت شهری تبدیل شده است.

شکل ۴۰-۱- تولید روزافزون زباله یکی از عوامل آلودگی زیست محیطی

جمع آوری غیر اصولی و غیر علمی زباله موجب آلودگی هوا و تخریب چشم اندازهای محیطی شده و شیرابه‌های حاصل از آن آلودگی آب‌های زیرزمینی و خاک را در پی دارد. از سویی دیگر انتشار بوی نامطبوع و شیوع بیماری‌های ویروسی و انگلی و رشد و تکثیر حشرات و جوندگان را باعث خواهد شد و باعث آلودگی منابع طبیعی به ویژه منابع آب و خاک خواهد شد. بنابراین با مکان‌یابی مناسب و دفع بهداشتی زباله‌ها می‌توان آلودگی‌های ناشی از زباله‌ها را به میزان قابل توجهی کاهش داد.

اصول بهسازی محیط زیست ایجاب می‌کند که تمام مراحل مدیریت زباله در کوتاه‌ترین زمان و بهداشتی‌ترین شیوه‌های علمی انجام گیرد.

اما آنچه در بخش زباله به صورت اساسی باید مورد توجه قرار گیرد کاهش تولید پسماند از طرق مختلف است.

برای مطالعه

آلودگی خاک

با جلوگیری از آلودگی خاک در حفاظت منابع طبیعی بکوشیم

هر گونه تغییر در ویژگی‌های اجزای تشکیل دهنده خاک به طوری که قابلیت بهره‌برداری خود را از دست بدهد آلودگی خاک نامیده می‌شود. بعضی از مهم‌ترین آلاینده‌های خاک در استان عبارت‌اند از:

(الف) مصرف بی‌رویه و نامناسب کودهای شیمیایی، استفاده از حشره‌کش‌ها و سموم دفع آفات نباتی

(ب) انتقال دود حاصل از آلودگی‌های هوا توسط باران و برف به خاک

(ج) زباله‌های خانگی و فاضلاب‌های شهری

(د) از دیگر آلوده‌کننده‌های مهم خاک در استان آلوده شدن خاک به عناصر سنگین است که به طور عمده از طریق فعالیت واحدهای صنعتی، به خصوص صنایع فلزی و نیز استخراج معادن ایجاد می‌شود. صنایعی که در دهه‌های اخیر در استان زنجان به طور گسترده مستقر شده‌اند متأسفانه در حال حاضر آنها با شرایطی غیر استاندارد فعالیت می‌نمایند و آلودگی‌های ناشی از پسماندهای صنعتی و نیز لجن‌های اسیدی از جمله عوامل دیگری هستند که منابع آب و خاک استان زنجان را به طور جدی تهدید می‌کنند.

آلودگی خاک به طور عمده حاصل فعالیت واحدهای صنعتی و کشاورزی است و مراکز سکونتگاهی به نسبت سهم کمتری در آن دارند. البته عملیات ساخت و ساز نیز با ایجاد گرد و غبار و تولید نخاله ساختمانی سبب آلودگی خاک می‌شود.

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان زنجان

درس ۶ تقسیمات سیاسی استان

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
 ای مردم، ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید؛ در حقیقت گرامی ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست؛ بی تردید خداوند دانا و آگاه است.

(سوره حجرات - آیه ۱۳)

تقسیمات سیاسی استان

به نقشه زیر توجه کنید. این نقشه آخرین تقسیمات سیاسی استان زنجان را در سال ۱۳۸۹ نشان می‌دهد. همان طور که قبلاً خواندید، مساحت استان زنجان در طی دهه‌های اخیر دستخوش تغییرات فراوانی شده است، به گونه‌ای که از سال ۱۳۵۵ تاکنون،

شکل ۱-۲ - نقشه تقسیمات سیاسی استان

مساحت استان ۵ مرتبه تغییر یافته است. براساس آخرین تقسیمات سیاسی کشور، استان زنجان ۷ شهرستان، ۱۶ بخش، ۱۹ شهر، ۴۶ دهستان و ۹۵۸ آبادی دارای سکنه دارد.

همراه با تغییر مساحت استان، تقسیمات داخلی نیز دستخوش تغییراتی شده است و این موضوع سبب تغییراتی در نظام مدیریت و برنامه‌ریزی استان، نوع و میزان تخصیص منابع و اعتبارات، فعالیت‌های اقتصادی و پژوهشی در سطح استان شده است.

بیشتر بدانیم

تقسیمات کشوری استان

ایران تا پیش از دوره مشروطه فاقد قانون تقسیمات کشوری بوده است. برای اولین بار در سال ۱۲۸۵ ه. ش قانون تقسیمات کشوری در ایران وضع شده است. براساس این قانون، ایران به چهار ایالت بزرگ به نام‌های آذربایجان، فارس، خراسان، بلوچستان و کرمان تقسیم و هر ایالت به چند ولایت حاکم نشین و هر ولایت به چند بلوک نایب‌الحکومه نشین تفکیک شده است. با اجرای نخستین قانون، تقسیمات کشوری ایران در سال ۱۲۸۷ کشور به چهار ایالت بزرگ، ۳۸ ولایت و ۱۳۷ بلوک تقسیم و در این تقسیم‌بندی زنجان یکی از ولایت‌های مستقل بود. در سال ۱۳۱۶ قانون تقسیمات کشوری تغییرات اساسی پیدا کرد و قانون جدیدی جایگزین آن شد. طبق قانون جدید ایران به ۱۰ استان و ۳۹ شهرستان تقسیم و شهرستان زنجان به همراه بخش‌های خدابنده و ابهر تابع استان یکم به مرکزیت شهر رشت شد. با تغییرات مختصری که بعد از سال ۱۳۱۶ در قانون تقسیمات کشوری صورت پذیرفت، ایران به ۱۰ استان و یک استان مرکزی تقسیم و در آن تقسیم‌بندی زنجان با نام خمسه تابع استان مرکزی شد. پس از گذشت ۲۴ سال بار دیگر در سال ۱۳۴۰ قانون قبلی مورد بازبینی قرار گرفت و ایران به ۱۳ استان و ۵ فرمانداری تقسیم شد و در آن تقسیمات شهرستان زنجان به همراه اراک، رشت، طالش، لاهیجان و بندر انزلی ضمیمه گیلان شد. در سال ۱۳۴۸ بخش‌های ابهر و خدابنده همزمان به شهرستان تغییر وضعیت دادند و در سال ۱۳۴۹ شهرستان زنجان به اضافه دو شهرستان ابهر و خدابنده از گیلان جدا و به فرمانداری کل تبدیل شد.

با تغییر قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۵۱، فرمانداری کل زنجان به استان درجه سه ارتقا پیدا کرد و در سال ۱۳۵۶ شهرستان قزوین از استان مرکزی جدا و به استان زنجان پیوست. در سال ۱۳۵۸ استان زنجان شامل ۵ شهرستان (زنجان، ابهر، خدابنده، قزوین، تاکستان) و ۱۴ بخش و ۱۰ شهر یکی از استان‌های ۲۴ گانه کشور شد. در سال ۱۳۷۳ شهرستان قزوین از استان زنجان جدا شد. تا سال ۱۳۷۶ تغییرات دیگری نیز در تقسیمات سیاسی استان صورت گرفت، ماه‌نشان به شهرستان ماه‌نشان ارتقا یافت و تاکستان از زنجان جدا و بخش‌های طارم و ایجرود به شهرستان تبدیل شدند. همچنین بخش خرمدره از ابهر جدا و به شهرستان مستقلی تغییر وضعیت داد. در سال ۱۳۹۰ این استان مشتمل بر ۷ شهرستان، ۱۸ کانون شهری، ۱۶ بخش و ۴۵ دهستان و ۹۶۹ آبادی دارای سکنه و ۲۱۱ آبادی خالی از سکنه بود.

فعالیت

- باتوجه به نقشه شماره ۱-۲ به سؤالات زیر پاسخ دهید.
- الف) شهرستان محل زندگی خود را بر روی نقشه نشان دهید.
- ب) نام شهرها بخش‌ها و دهستان‌های شهرستان محل زندگی خود را بنویسید.
- ج) شهرستان محل زندگی شما از نظر مساحت چه رتبه‌ای در استان دارد؟

در جدول زیر، تقسیمات سیاسی استان زنجان در سال ۱۳۹۰ آمده است.

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان زنجان در سال ۱۳۹۰

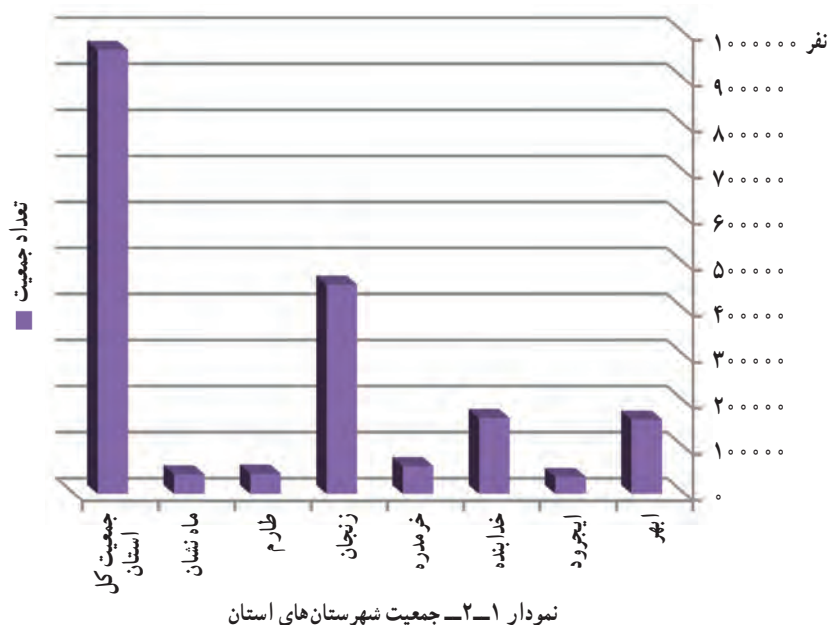
شهرستان	مرکز شهر	بخش	دهستان	شهر
ابهر	ابهر	مرکزی	ابهررود	صایین قلعه هیج
			حومه	
			درسجین	
			دولت آباد	
			صایین قلعه	
سلطانیه		سلطانیه	سلطانیه	
			سنبل آباد	
			گوزلدیره	
ایجرود	زرین آباد	حلب	ایجرود پایین	حلب زرین آباد
			ایجرود بالا	
		مرکزی	گلابر	
			سعیدآباد	

گرماب زرین رود	شیوانات	افشار	قیدار	خدا بنده
	قشلاقات افشار			
	بزینه رود زرینه رود	بزینه رود		
قیدار سهرورد	حومه	مرکزی	قیدار	خدا بنده
	خرارود			
	سهرورد			
	کرسف	سجاسرود		
	آقباغ سجاسرود			
خرمدره	الوند	مرکزی	خرمدره	خرمدره
	خرمدره			
زنجان نیک بی ارمغانخانه	چاپاره بالا	زنجان رود	زنجان	زنجان
	زنجان رود پایین			
	چاپاره پایین			
	غنی بیگلو			
	بناب	مرکزی		
	بوغداکندی			
	تهم			
	زنجان رود بالا			
	معجزات			
	قلتوق	قره پستلو		
	قره پستلو بالا			
قره پستلو پایین				
آب بر چورزق	آب بر	مرکزی	آب بر	طارم
	درام			
	گیلوان	چورزق		
	چورزق دستجره			
ماه نشان دندی	اورباد	مرکزی	ماه نشان	ماه نشان
	قرل گچیلو			
	انگوران قلعه جوق	انگوران		

درس ۷ ویژگی‌های جمعیتی استان

در نمودار شماره ۱-۲ جمعیت شهرستان‌های استان را مشاهده می‌کنید. با توجه به این نمودار جمعیت شهرستان محل زندگی خود را با سایر شهرستان‌های استان مقایسه کرده آنها را رتبه‌بندی نمایید. شهرستان محل زندگی شما از نظر جمعیت چه رتبه‌ای در استان دارد؟ به نظر شما این رتبه تابع کدام دسته از عوامل جغرافیایی است؟

ویژگی‌های جمعیت

جمعیت استان زنجان طبق آمار سال ۱۳۹۰ برابر ۱٬۰۱۵۷۳۴ نفر است که با توجه به جمعیت ۷۵۱۴۹۶۶۹ نفری کشور، ۱/۳۵ درصد جمعیت کشور (رتبه بیست و پنجم کشوری) در این استان ساکن‌اند.

۶۲/۵ درصد جمعیت استان در شهرها و ۳۷/۵ درصد آن در مناطق روستایی ساکن‌اند.

ترکیب جمعیت شهری و روستایی: بررسی ترکیب جمعیت شهری و روستایی استان مشخص می‌نماید که درصد شهرنشینی استان از ۱۲/۲۱ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۶۲/۵ درصد در سال ۱۳۹۰ افزایش و میزان جمعیت روستائین استان از ۸۷/۷۹ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۳۷/۵ درصد در سال ۱۳۹۰ کاهش پیدا کرده است.

از عوامل مهم این دگرگونی می‌توان به مهاجرت‌های روستایی-شهری و تبدیل نقاط روستایی به شهر اشاره کرد.

جدول ۲-۲- روند تحولات جمعیت شهری و روستایی استان در سال‌های ۹۰-۱۳۳۵

سال	جمعیت استان	درصد شهرنشینی	درصد روستا نشینی
۱۳۳۵	۳۸۶۲۰۱	۱۲/۲۱	۸۷/۷۹
۱۳۴۵	۴۷۶۴۷۲	۲۱/۸	۷۸/۹۲
۱۳۵۵	۵۸۴۸۲۳	۲۸/۶۴	۷۱/۳۶
۱۳۶۵	۷۸۷۳۶۹	۴۳/۰۵	۶۶/۹۵
۱۳۷۵	۹۰۱۷۲۴	۵۰/۱۵	۴۹/۸۵
۱۳۸۵	۹۶۴۶۰۱	۵۸	۴۲
۱۳۹۰	۱۰۱۵۷۳۴	۶۲/۵	۳۷/۵

تراکم جمعیت

تراکم نسبی جمعیت استان طبق آمار سال ۱۳۹۰ برابر ۴۷ نفر در کیلومتر مربع است که نسبت به میانگین تراکم کشور (۴۶) نفر اندکی بالاتر است.

دانش‌آموزان عزیز، آیا می‌دانید این تراکم نسبی چگونه محاسبه شده است؟

شکل ۲-۲- نقشه تراکم جمعیت استان به تفکیک شهرستان

استان زنجان در بین استان‌های کشور از نظر تراکم جمعیت رتبه هجدهم را داراست، وضعیت مناسب استان به لحاظ شرایط جغرافیایی - محیطی و موقعیت ارتباطی از مهم‌ترین عوامل بالا بودن تراکم جمعیت استان به نسبت تراکم کشور است. با توجه به نقشه ۲-۲ کم تراکم‌ترین و پر تراکم‌ترین شهرستان‌ها را بر روی نقشه نمایش دهید.

فعالیت ✓

باتوجه به جدول ۲-۳ :

- ۱- بیشترین و کمترین تراکم نسبی جمعیت مربوط به کدام شهرستان‌هاست؟ دلایل خود را بیان نمایید.
- ۲- تراکم نسبی جمعیت شهرستان محل زندگی خود را طی سال‌های مختلف آماری بررسی کرده علل این تغییرات را با مشورت همکلاسی‌های خود بنویسید.

جدول ۲-۳- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان زنجان در سال‌های (۸۵-۱۳۵۵)

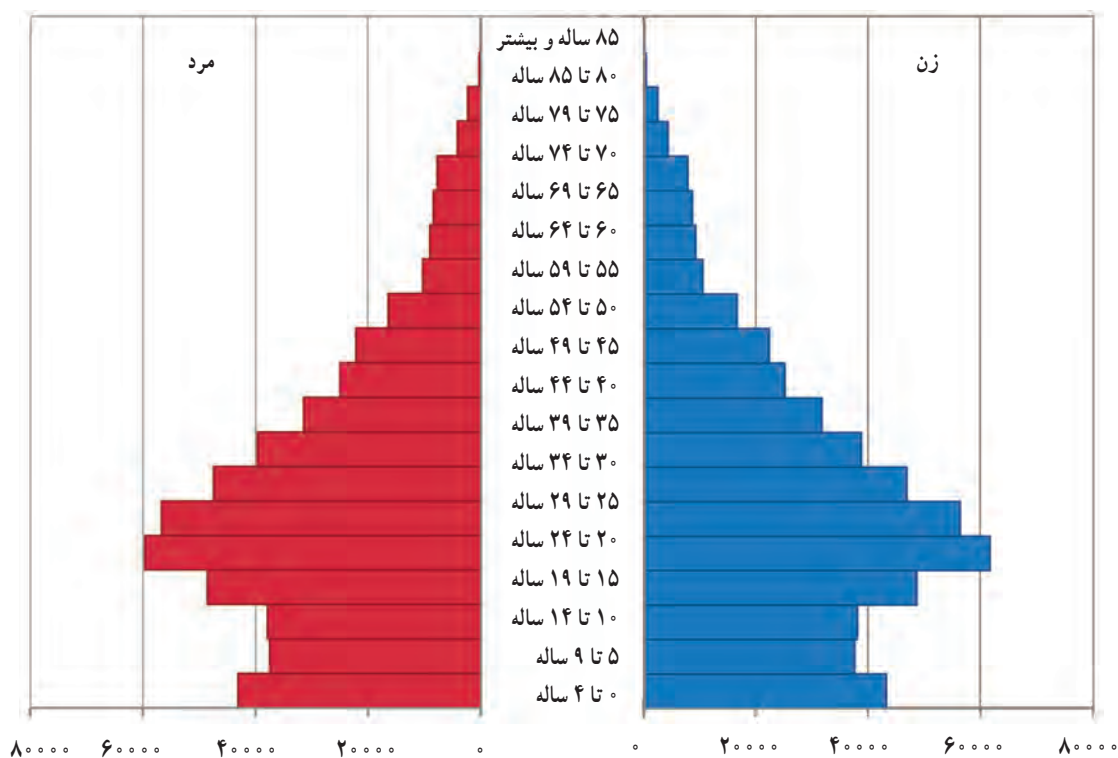
شهرستان	۱۳۵۵ (نفر در کیلومتر مربع)	۱۳۶۵ (نفر در کیلومتر مربع)	۱۳۷۵ (نفر در کیلومتر مربع)	۱۳۸۵ (نفر در کیلومتر مربع)
ابهر	کل	۴۳/۰۳	۴۴/۳۴	۵۳/۸۷
	نقاط شهری	۱۰۹۲/۵۳	۱۸۷۸/۷۴	۳۰۱۱/۱
	نقاط روستایی	۲۱/۹۱	۲۳/۳۵	۲۰/۴
ایجرود	کل	۲۳/۶۲	۲۳/۸۶	۲۰/۰۸
	نقاط شهری	۵۶۱/۹۸	۶۹۵/۳۲	۱۰۰۳/۸
	نقاط روستایی	۲۲/۶۱	۲۲۲/۶۱	۱۸/۲۵
خداآباد	کل	۲۲/۵۹	۲۸/۷۶	۳۲
	نقاط شهری	۷۱۳/۹۳	۱۴۰۵/۲۴	۲۷۲۰/۰۳
	نقاط روستایی	۲۰/۵۶	۲۴/۷۲	۲۴/۱۲
خرمدره	کل	۵۲/۲۸	۹۹	۱۴۸/۶۵
	نقاط شهری	۱۰۰۹/۰۷	۲۳۴۱/۹۷	۳۸۸۴/۲۷
	نقاط روستایی	۲۲/۰۶	۲۸/۱۷	۳۰/۶۷
زنجان	کل	۳۲/۵۶	۴۹/۲۶	۶۷/۳۳
	نقاط شهری	۱۹۳۸/۰۲	۴۱۶۱/۰۲	۶۷۵۳/۸۲
	نقاط روستایی	۱۷/۸۶	۱۷/۵۴	۱۵/۶۳

جغرافیای انسانی استان

۱۵/۸	۱۵/۶۰	۱۳/۹۳	۱۱/۴۶	کل	طارم
۱۵۵۵/۶۸	۱۲۷۴/۵۵	۷۵۵/۹۱	۵۳۸/۱۸	نقاط شهری	
۱۳/۳۵	۱۳/۶۱	۱۲/۷۶	۱۰/۶۲	نقاط روستایی	ماه نشان
۱۹/۰۸	۲۱/۸۲	۲۲/۶۳	۲۲/۳۹	کل	
۱۷۶۱/۱۵	۱۲۰۸/۳	۸۵۴/۰۸	۵۶۴/۶۸	نقاط شهری	کل استان
۱۵/۵۵	۱۹/۴۱	۲۰/۹۴	۲۱/۲۸	نقاط روستایی	
۴۳/۵۲	۴۰/۶۸	۳۵/۵۲	۲۶/۳۹	کل	کل استان
۴۴۳۹/۲۱	۳۵۸۹/۳۳	۲۶۹۰/۶۱	۱۳۲۹/۶۱	نقاط شهری	
۱۸/۳۹	۲۰/۴	۲۰/۳۴	۱۸/۹۴	نقاط روستایی	

ساختمان سنی جمعیت

بررسی هرم سنی جمعیت استان نشان می‌دهد که بیشترین میزان جمعیت استان در گروه سنی ۱۹-۱۵ ساله و ۲۴-۲۰ ساله قرار دارند که این امر نشان دهنده جوانی جمعیت استان است. به نظر شما عوامل مؤثر در جوانی جمعیت استان کدام‌اند؟ در این زمینه چه اقدامات و سرمایه‌گذاری‌هایی مورد نیاز است؟

نمودار ۲-۲- هرم سنی جمعیت استان زنجان در سال ۱۳۹۰

رشد جمعیت

بررسی روند نرخ رشد جمعیت استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵ نشان می‌دهد که استان زنجان نرخ رشدی، برابر با ۱/۸ درصد داشته است. آیا می‌دانید این نرخ رشد چگونه محاسبه شده است؟
مقایسه نرخ رشد جمعیت استان با نرخ رشد جمعیت کشور (۲/۵۴ درصد) پایین بودن نرخ رشد جمعیت استان را نسبت به کل کشور بیان می‌دارد؛ چرا؟
مطالعه میزان رشد جمعیت در شهرستان‌های استان، بیانگر آن است که شهرستان‌های خرمدره و زنجان نرخ رشدی بالاتر از میانگین استان و سایر شهرستان‌ها (ابهر، خداآبنده، طارم، ماه‌نشان و ایجرود) نرخ رشد پایین‌تری دارند.

مهاجرت

مهاجرت به‌عنوان یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار بر تغییر و تحول جمعیت می‌تواند علاوه بر دگرگونی‌های شتابان و سریع، پیامدهای ماندگار و عمیقی در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند.
استان زنجان همواره در طول سالیان گذشته یکی از عمده‌ترین استان‌های مهاجر فرست در کشور بوده است. مهاجرت در استان زنجان را می‌توان از دو بعد مورد مطالعه قرار داد:
الف) جابه‌جایی درون استانی: مقصد مهاجران درون استانی بیشتر، شهرستان‌های زنجان (۳/۳۵) درصد، ابهر (۷/۲۲) درصد و خرمدره (۱/۱۹) درصد بوده است. قرارگیری این شهرستان‌ها در کریدور توسعه استان، همجواری آنان با رودخانه‌های پرآب و دشت‌های حاصلخیز و استقرار صنایع و کارخانجات در پیرامون آنها از علل اصلی جذب مهاجران به این شهرستان‌هاست.
ب) جابه‌جایی برون استانی: براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ استان زنجان مهاجر فرست بوده و در بین هفده استان مهاجر فرست کشور رتبه دوازدهم را داراست. در حقیقت به ازای هر ۱۰۰ نفر که وارد استان می‌شوند ۱۱۵ نفر از آن خارج می‌شوند. بیشترین سهم مهاجران وارد شده به استان متعلق به استان‌های تهران ۳۸ درصد، آذربایجان غربی ۹/۵ درصد و آذربایجان شرقی با ۹ درصد است. همچنین بیشترین سهم مهاجران خارج شده استان مربوط به استان‌های تهران با ۵۹/۸ درصد استان قزوین ۱۰/۵ درصد و استان قم با ۵/۲ درصد می‌باشد.
علل مهاجرت: مهم‌ترین عواملی که در سطح استان (به‌ویژه مهاجرت روستا-شهری) منجر به مهاجرت شده است را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- دسترسی به منابع درآمد و فرصت‌های اشتغال
- دسترسی به امکانات، خدمات و تسهیلات بهتر
- ادامه تحصیل و بهبود وضعیت آتی فرزندان

درس ۸ شیوه‌های زندگی در استان

تصاویر زیر را نگاه کنید. هر یک از این تصاویر یکی از شیوه‌های زندگی در استان زنجان را نمایش می‌دهد. شما در کدام یک از این نوع سکونتگاه‌ها زندگی می‌کنید؟

شکل ۳-۲- سکونتگاه‌های شهری و روستایی (تصویر سمت راست شهر زنجان سمت چپ روستای بلمکانی شیلاندر)

زندگی عشایری

استان زنجان به علت داشتن شرایط طبیعی مناسب برای زندگی عشایری (مناطق بیلاقی و قشلاقی)، از گذشته‌های دور مورد توجه عشایر بوده است. در دوران صفویه که سیاست نقل و انتقال ایلات و تخته قاپو کردن (یکجانشین کردن) عشایر مورد توجه حکام

بود، ایل‌های سون (شاهسون)، اوصانلو، مقدم، افشار، بیگدلی، بیات و خدابنده‌لو در محدوده استان زنجان مستقر شدند. هر چند در حال حاضر این ایلات یکجانشین شده و از طریق رمه گردانی روزگار خود را می‌گذرانند.

برای مطالعه

- ۱- ایل سون (شاهسون): از ایلات عمده منطقه به‌شمار می‌آیند. این ایل متشکل از قبایل قزلباش و شاهسون‌های طالشی که از استان گیلان مهاجرت کرده بودند و ایل افشار به سرکردگی محمدحسن خان افشار از طایفه اشاقه باشی است که در اواخر قرن دهم هجری به فرمان نادرشاه از حوالی رود اترک مجبور به مهاجرت به این منطقه شدند.
  - ۲- ایل اوصانلو: از جنوب مراغه به این منطقه مهاجرت کرده و به دامپروری و کشاورزی مشغول‌اند.
  - ۳- ایل مقدم: از طوایف آق قویونلوها که در آذربایجان ساکن بوده‌اند محسوب می‌شوند. بخشی از این ایل به دستور عباس میرزا، به منظور جلوگیری از تجاوز ترکمن‌ها به داخل ایران در شمال خراسان و بخشی دیگر در اطراف سلطانیه مستقر شدند که به مرور زمان یکجانشین شده‌اند.
  - ۴- ایل بیات: از طوایف متحد ایل افشار در مسائل سیاسی و نظامی بوده است. با توجه به کوچک بودن، این ایل همیشه به متحد قدرتمند نیاز داشته است.
  - ۵- ایل خدابنده‌لو: این ایل در محدوده شهرستان خدابنده زندگی می‌کنند و احتمالاً نام شهرستان خدابنده برگرفته از این ایل است.
- در حال حاضر، تمامی عشایر استان جزء ایل سون‌ها (شاهسون‌ها) می‌باشند که در شمال و شمال غربی استان زندگی می‌کنند.

زندگی روستایی

شکل‌گیری و گسترش فضاهای روستایی از ویژگی‌های طبیعی و انسانی هر منطقه تبعیت می‌نماید. وجود دشت‌های وسیع زنجان، ابهر، قیدار، سلطانیه... از عوامل مؤثر بر استقرار سکونتگاه‌های روستایی استان زنجان است. دشت‌ها و نواحی هموار استان با دارا بودن منابع آب و خاک مناسب در طول تاریخ، همواره جمعیت زیادی را به خود جذب کرده‌اند، به طوری که بیشتر آبادی‌های پرجمعیت استان در این نواحی استقرار یافته‌اند. وجود نواحی کوهستانی (به‌ویژه در مناطق طارم و ماه‌نشان) موجب شده که بیشتر روستاهای پرجمعیت در امتداد این دره‌ها و کوهپایه‌ها به شکل متمرکز و گاهاً کوهپایه‌ای مستقر شوند. بسیاری از روستاهای پرجمعیت و تاریخی استان در امتداد رودخانه‌هایی چون قزل‌اوزن، زنجان‌چای و ابهرچای غالباً به شکل خطی استقرار یافته‌اند. دانش‌آموزان عزیز، آیا می‌توانید روستاهای شهرستان خود را از نظر شکل ظاهری طبقه‌بندی نمایید؟

شکل ۴-۲- یک روستای متمرکز پایکوهی

شکل ۵-۲- روستای پراکنده - شهرستان طارم

منابع درآمد روستاییان: اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی بر پایه بهره‌برداری از زمین استوار است. زراعت، باغداری، دامداری، صنایع دستی و صنایع روستایی^۱ از منابع عمده درآمد روستاییان استان است. اغلب روستاییان ساکن در دشت‌ها و اطراف رودخانه‌های مهم استان، از طریق زراعت امرار معاش می‌کنند. باغداری در روستاهای دره‌ای و پایکوهی استان و دامداری در روستاهای پایکوهی و کوهستانی رواج دارد. صنایع دستی اغلب در زمان اوقات فراغت و بیشتر توسط زنان و دختران انجام می‌گیرد. صنایع روستایی در روستاهای پرجمعیت و اغلب توسط دولت ایجاد شده‌اند.

۱- صنایع روستایی به صنایعی اطلاق می‌شود که مواد اولیه آن در خود روستا تولید شده و با شرایط جغرافیایی روستا انطباق داشته، تقویت کننده و پشتیبان کشاورزی و محصولات روستایی است.

شکل ۶-۲- صنایع دستی روستایی

شهرستان طارم بیشترین صنایع روستایی استان را به خود اختصاص داده است. آیا می‌توانید نمونه‌ای از این صنایع را نام ببرید؟ کمبود درآمد در مناطق روستایی استان به علت پراکندگی و کوچک بودن زمین‌های کشاورزی، عدم استفاده از تکنولوژی و تولید به شیوه سنتی و... منجر به مهاجرت‌های روستاییان به شهرها شده است. هر چند خشکسالی در سال‌های اخیر این روند را تسریع کرده است.

زندگی شهری

شهرهای استان زنجان علی‌رغم دارا بودن قدمت تاریخی هم‌ردیف با شهرهای شناخته شده در ایران، پیشینه مدون تاریخی محدودی دارند. اولین نشانه‌های استقرارهای انسانی در شهرهای استان، متعلق به اواخر هزاره دوم قبل از میلاد است. در زمان مادها شهر زنجان به‌عنوان مرکز و محل اسکان لشکر مورد استفاده قرار می‌گرفته است. فرارگیری استان زنجان در مسیر جاده ابریشم و ری قدیم به آذربایجان، باعث رونق نسبی و توسعه شهرنشینی در این منطقه شده است. احیای جاده ابریشم در دوره سلجوقی و توسعه شبکه ارتباطی باعث رونق نسبی شهرهای واقع در مسیر این راه تجاری شد. افزایش سریع شهرنشینی در کشور و به تبع آن استان زنجان، موجب گسترش شهرهای قدیمی و شکل‌گیری نقاط شهری جدید شد.

آیا می‌دانید این نقاط شهری جدید چگونه به وجود آمده‌اند؟

شهرهای استان در دو گروه مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرند:

الف) شهرهایی با قدمت تاریخی، شامل شهرهای زنجان، ابهر، خرمدره، سلطانیه و قیدار حدود ۸۹ درصد جمعیت شهری

استان را به خود اختصاص می‌دهد.

ب) نقاطی که در دهه‌های اخیر به شهر تبدیل شده‌اند، در این گروه شهرهای هیدج، صائین قلعه، ماه‌نشان، آب‌بر، دندی، گرماب، زرین‌آباد، سجاس، زرین‌رود، چورزق، حلب، سه‌رورد، ارمغان‌خانه و نیک‌پی قرار دارند. ۱۱ درصد جمعیت شهری استان در این گروه زندگی می‌کنند. حداکثر و حداقل جمعیت شهری که در این گروه قرار دارند شامل شهرهای هیدج (۲/۱۱ درصد) و نیک‌پی (۱۸/۰ درصد) می‌باشند.

شکل ۷-۲- نمایی از شهر آب‌بر

زنجان: دسترسی به منابع آب، شرایط مناسب توپوگرافی، جذب مازاد محصول و ارائه خدمات متقابل به حوزه نفوذ، موقعیت ارتباطی مناسب، مرکزیت اداری و سیاسی، گسترش صنایع و احداث دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی موجبات توسعه شهرنشینی در شهر زنجان شده است، به طوری که بیش از ۶۱ درصد جمعیت شهری استان در این شهر زندگی می‌کنند.

برای مطالعه

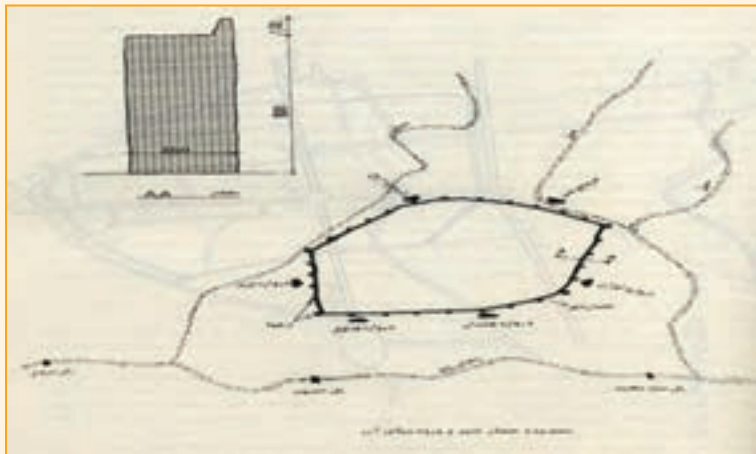

شکل ۸-۲- امامزاده ابراهیم

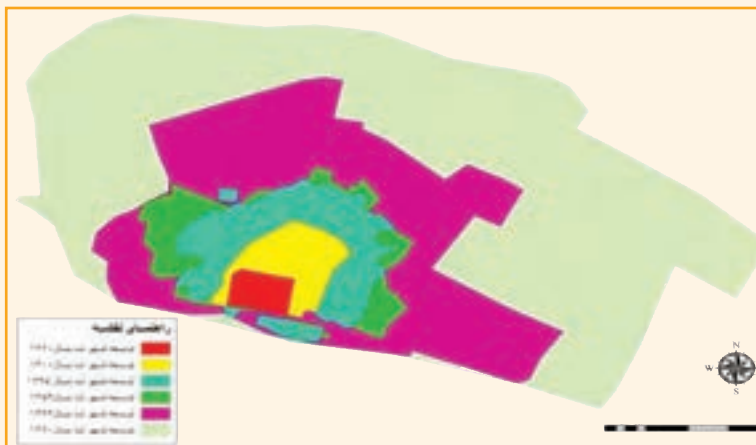
بررسی سیر تکوین و گسترش شهر زنجان از آغاز پیدایش تا مراحل جدید شهرنشینی، فراز و نشیب‌های فراوانی را نشان می‌دهد. به طوری که این شهر، گاه بر اثر هجوم دشمنان تخریب و زمانی با تشکیل حکومت‌های مقتدر در کشور رو به رشد نهاد. این شهر در دوره قاجار با ساخت مسجد جامع (مسجد سید) شکل اسلامی به خود گرفت. در این دوره، شهر دارای شش دروازه ورودی (ارگ، رشت، تبریز، قزوین و دو دروازه در جنوب شهر) بود و بازار به‌عنوان ستون فقرات شهر عمل می‌کرد، دادوستدها، تولید و عرضه کالاها

شکل ۹-۲- بازار زنجان در سده ۱۷ میلادی

شکل ۱۰-۲- نقشه دروازه‌های قدیمی شهر زنجان

شکل ۱۱-۲- نقشه گسترش شهر زنجان در دوران تاریخی

در آن صورت می‌گرفت. مجموعه بازار زنجان که به دستور فتحعلی شاه قاجار احداث گردید که شامل هشت راسته (زرگرها، بزازه‌ها، کفاش‌ها، کلاه‌دوزها، صندوق‌سازها، رنگرزها، میوه فروش‌ها و جگریزها) است.

نخستین مداخلات در بافت‌های شهری زنجان در دهه اول ۱۳۰۰ همزمان با موج نوگرایی در خیابان‌کشی‌ها آغاز و شهر برای ورود اتومبیل آماده شد. اولین خیابان ساخته شده، خیابان شمشیری (شهدا) و پس از آن به ترتیب، خیابان امام (پهلوی سابق) فردوسی و سعدی می‌باشند.

جغرافیای انسانی استان

اصلاحات ارضی و مهاجرت روستاییان از دهه ۴۰ به بعد باعث رشد سریع شهرنشینی و ایجاد محلات جدید شهری و محلات حاشیه‌نشین در شهر گردید. برای پاسخگویی به مشکلات شهری طرح‌های جامع و تفصیلی شهر تهیه شد و اراضی بیشتری از اطراف شهر به ساخت و سازها اختصاص داده شد. در حال حاضر یکی از مهم‌ترین مشکلات شهری زنجان شلوغی و ترافیک در خیابان‌های اصلی شهر است. یک طرفه کردن اغلب خیابان‌های اصلی شهر، احداث زیرگذرها و ساخت خیابان‌های جدید از اقدامات مسئولان شهری برای مقابله با این معضل است.

شکل ۱۲-۲- یکی از میدانی شهر ابهر

ابهر: ابهر به‌عنوان دومین شهر پر جمعیت استان در حدود ۱۲/۵ درصد جمعیت شهری استان را داراست. موقعیت ارتباطی مناسب، دسترسی به منابع آبی دائمی مطمئن، ایجاد و گسترش صنایع، و... موقعیت مناسبی را برای توسعه این شهر به وجود آورده است.

شکل ۱۳-۲- میدان قائم خرمدره

خرمدره: نام خرمدره تداعی‌کننده باغات و سرسبزی شهر و حومه آن است که در بیشتر سفرنامه‌ها نیز به آن اشاره شده است. واقع شدن شهر در کنار بزرگراه اصلی و ارتباطی استان موجب شده در سال‌های اخیر شتاب بیشتری از نظر شهرنشینی گرفته و به‌عنوان سومین شهر استان ۸/۵ درصد جمعیت شهری را به خود اختصاص می‌دهد.

سلطانیه: فاصله اندک این شهر از خطوط ارتباطی اصلی و کمبود آب در این شهر باعث شده که این شهر علی‌رغم عظمت تاریخی خود تنها یک درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص دهد.

قیدار: قدمت بالای شهر در مرکزیت سیاسی و اداری شهرستان و حوزه نفوذ وسیع روستایی موجب شده با وجود دور بودن شهر از کریدور توسعه استان ۴/۵ درصد جمعیت شهری استان در این شهر ساکن باشند.

شکل ۱۴-۲- نمایی از شهر قیدار

شکل ۱۵-۲- حاشیه نشینی از مشکلات زندگی شهری در استان

مشکلات زندگی شهری : توسعه و گسترش زندگی شهری علاوه بر افزایش رفاه ساکنان، مشکلات زیادی را برای ساکنان آن فراهم می کند. مدیران و مسئولان شهری با توجه به امکانات و منابع مالی استان سعی در کاهش اثرات این عوامل دارند.

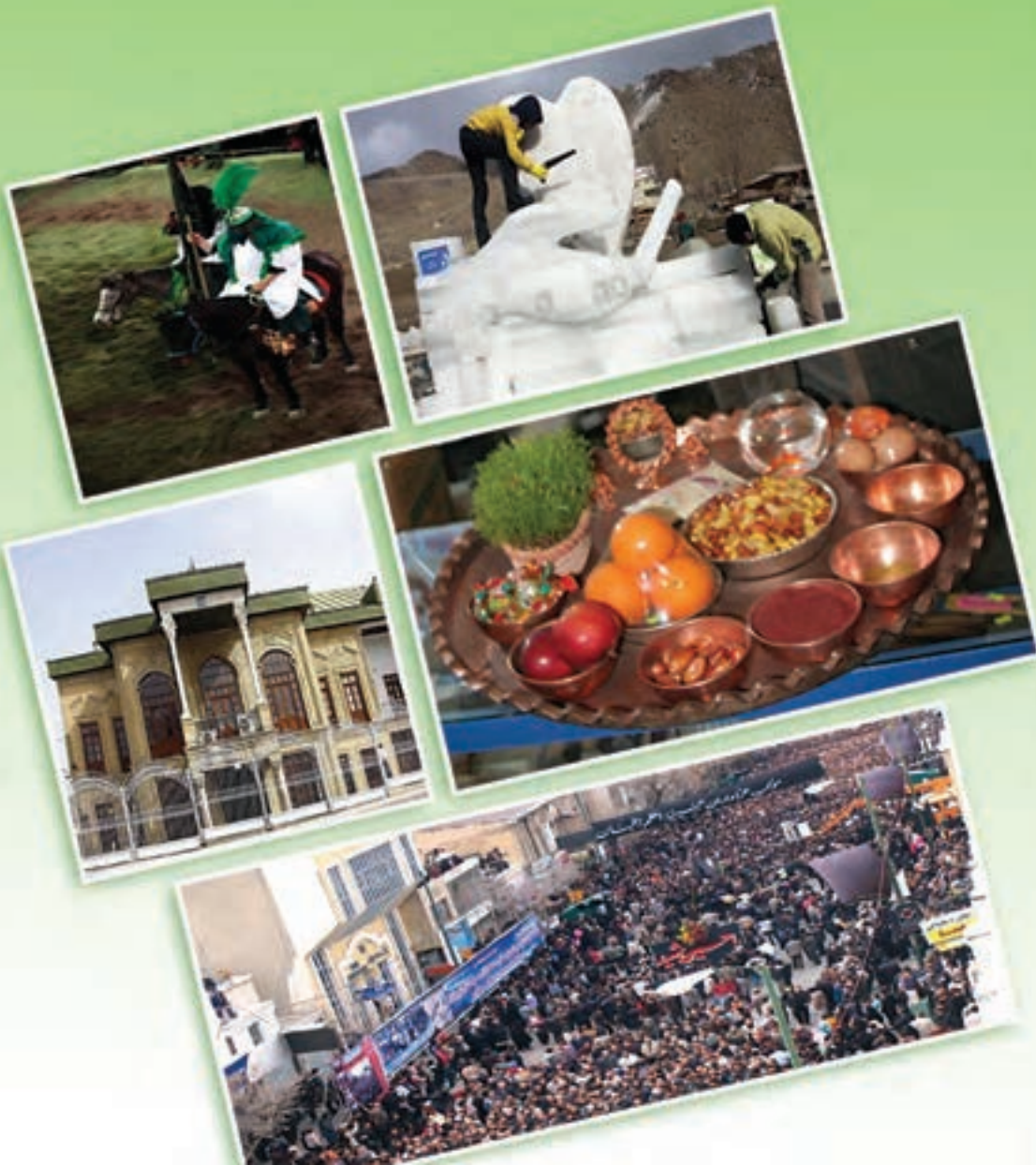
شکل ۱۶-۲- برجی در زنجان

- عمده ترین مشکلات زندگی شهری را می توان در موارد زیر خلاصه کرد :
- حاشیه نشینی در زنجان که عمدتاً بر اثر مهاجرت های روستا-شهری به وجود آمده است.
  - تورم، گرانی مسکن و اجاره بها.
  - ترافیک، آلودگی هوا و آلودگی صوتی.
  - کمبود امکانات و ظرفیت های شهری، مانند کاهش سرانه فضای سبز شهری، مراکز تفریحی، آموزشی و فرهنگی.
- چه موارد دیگری را می توان به موارد بالا افزود؟

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان زنجان

درس ۹ ویژگی فرهنگی استان

آنچه که انسان را می‌سازد، فرهنگ صحیح است.

امام خمینی (ره)

استان زنجان به لحاظ موقعیت جغرافیایی خود و همسایگی با استان‌های متعددی، از تنوع و ترکیب قومی برخوردار است. این استان علاوه بر اقوام ترک، کردها، تات‌ها و فارس‌ها را هم در خود جای داده است. هر یک از این اقوام دارای آداب و رسوم خاصی اند که در طول زمان از طریق زندگی کوچ‌نشینی، روستانشینی و زندگی شهری کسب کرده‌اند. شناخت این آداب و رسوم کهن اجتماعی به حفظ ارزش‌ها و میراث فرهنگی این خطه از ایران کمک شایانی می‌کند. ویژگی‌های فرهنگی استان را می‌توان در موارد زیر جست‌وجو کرد.

عید نوروز

نوروز رستاخیز طبیعت و تولدی نو در گیتی است. در این آیین ملی مردم استان زنجان هم مانند سایر هم‌وطنان خود به یمن و مبارکی جشن می‌گیرند. با فرا رسیدن نوروز، شور و شوق وصف‌ناپذیری در زندگی مردم به پا می‌شود. همه خانه‌هایشان را پاکیزه می‌کنند و لباس‌های تازه می‌پوشند، و باچیدن سفره هفت سین و قراردادن قرآن در کنار آن جلوه‌ای روحانی به آن می‌بخشند. با دید و بازدید از اقوام و خویشاوندان، دوستان و همسایگان، دشمنی‌ها و کدورت‌ها را به دوستی و تفاهم تبدیل می‌کنند. این جشن باستانی و ملی در تمام نقاط استان با اختلافات جزئی در نحوه اجرای مراسم برگزار می‌شود. از دیرباز گروهی به نام پیام‌آوران و پیشاهنگان نوروز و نوبهار اقدام به اجرای نمایش‌های متعددی می‌نمایند که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱- تکم گردانی

۲- میرنوروزی

۳- ناری ناری

۴- حاجی فیروز

۵- و...

آیا شما هم می‌توانید به چند نمونه دیگر از آنها اشاره کنید؟

ویژگی فرهنگی استان

شکل ۱-۳- سفره هفت سین همراه با صنایع دستی بومی استان

بیشتر بدانیم

نمایش عروسکی تکم گردانی : تکم گردانی یکی از نمایش های

آئینی و سنتی ویژه نوروز در این استان است و به نام تکم اویونی و تکمچی اویونی نیز معروف است. که از ۱۵ الی ۲۰ روز قبل از نوروز شروع می شود. تکم، بزی است که از چوب و انواع پارچه های رنگی و مخمل قرمز و پولک و آینه و زنگوله، سکه و منجوق تزئین می شود و چوب باریکی به صورت پایه به طول حدود ۵۰ سانتی متر به زیر شکم آن متصل می شود و تکم چی با حرکاتی بسیار هماهنگ آن را به رقص در می آورد و شعرهای دلنشین در وصف عید نوروز و بهار می خواند.

تکم تکم نازائیلر- چوبانا آوازائیلر

یغار قویون قوزونو- بایرامپشوازائیلر

بیزیم برده یومورتانی یوالار- اونی دونب یدّی رنگه بویالار

یدّی سینده تحویل اوسته قویالار- سیزین بوتازه بایرامیز موبارک

آیز، ایلیز، هفتز گونوز موبارک

شکل ۲-۳- نمایش تکم گردانی

شب چله

یلدا به عنوان طولانی ترین شب سال که به چله نیز معروف است، در استان زنجان هم مانند سایر استان ها از حال و هوای ویژه ای برخوردار است. به طوری که اهالی استان، برای پذیرایی و برگزاری مراسم خاص آن با خرید آجیل، هندوانه، و میوه های مختلف و شیرینی به استقبال این شب طولانی می روند. همچنین خانواده داماد برای عروس، با تهیه هدایایی همراه با خوراکی های این شب که در مجموعه ای به نام «خونچا» گردآوری کرده اند به دیدار خانواده عروس می روند. در این شب بزرگترها با شاهنامه خوانی و قصه های شیرین ایرانی اعضای خانواده را سرگرم کرده و این شب را گرمی می دارند.

شکل ۳-۳- نمونه ای از مراسم شب چله در روستا

لباس‌های محلی

پوشش محلی و سنتی زنان و مردان استان زنجان بسیار جالب و قابل توجه است. پوشش مردان را کت و شلوار معمولی با کلاه نمدی با نام محلی کچه بورک و گیوه یا چارق تشکیل می‌دهد و پوشش محلی زنان نیز از چندین تکه لباس و تزیینات متفاوت چون انگشتر، النگو و... تشکیل شده که بسته به قدرت اقتصادی افراد، زینت‌های مختلفی نیز با این لباس‌ها استفاده می‌شوند. برخی از این لباس‌ها عبارت‌اند از:

چنه التی (زیرچانه): ابزاری است که از سکه‌های قلاب‌دار به هم پیوسته و یا منجوق‌های رنگارنگ تشکیل شده و جهت حفاظت پوشش استفاده می‌شود و نوعی زینت نیز به‌شمار می‌آید.

یاشماق: نوعی روسری که برای پوشش دهان، چانه و گردن استفاده می‌شود.

جلیزقا: پوشش مخصوص بالاتنه است که بدون آستین بوده و نوع آستین دار آن یل نام دارد.

کوینک: پوششی که اندکی بلندتر از جلیزقا بوده و زیر آن استفاده می‌شود. این پوشش از طرح‌ها و رنگ‌های گرم انتخاب می‌شود.

تومان: پوششی که به دو نوع بلند و کوتاه تقسیم می‌شود. نوع بلند آن شلیته و نوع کوتاه آن قصاتومان نام دارد. معمولاً شلیته توسط افراد مسن و قصاتومان توسط جوانان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

شلوار: این پوشش از پارچه ضخیم و تیره رنگ انتخاب می‌شود.

نیم ساق: نوعی جوراب شلواری است که در میهمانی‌ها و مسافرت‌ها استفاده می‌شود. هم‌زمان با رشد صنعتی و گسترش شهرنشینی به خصوص در شهرهای بزرگی چون شهر زنجان پوشش‌های یاد شده تغییر یافته و حتی برخی از آنها به فراموشی سپرده شده‌اند. در حال حاضر در شهرها و روستاهای بزرگ‌تر استان، پوشش غالب زنان و مردان را همان پوشش معمولی رایج در کل کشور تشکیل می‌دهد و برای دیدن پوشش‌های محلی بایستی به روستاها و شهرهای کوچک استان که نفوذ صنعتی کمتر بوده مراجعه کرد.

شکل ۳-۴- نمونه‌ای از لباس‌های محلی استان

بیشتر بدانیم

جشن حالا

این جشن در منطقه انگوران زنجان برپا می‌شود و مخصوص دهقانان و کشاورزان است و در ارتباط با جمع‌آوری محصولات کشاورزی بوده و کهن‌ترین سنت رایج در منطقه است که احتمال دارد ریشه‌های آن با آیین زرتشتی ارتباط داشته باشد. در اوایل فصل پاییز پس از اینکه محصولات کشاورزی از مناطق کشت و زرع و خرمنگاه جمع‌آوری می‌شود، این مراسم انجام می‌پذیرد. بدین ترتیب، هنگام برداشت محصول، از زمین هر خانوار به مقدار حدود ۲۰ متر مربع از مزرعه گندم خود را به‌عنوان «حالا» باقی می‌گذارند. در روز مراسم، تعدادی از همسایگان زمین زراعی و فامیل را به «حالا» دعوت می‌کنند و مراسم را در زمین زراعی با طراوت خاصی تدارک می‌بینند. این مراسم مخصوص مردان است. مهمانان با صرف ناهار که توأم با «مبارک باد» و «پر برکت باد» است با همراه داشتن نانی ضخیم به نام «تزیک» که از شیر پر چرب گوسفند تهیه شده است به محل باقی‌مانده گندم مراجعه می‌کنند، این افراد با در دست داشتن داس خود، دور گندم باقیمانده حلقه می‌زنند و یکی از ریش‌سفیدان پس از ذکر اسم‌الله و صلوات شروع به درو کردن گندم می‌کند و بقیه هم مقداری از گندم را درو می‌کنند. پس از ذکر چند قطعه شعر در ارتباط با کار کشاورزی و تکرار چندین مرتبه «حالا» گندم را درو می‌کنند و هر کس هر چقدر درو کرده به‌عنوان تبرک و برکت انبار گندم به‌همراه خودش می‌برد. سپس نان «تزیک» و میوه را ریش‌سفیدان بین حاضران تقسیم می‌نمایند و آنها با ذکر «برکت به خرمن» محل «حالا» را ترک کرده و مراسم پایان می‌پذیرد.

برای مطالعه

موسیقی

شکل ۵-۳- موسیقی محلی استان

موسیقی بومی استان زنجان از گنجینه موسیقی فولکلوریک و کلاسیک آذری تأثیر پذیرفته است و در حال حاضر نیز وجه غالب ترکیب موسیقی بومی، به‌ویژه مناطق روستایی استان را تشکیل می‌دهد. پیوستگی فرهنگی و قومی مردم استان با مردم آذری زبان از یک‌سو و ارتباط آن با منطقه‌هایی، غیر از زبان آذری از سوی دیگر، زمینه شکل‌گیری نوعی از موسیقی محلی ویژه را فراهم آورده است، که به موسیقی زنجانی معروف

ویژگی فرهنگی استان

است. اما آنچه باید به یاد داشت، پیوستگی عمیق و ریشه‌دار میان موسیقی محلی زنجان با موسیقی آذربایجانی است. در بیشتر روستاهای استان زنجان، جشن‌های عروسی با هنرنمایی‌های عاشیق‌ها آغاز و پایان می‌یابند. در حال حاضر عاشیق‌های زنجان با نغمه‌ها و ترانه‌های دلکش و داستان‌سرایی‌های خود که ریشه در ژرفای فرهنگ فولکلوریک این خطه دارد، رونق بخش محفل‌ها و جشن‌های مردم استان، به‌ویژه در روستاها هستند. علاوه بر آن موسیقی مقامی نیز که تحت تأثیر مستقیم موسیقی آذربایجان است، در برخی از جشن‌های مردم، به‌ویژه در مناطق شهری، نواخته می‌شود.

فعالیت

- ۱- چند نمونه از بازی‌های محلی استان زنجان را نام ببرید.
- ۲- مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌های رایج در استان را جمع‌آوری نموده و در کلاس برای همکلاسی‌های خود بخوانید.
- ۳- تحقیق کنید در استان زنجان مردم به چند زبان حرف می‌زنند؟
- ۴- معانی کلمه‌های ترکی زیر را بنویسید.
شَپه، هله دووان، توکندی، آست، چَم، یوبانماخ

عزاداری و شبیه خوانی

زنجان پایتخت شور و شعور حسینی: مراسم هشتم محرم در حسینیه اعظم زنجان، مراسمی تاریخی است. بر اساس تحقیقات به عمل آمده، این مراسم، حداقل از زمان قاجار تاکنون در این حسینیه برگزار شده است. در سال ۱۳۱۳، سه رأس گوسفند در این مراسم ذبح شده در حالی که امروزه به بیش از ۱۲ هزار رأس دام رسیده است، به همین جهت دومین قربانگاه جهان اسلام بعد از منا به شمار می‌آید. این سنت دیرینه از یادگارهای مربوط به دوران تشیع اصیل است و تا به حال نیز علی‌رغم فراز و نشیب‌های بسیار، به حیات خود ادامه داده است و امروزه نیز به‌صورت هر چه با شکوه‌تر ضمن حفاظت از اصول واقعی مراحل رشد و بالندگی و اثرگذاری خود را طی می‌کند.

هر ساله از روز اول تا سیزدهم محرم مراسم عزاداری سرور و سالار شهیدان در این حسینیه و زینبیه و مساجد و تکایای دیگر برپا می‌شود و مهم‌ترین و با عظمت‌ترین روز برگزاری آن هشتم محرم و شب تاسوعاست. از ویژگی‌های این مراسم می‌توان به سادگی و بی‌پیرایگی، حضور کم نظیر اقشار مختلف مردم با بیش از ۲۰ هزار نفر و تاریخی بودن مراسم اشاره کرد. مراسم شکوهمند حسینیه اعظم و زینبیه، هر ساله از طریق شبکه‌های برون مرزی و رسانه‌های ملی به‌صورت مستقیم پخش شده

و خیل عظیمی از شیعیان جهان نظاره‌گر آن هستند. این مراسم در اسفند سال ۱۳۸۷ (هشتم محرم سال ۱۴۳۰ هجری قمری) به‌عنوان دهمین میراث معنوی کشور به ثبت ملی رسیده است.

شبییه‌خوانی یا تعزیه: نوع دیگری از عزاداری‌های رایج در استان است که مردم استان در شهرها و خصوصاً در اکثر روستاها با اجرای آن به عزاداری ائمه اطهار علیهم السلام می‌پردازند. شهر ارمغان‌خانه در اجرای تعزیه در استان شهرت خاصی دارد.

شکل ۳-۶- مراسم عزاداری حسینیه اعظم زنجان

شکل ۳-۸- عزاداری زینبیه اعظم زنجان

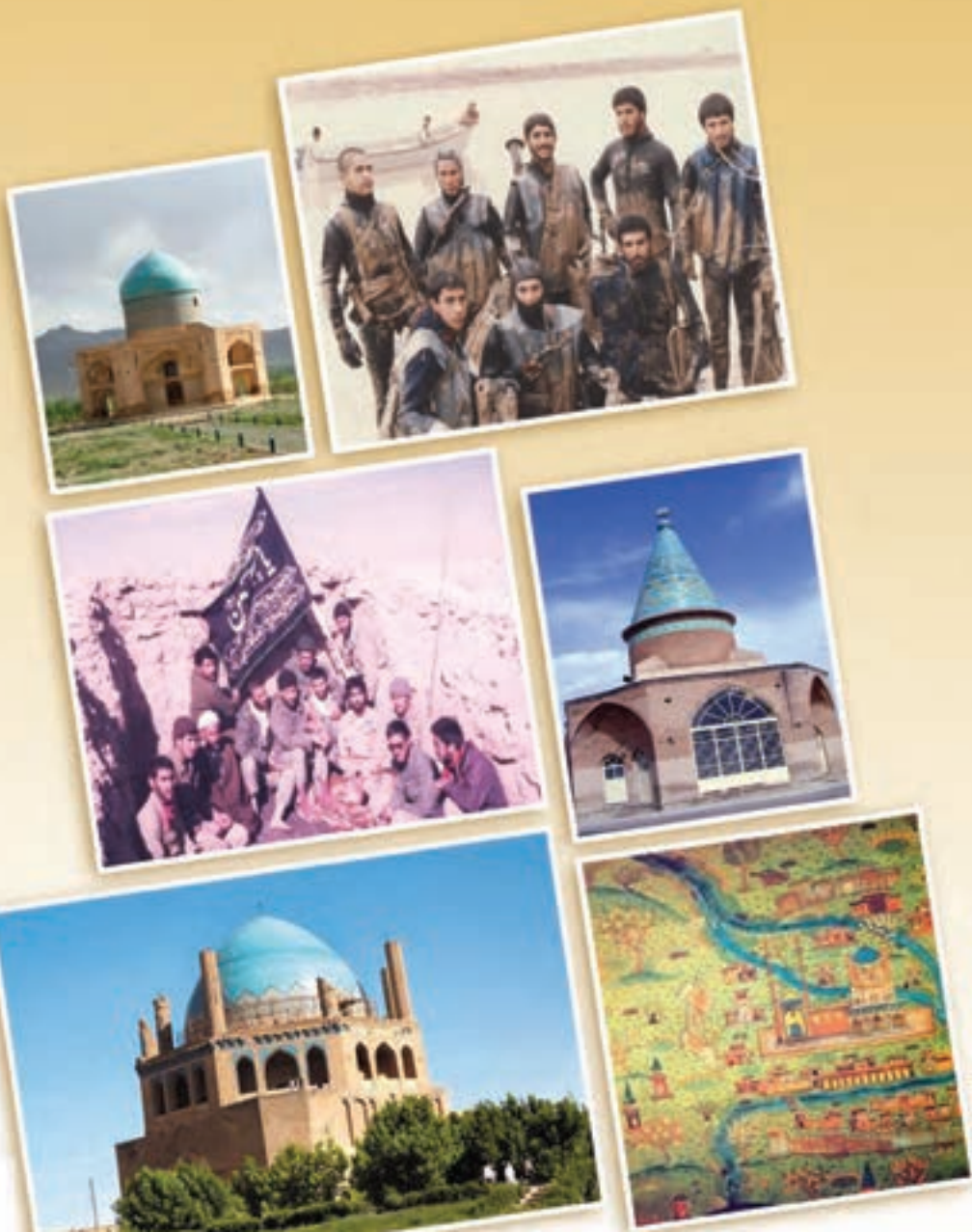

شکل ۳-۷- مراسم تعزیه در شهر ارمغان‌خانه

فصل چهارم

پیشینه تاریخی و مفاخر استان زنجان

درس ۱۰ پیشینه تاریخی استان

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

به راستی که مطالعه گذشتگان، برای اندیشمندان عبرت‌انگیز و آموزنده است.
(سوره یوسف / ۱۱۰)

وجه تسمیه زنجان

درباره وجه تسمیه زنجان، روایات متعددی وجود دارد، با توجه به سابقه تاریخی بنای شهر زنجان، روند تاریخی نام گذاری این منطقه را می‌توان در مراحل زیر طبقه‌بندی کرد:

مرحله اول: در دوران ماد، در سرزمین مدی، در محل فعلی زنجان شهری به نام «اکان زانیا» یا «اکان زانا» وجود داشته است. بطلمیوس در قرن دوم میلادی از شهری به نام «آگانزانا»^۱ نام برده است که مطابق با زنجان است.

مرحله دوم: با روی کار آمدن اردشیر بابکان و آغاز سلسله ساسانی، اردشیر این شهر را تجدید بنا کرده و نام زندگان^۲ بر آن نهاد. حمدالله مستوفی، زندگان را به فارسی دری ترجمه و معادل آن را شهین دانسته و نوشته است: اردشیر بابکان آن را ساخت و شهین نام نهاد و زندگان در طول زمان به زنگان تغییر یافت.

همچنین اصل کلمه زنگان را «زندگیان» دانسته‌اند، که به معنای اهل کتاب زند، معروف‌ترین کتاب آیین زرتشتی در دوران ساسانی است و گان از پسوندهای فارسی باستان است.

مرحله سوم: از سال ۲۴ هـ. ق شروع و تا امروز ادامه دارد. پس از سقوط زنگان، در جنگ بین اعراب و زنگانیان و فتح آن به دست براء بن عازب، اعراب طبق قوانین زبانی خود آن را زنجان نامیدند.

در زمان قاجاریه به زنجان ولایت خمسه می‌گفتند که از پنج بلوک ابهر رود، بزینه رود، ایجروود، زنجان رود و سجاس رود تشکیل شده بود و ساکنان منطقه از پنج ایل ترک یعنی: افشار، مقدم، اوصانلو، بیات و خدابنده‌لو بودند و لقب آن دارالسعاده بود.

۱- آگ در لغت زند و پازند به معنای گندم و ان به معنای مادر و زا به معنای زاییدن که جمع کلمه: آگ + ان + زا = به معنای گندم زاران و سرزمین گندم است.

۲- زند به معنای بزرگ و عظیم و گان پسوند لیاقت و نسبت است و در ترجمه حمدالله مستوفی شه به معنای بزرگ‌تر و ممتازتر و ین پسوند نسبت است.

استان زنجان در دوران پیش از تاریخ

بررسی‌های باستان‌شناسی انجام یافته در استان زنجان نشان‌دهنده حضور اقوام و انسان‌های اولیه در برخی مناطق این استان است. قدیمی‌ترین آثار و شواهد از دوران ما قبل تاریخ در استان زنجان به دوره پارینه سنگی قدیم (حدود ۳۰۰ هزار سال قبل) باز می‌گردد. بر اساس مطالعات انجام یافته، ابزارهای سنگی مکشوفه از دشت جنوب خرمدره، مربوط به این دوره زمانی است. هر چند هنوز مطالعات باستان‌شناسی دوران سنگ به طور کامل در استان زنجان انجام نیافته و احتمال وجود آثار پارینه سنگی قدیم در دیگر مناطق استان نیز وجود دارد، به طوری که در دوره بعد از آن، یعنی پارینه سنگی میانی، ابزارهای سنگی متعددی از مناطق دیگر استان همچون، ابهر، طارم، خدابنده، ایجرود و زنجان به دست آمده است.

از دوران نوسنگی (حدود ۱۲۰۰۰ تا ۷۵۰۰ سال قبل) که هم‌زمان با آغاز یکجانشینی و استقرار انسان‌ها در روستاها و همچنین اهلی کردن گیاهان و حیوانات است، تپه‌ها و محوطه‌های چندی در استان زنجان شناسایی شده است. با وجود اینکه تعداد محوطه‌های دوره نوسنگی در استان زنجان اندک است، اما شواهد موجود نشان‌دهنده وجود روستاهای کوچک یکجانشین در بیشتر مناطق استان زنجان است.

از دوره مس و سنگ (حدود ۷۰۰۰ تا ۵۰۰۰ سال قبل) که بعد از دوران نوسنگی آغاز می‌شود، تپه‌ها و محوطه‌های بسیار زیادی در مناطق مختلف استان شناسایی شده، ساکنان این محوطه‌ها که عموماً روستاهای کوچک دائمی بودند، از راه کشاورزی و دامپروری امرار معاش می‌کردند و آغاز استخراج مس از معادن استان نیز از این دوره آغاز شده است.

در دوره مفرغ (حدود ۵۰۰۰ تا ۳۵۰۰ سال قبل) نیز آثار و شواهد زیادی از اقوام انسانی در استان زنجان وجود دارد. از مهم‌ترین محوطه‌های این دوره می‌توان به قلعه تپه ابهر اشاره کرد.

بر اساس بررسی‌های باستان‌شناسی انجام یافته، در عصر آهن (حدود ۳۵۰۰ تا ۲۵۰۰ سال قبل) در استان زنجان که هم‌زمان با مهاجرت اقوام آریایی‌ها به فلات ایران است که تعداد مراکز انسانی و جمعیت استان افزایش زیادی می‌یابد. از این دوره تاریخی که بخشی از آن هم‌زمان با شکل‌گیری امپراتوری مادها در شمال غرب و غرب ایران است، محوطه‌های تاریخی بسیاری در استان زنجان شناسایی شده که عموماً شامل روستاها، قلعه‌ها و گورستان‌هاست.

بیشتر بدانیم

در طول چند سال اخیر بخش‌های مختلف استان زنجان مورد پژوهش‌های باستان‌شناسی قرار گرفته که از جمله می‌توان به بررسی و شناسایی آثار تاریخی در تمام شهرستان‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی در تعداد محدودی از تپه‌های تاریخی اشاره کرد. در اینجا تعدادی از تپه‌ها و محوطه‌های کاوش شده استان در دهه‌های اخیر معرفی می‌شوند:

تپه خالصه: این تپه مهم از معدود تپه‌های پیش از تاریخ حفاری شده در استان زنجان است. تپه در مزارع و باغ‌های جنوب شهر خرمدره قرار دارد. بر اساس حفاریات انجام یافته، تپه خالصه مربوط به دوره نوسنگی با قدمتی حدود ۸۰۰۰ سال قبل است. سفال‌های دست‌ساز و ابزارهای سنگی و استخوانی از مهم‌ترین اشیای مکشوفه از این تپه تاریخی است.

شکل ۱-۴- تپه خالصه خرمدره

سها چای تپه : این تپه تاریخی در شهرستان ایجرود و در مجاورت روستای سها و شیوه قرار دارد. تپه با توجه به قرار داشتن در محدوده سد گلابر، طی یک عملیات نجات بخشی توسط میراث فرهنگی استان زنجان مورد کاوش باستان شناسی قرار گرفت. این تپه تاریخی دارای آثاری از دوره مس و سنگ با تاریخ مطلق ۶۲۰۰ سال قبل است. آثار معماری روستایی شامل مقبره انسان‌ها با قطعات سفال، ابزارهای سنگی و پیکره‌های سفالی می‌باشد.

قلعه تپه ابهر : این تپه تاریخی در داخل شهر ابهر قرار دارد. یکی از تپه‌های تاریخی مهم حوزه ابهر چایی (ابهر رود) محسوب می‌شود. قلعه تپه ابهر تاکنون دو بار مورد کاوش باستان‌شناسی قرار گرفته، قدیمی‌ترین لایه‌های استقرار قلعه تپه به دوره مفرغ (حدود ۵۰۰۰ سال قبل) مربوط می‌شود. این تپه تاریخی علاوه بر آثار دوره مفرغ دارای آثاری از دوره‌های آهن، اشکانی و دوران اسلامی است.

تپه نور سلطانیه : تپه نور در جنوب شرق شهر سلطانیه و با فاصله کمی از آن در دشت سلطانیه قرار دارد. بر اساس کاوش‌های انجام یافته قدیمی‌ترین آثار در تپه نور مربوط به دوره مس و سنگ (حدود ۶۰۰۰ سال قبل) است. علاوه بر آثار دوره مس و سنگ، آثار عصر مفرغ، آهن و دوران ایلخانی نیز از دیگر یافته‌های این تپه مهم است.

تپه دوسران : این تپه در منطقه قره پشتلوی شهرستان زنجان قرار دارد. بر اساس حفاری انجام یافته، این تپه مربوط به دوره هخامنشی بوده و به عنوان یک مکان تدفینی (گورستان) مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

علی یورد تپه : این تپه تاریخی در حد فاصل شهر صائین قلعه و روستای پیر سقا در میان مزارع کشاورزی

قرار دارد. دارای آثاری مربوط به چند دوره تاریخی است، قدیمی‌ترین آثار این تپه مربوط به دوره مفرغ (حدود ۵۰۰۰ سال قبل) است و همچنین در اینجا آثاری از دوره‌های آهن، اشکانی و ساسانی و دوران اسلامی نیز وجود دارد.

شکل ۲-۴- تپه نور سلطانیه

پیشینه تاریخی و مفاخر استان

گورستان‌های حسن بولاغی و سره جی : هر دو گورستان در شهرستان ایجرود و در نزدیکی روستای سها قرار دارند. هر دو محوطه در کاوش‌های نجات بخشی محدوده پشت سد گلابر استان زنجان حفاری شده‌اند. در این گورستان‌ها تعداد زیادی قبر از عصر آهن (۳۰۰۰ تا ۲۵۰۰ سال قبل) شناسایی شده است. در داخل قبرها و در کنار اجساد تعداد زیادی ظروف سفالی و اشیای برتزی نیز به دست آمده است.

قلعه‌های تاریخی استان زنجان : با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی استان و کوهستانی بودن بیشتر نقاط آن، قلعه‌های متعددی از دوره‌های مختلف در استان وجود دارد که در جدول زیر به برخی از آنها اشاره شده است :

جدول ۱-۴- مهم‌ترین قلعه‌های تاریخی استان

نام قلعه	نام محل	دوران تاریخی
قشلاق	ماه نشان	اشکانی
بلقیس	ماه نشان	ساسانی
یاستی قلعه	ماه نشان	ساسانی
جوق سیاه منصور	ماه نشان	میانی اسلام
سادات	ماه نشان	میانی اسلام
ارزه خوران	ماه نشان	میانی اسلام
بهستان	ماه نشان	میانی اسلام
گبجه	سعید آباد	میانی اسلام
قیز قلعه	گلابر	میانی اسلام
قمچقایی	ایجرود	میانی اسلام
سانسبز	طارم	میانی اسلام
تشیور	طارم	میانی اسلام
شیت	طارم	میانی اسلام
سرچاهان	ابهر	اسلامی
کماجین	ابهر	تاریخی
زرنان	زنجان	اسلامی
سهرین	زنجان	اسلامی
گرگان قلعه	زنجان	اسلامی
قیزلار قلعه سی	خدا بنده	اسلامی
بزینه رود	خدا بنده	اسلامی
مره گرماب	خدا بنده	اسلامی
گبری	خدا بنده	اسلامی
سر	خرمدره	اسلامی
ویستان	خرمدره	اسلامی

شکل ۳-۴- قلعه بهستان ماه نشان یکی از مراکز اولیه تاریخ

برای مطالعه

معادن نمک چهرآباد و مردان نمکی: معادن تاریخی چهرآباد در حدود ۷۰ کیلومتری شمال غرب شهر زنجان قرار دارد. در سال‌های اخیر به دلیل کشف مومیایی‌های طبیعی موسوم به مردان نمکی از طریق کاوش‌های باستان‌شناسی و یا اکتشافات تصادفی، از شهرت خاصی برخوردار شده است. معادن نمک چهرآباد در واقع گنبدنمکی بزرگی است که در طول تاریخ مورد توجه معادن کاران نمک بوده و مدارک قابل توجهی از استخراج نمک در برخی از دوره‌های تاریخی ایران به خصوص دوره هخامنشی و ساسانی به دست آمده است. در دوره هخامنشی معادن کاران با حفر تونل‌های بزرگ در داخل کوه نمک، به مدت طولانی از این معادن نمک استخراج می‌کردند. در حدود ۲۳۰۰ سال قبل، بخشی از معادن به هنگام استخراج نمک فرو ریخته و تعدادی از معادن کاران در آن کشته و مدفون گشته‌اند. در دوره ساسانی معادن کاران با حفر تونل‌هایی مجدداً شروع به استخراج نمک از معادن چهرآباد کرده‌اند و در حدود ۱۵۰۰ سال قبل با تخریب تونل‌های معادن، معادن کاران ساسانی نیز در تونل‌های معادن چهرآباد کشته و مدفون گردیده‌اند. با توجه به خاصیت نمک در محدود کردن فعالیت میکرو ارگانیسم‌ها، اجساد معادن کاران دوره‌های هخامنشی و ساسانی و همچنین اشیای متنوع معادن کاران به صورت طبیعی مومیایی شده و تا حدود زیادی سالم باقی مانده‌اند. از این معادن تاکنون شش جسد مومیایی شده در نمک به دست آمده که به مردان نمکی ۱-۶ معروف‌اند. آیا می‌دانید در ارتباط با مطالعه مردان نمکی زنجان یک سمینار بین المللی با حضور باستان شناسان و پژوهشگران مطرح جهانی برگزار گردیده است؟

فعالیت

در مورد چگونگی شناسایی و ویژگی‌های مردان نمکی به صورت گروهی مقاله‌ای تهیه کرده و به کلاس بیاورید.

شکل ۴-۴- یکی از مردان نمکی کشف شده در معادن نمک چهرآباد

استان زنجان در دوره تاریخی

زنجان در قبل از اسلام

در دوره تاریخی استان زنجان بخشی از ایالت ماد محسوب می‌شد. این ایالت بزرگ شامل بخش‌هایی از شمال غرب و غرب و شمال فلات مرکزی ایران بود. بعد از دوره هخامنشی زنجان قسمتی از ایالت ماد آتروپاتن بود.

در دوره اشکانی و ساسانی مراکز استقرار بسیار زیادی در محدوده زنجان فعلی وجود داشته که برخی از آنها شهرهای بزرگ و مهمی محسوب می‌شدند. از جمله می‌توان به قلعه عظیم قشلاق در ماه‌نشان اشاره کرد که در دوره اشکانی از مراکز مهم در شمال غرب کشور بود.

اگر قول مورخان در انتساب شهر زنجان به دوره ساسانی را بپذیریم، این شهر نیز در دوره ساسانی پایه‌ریزی شده است. همچنین وجود آتشکده‌های متعدد در مناطق مختلف استان در حدود یکصد سال پس از ورود اعراب به ایران که آثار برخی از آنان در شهرستان طارم باقی است تأییدکننده این مطلب است.

شکل ۴-۵- آتشکده الزین طارم

زنجان در بعد از اسلام

از این خبر احمد بن یحیی بلاذری در کتاب فتوح البلدان که زنجان بعد از حمله اعراب به ایران، در زمان خلافت عثمان، به دست یکی از سرداران عرب به نام براء بن عازب در سال ۲۳ هـ. ق با جنگ و درگیری فتح گردید، می‌توان دریافت که زنجان به هنگام پایان حکومت ساسانیان، شهر مهمی بوده است زیرا مورخان و نویسندگان صدر اسلام به آن اعتنا و عنایت کرده و در کتاب‌های خود از آن یاد کرده‌اند.

در زمان امویان زنجان یکی از ضراب‌خانه‌هایی بوده که قبل از تغییر خط پهلوی به عربی در زمان عبدالملک بن مروان، در آنجا سکه‌های پهلوی ضرب می‌شده است؛ زیرا واژه زانکان یا زنجان به عنوان محل ضراب‌خانه بر روی آنها ضرب شده است.

بلاذری در مورد تاریخ زنجان در عهد عباسیان می‌نویسد:

«اهالی زنجان از ترس راهزنان و زیاده‌خواهی عمال و کارگزاران زمان تمامی اموال و املاک خود را به یکی از پسران

هارون الرشید به نام قاسم بن هارون والی گرگان و طبرستان و قزوین واگذار کردند.»

شکل ۶-۴- کاروان سرای سرچم

تا هنگام تسلط کامل سلجوقیان بر سرزمین ایران، زنجان نیز مانند دیگر شهرهای این منطقه، هرازگاهی در دست امیری بود، گاه زیدیان طبرستان و گاه آل بویه و گاه آل زیار بر آن حاکم می شدند.

دوره سلجوقیان در تاریخ زنجان یک دوره ویژه به شمار می رود؛ زیرا با احیای جاده ابریشم، زنجان که در مسیر این جاده بازرگانی قرار گرفته بود وارد مرحله نوینی از حیات تاریخی خود گردید. از این زمان زنجان رو به رونق نهاد و رفته رفته زبان ترکی به دلیل وجود اکثریت طوایف مهاجر ترک گسترش یافت و روستاهایی با عنوان ترکی ایجاد شد.

همچنین در این دوره، این منطقه از نظر اقتصادی و فرهنگی و هنری دارای رونق چشمگیری بوده است. بیشتر آثار تاریخی و مذهبی استان زنجان، مانند: مساجد جامع قروه، سجاس، گلابر، کاروانسرای نیک بی، سرچم، آثار تاریخی سلطانیه، خدابنده و ابهر در این زمان ساخته شده اند.

شکل ۷-۴- برج و باروی زنجان

کشف سفال فراوان مربوط به عصر سلجوقی در مرکز زنجان و سکه هایی از منطقه سجاس و روستای ورمزیار و کثرت رجال کشوری و سیاسی زنجان در تاریخ دوره سلجوقی مؤید این مطلب است. همچنین در این زمان شاهد ظهور به عرصه آمدن برخی شخصیت های علمی و دینی هستیم. جمعیت شهر نیز رو به فزونی نهاد و شهر زنجان تا حدودی آباد گردید. یکی از وزرای بزرگ سلطان سنجر و برکیارق سلجوقی، در زنجان چندین مدرسه و دارالشفای بنا کرد.

در سال ۶۱۱ ه. ق شهرهای ابهر و زنجان به سلطان جلال الدین خوارزم شاه واگذار شد و در سال ۶۱۶ ه. ق زنجان نیز مانند اکثر شهرهای ایران به دست سپاه مغول فتح و به شدت ویران شد.

تأثیر حمله مغول بر شهر چنان بود که زنجان تا هنگام حمله لشکریان امیر تیمور گورکانی نتوانسته بود از زیر بار غارت و تخریب مغولان سر بلند کند و از نظر عمران و آبادی و میزان جمعیت به ایام قبل از حمله مغول باز گردد. اولین اخبار موجود درباره زنجان

پیشینه تاریخی و مفاخر استان

پس از حمله تیمور به خاطرات سفیر اسپانیا برمی گردد. به گفته کلاویخو، به هنگام حضور وی در زنجان، بیشتر بخش های شهر مخروبه و غیرمسکونی بوده است.

بعد از دوره تیموریان تا پایان صفویان معمولاً زنجان به صورت شهری مخروبه معرفی می شد، ولی باز اهمیت استراتژیک خود را حفظ کرد به طوری که این منطقه محل استقرار اردو و زد و خورد سلاطین صفوی با شورشیان و عثمانیان بود و چندین بار نیز این شهر مورد تهاجم امپراطوری عثمانی قرار گرفت.

با سقوط صفویه زنجان نیز مدت کوتاهی به تصرف افغان ها درآمد. با شکست اشرف افغان از نادرشاه، برادرزاده نادر، علی شاه مدتی بر نواحی غربی ایران از جمله زنجان حکومت داشت.

پس از سقوط افشاریه ذوالفقارخان افشار خمسه ای از طرف کریم خان زند به حکومت ولایت خمسه و زنجان گماشته شد.

زنجان در دوران معاصر

با آغاز پادشاهی قاجاریه در ایران و تغییر مناسبات جهانی، زنجان به دلیل قرار گرفتن در مسیر اروپا اهمیت بیشتری یافت و به عبارتی از این دوره تکوین ساختارهای اولیه شهری و تمدنی در آن سرعت بیشتری گرفت. بنای بازار زنجان که از اوایل صفویه شروع شده بود توسعه یافت و تکمیل گردید و با انتصاب عبدالله میرزا دارا فرزند یازدهم فتحعلی شاه به حکومت زنجان این شهر سیمای یک مرکز حکومتی آبرومند را به خود گرفت.

به تبع توسعه بازار مشاغل و صنایع مختلف همچون مسگری، چاقوسازی، طلاسازی، بازرگانی و... رو به رونق گذاشت.

زنجان و نهضت مشروطیت: در طی انقلاب مشروطیت با وجود شخصیت هایی چون ملا قربانعلی زنجانی که در مخالفت با انقلاب مشروطه قدم برداشت، با این حال در جریان مهاجرت کبری، مردم زنجان به همراه تعدادی از شهرها نسبت به تبعید علما معترض شدند و شورش راه انداختند و پس از مهاجرت کبری و قبول درخواست های اولیه مهاجران توسط مظفرالدین شاه، از طریق تلگراف به تهران درخواست مشروطیت کردند و سپس خواستار تدوین سریع قانون اساسی شدند. به دنبال آن تأسیس مدارس به سبک جدید

شکل ۸-۴- تصاویری از اولین مدارس استان

مورد توجه قرار گرفت. در این راستا شخصیت‌هایی چون مرحوم فره‌وشی و خانم سنجیده از پیشگامان تأسیس مدارس و فرهنگ‌نوین در زنجان بودند.

همچنین انجمن ایالتی زنجان پس از واقعه به توپ بستن مجلس، تلگرافی به تبریز و تهران فرستاد و در آن از محمد علی شاه اعلام بیزاری کرد.

زنجان در دوران پهلوی

تاریخ زنجان در دوران پهلوی با خوانین ذوالفقاری گره خورده است، به طوری که آنان علاوه بر حکومت زنجان سمت نمایندگی مجلس شورای ملی را نیز در دست داشتند.

اقدام دولت رضاخان در برقراری مؤسسات جدید عدلیه و اوقاف، متحدالشکل کردن لباس، کشف حجاب و منع عزاداری ماه محرم، عکس‌العمل‌های مردمی را برانگیخت، رهبری این جریان‌ات مدت شش سال به‌عهده حاج احمد آیت‌اللهی پیش‌نماز مسجد دبغلر (دباغ‌ها) بود.

با سقوط رضاشاه و اشغال ایران توسط متفقین در جنگ جهانی دوم، در آذربایجان و زنجان فرقه دموکرات به قدرت رسیدند. پس از ۳۶۲ روز از حضور دموکرات‌ها در زنجان در دوم آذر ۱۳۲۵ ه.ش این شهر بار دیگر توسط نیروهای دولتی باز پس گرفته شد. در بازپس‌گیری زنجان از دموکرات‌ها دو گروه نقش قابل توجهی داشتند. گروه اول، دولت و گروه دوم، خوانین محلی از جمله محمود ذوالفقاری و هدایت‌الله یمینی، محمدحسن خان افشار و یداله خان اسلحه‌دارباشی بودند.

لازم به ذکر است مردم استان بنا به شواهد موجود، در نهضت ملی شدن نفت ایران نیز حضوری همه‌جانبه و پرشور داشته‌اند.

شکل ۹-۴- تصویری منحصربه‌فرد از حمایت مردم استان از نهضت ملی شدن نفت

پیشینه تاریخی و مفاخر استان

زنجان و انقلاب اسلامی: نقش زنجان در جریانات قیام ۱۵ خرداد و اعتراض علمای زنجان به حمله رژیم به فیضیه و تبعید امام خمینی به ترکیه و تبدیل شدن مسجد ولی عصر زنجان به مرکز مبارزات مردم و روحانیون در سال ۱۳۵۷، بسیار شاخص و مورد توجه بود.

- ۱- زنجان در بین شهرهای کشور نسبت به آغاز تحرکات علنی در ایجاد انقلاب اسلامی رتبه مناسبی دارد. با توجه به اسناد موجود، پس از تظاهرات ۱۹ دی ماه ۱۳۵۶ مردم قم، اولین تظاهرات آشکار و خیابانی علیه رژیم در زنجان صورت گرفت.
- ۲- به گواهی اسناد موجود اولین تظاهرات مستقل زنان در کشور، در زنجان انجام شده است.
- ۳- حرکت مردم در زنجان نتیجه یک اتفاق و یا یک هیجان مقطعی نبود، بلکه نتیجه سال‌ها تلاش ایدئولوژیکی و آگاهی‌سازی‌های دینی جمعی از مبلغان و انقلابیون شناخته شده آن زمان بود.
- ۴- حضور طبقه متوسط جدید، به خصوص اتحادیه‌های کارگری و کارمندی قابل توجه بود. به‌عنوان مثال، می‌توان به دو راهپیمایی بزرگ و مستقل فرهنگیان و رانندگان کامیون که هر دو با وجود صنفی بودن در راستای جنبش سیاسی عمومی مردم بود اشاره کرد.
- ۵- ویژگی دیگر انقلاب اسلامی در زنجان حضور قابل توجه جوانان در راهپیمایی‌هاست. این مسئله، از گزارشات تاریخی، تصاویر باقی مانده، ترکیب سنی شهدا و مجروحان انقلاب اسلامی به روشنی قابل تشخیص است. شما جایگاه مردم زنجان را در انقلاب اسلامی چگونه ارزیابی می‌نمایید؟

شکل ۱۰-۴- زنان در استان زنجان در پیروزی انقلاب نقش به‌سزایی داشتند

شکل ۱۱-۴- اولین تظاهرات علنی استان علیه رژیم

فعالیت

محلات قدیمی زنجان

شهر زنجان در طول شکل‌گیری خود به محلاتی تقسیم شد که در بافت قدیمی آن شامل این محلات بود :

۱- دروازه رشت   ۲- شوقی   ۳- داودقلی   ۴- مشهدی صفر

۵- عباسقلی خان

۶- یوخاری مسجدیری

۷- اشاقی مسجدیری

۸- دبغلر (دیخلر)

۹- آقارحیم

۱۰- قهرمان

۱۱- غریبه

۱۲- دروازه ارخ (ارگ)

۱۳- سرچشمه

۱۴- نصرالله خان

۱۵- دگرمان ارخی

۱۶- حق وردی

۲۰- سقّالر

۲۴- زینبیه

۱۷- گونیه   ۱۸- حسینیه   ۱۹- سیدلر

۲۱- مهدیخان   ۲۲- رازبین   ۲۳- بازار و سبزه میدان

۲۵- جفریه

باتوجه به نام محلات زنجان در نقشه بالا موقعیت آنها را مشخص نمایید.

برای مطالعه

سلطانیه :

چمن سلطانیه طبق کتیبه‌هایی از آشوری‌ها، محل سکونت طایفه جنگ‌آور «ساکاراتی»‌ها بوده و در عهد مادها به نام «اردپ یارد» خوانده می‌شد. پس از مغول‌ها به نام «نیزاکامپی» و «شروپاز» معروف بوده است و در زمان ایلخانان «قنقراولانگ» نامیده می‌شد.

ایلخانان مغول که از آغاز نسبت به موقعیت طبیعی، جغرافیایی و سوق‌الجیشی قنقور اولانگ توجه خاصی داشتند، به دستور اولجایتو و کارگزاران حکومتی، مهندسان، معماران و بنایان زبردست از یزد، کرمان، فارس و تبریز

شکل ۱۳-۴- گنبد عظیم سلطانیه

در آن سرزمین وسیع در مدت ده سال بناهای سلطنتی و حکومتی، مساجد، خانقاه‌ها، داروخانه، حمام، کتابخانه، بازار، دکان‌ها و کارگاه‌های صنایع دستی و مراکز رفاهی چون کاروانسراها و آب‌انبارها و غیره را پدید آوردند. هر یک از بناها به گفته شاهدان به بهترین نوع هنری و ذوقی مزین به باغ‌ها و بوستان‌ها و چشمه‌ها و جویبارها در شهر جدید ایجاد شد.

گنبد سلطانیه که یکی از بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین بناهای اسلامی محسوب می‌شود؛ در شرق استان زنجان واقع شده است.

پایه‌های هشتگانه گنبد هر یک در حدود پنجاه متر مربع مساحت دارند. این پایه‌ها که تمامی آن‌ها از آجر و مصالح گچ و آهک ساخته شده‌اند بر روی یک ردیف سنگ صاف چیده شده‌اند و در ارتفاعات مختلف توسط قوس‌های متعدد به هم می‌پیوندند. با استفاده از این شیوه، فشار بار ساختمان بر روی نقاط ثابت و جدا از هم وارد می‌شود. وزن گنبد آن ۲۰۰ تن و بدون ستون روی هشت دیوار قرار گرفته و پوسته گنبد دو جداره می‌باشد. این شیوه از معماری نخست در دوره ساسانی ابداع شد و بعدها در معماری ایرانی اسلامی مورد توجه قرار گرفت.

در مورد تزیینات و گچ‌بری‌های زیبای درون بنا با آجر و کاشی‌های معرق کتیبه‌های مذهبی چون (معرق: کاشی مرکب از قطعات مختلف ریزریز که آنها را برحسب نقش مورد نظر بریده و کنار هم قرار دهند.) لا اله الا الله، سبحان الله، الله، محمد، علی و محراب بلند آن که با آیات قرآنی تزیین شده و شگفتی خاصی را پدید آورده، تحلیل‌های زیاد شده است.

به دلیل معماری بی‌نظیر گنبد سلطانیه و هنرمندی سازندگان آن، چگونگی حجم، سبک، شکل، رابطه فضاها،

تزئینات، هماهنگی، استحکام و بالاخره فلسفهٔ ایجاد آن و... این بنا هم سطح با کلیسای جامع مریم مقدس در فلورانس ایتالیا و مسجد ایا صوفیای استانبول در جهان جزء بناهای ممتاز شناخته شده است.

گنبد سلطانیه در دوران برپایی، بلندترین بنای جهان بوده و هم اکنون سومین بنای بزرگ تاریخی جهان و نخستین بنای بزرگ تاریخی ایران به شمار می‌آید.

در کنار گنبد عظیم سلطانیه بناهای دیگری نیز احداث شده که شامل: معبد داش کسن، آرامگاه چلبی اوغلی و بقعه ملاحسن کاشی است.

شکل ۱۴-۴- تزئینات معرق یکی از ایوان‌های گنبد سلطانیه

فعالیت

- ۱- در مورد ویژگی‌های بناهای مذکور مطالبی تهیه کنید و به کلاس بیاورید.
- ۲- آیا سلطانیه بعد از ایلخانان موقعیت و اهمیت برجستهٔ خود را در جهان اسلام حفظ کرد؟ این شهر چه سرنوشتی پیدا کرد؟

برای مطالعه

ابهر:

مناطق اطراف ابهر چایی [بهر رود] از مناطق باستانی ایران به‌شمار می‌رود و دارای سوابق تاریخی طولانی است. با بررسی‌های به دست آمده، ثابت شده که درهٔ ابهرچایی در هزارهٔ دوم قبل از میلاد از رونق بیشتری برخوردار بوده و در حدود قرن نهم پیش از میلاد مادها اتحادیه‌ای از قبایل مختلف به وجود آورده بودند که مقر و مرکز آن در ابهر چایی یا کمی جنوبی‌تر در ناحیهٔ کوهستانی جنوب غربی قزوین بوده است. در حدود سال‌های ۸۲۱ قبل از میلاد قبایل مختلف مادها که تحت رهبری فردی به نام «هاناسیدوکا» بودند، در محلی به نام «بیت سگبات» واقع در درهٔ ابهرچایی جنوب غربی قزوین جمع شدند، در این محل نبردی بین مادها و آشوری‌ها در گرفت. در حدود قرن هفتم پیش از میلاد

نواحی ابهر چایی تا قسمت علیای قزل اوزن و شرق همدان تحت سیطره آشوری‌ها قرار گرفت. در دوره ساسانیان ناحیه‌ای واقع بین دو رودخانه ابهرچای و خرّه‌چای که در حال حاضر مناطقی چون تاکستان، فارسجین و ضیاء آباد را شامل می‌شود کاملاً آباد بوده است و منطقه ابهرچایی تحت تسلط خاندان مهران یکی از هفت خاندان مهم حاکم بر ایران قرار داشت. در آن زمان خاندان مهران علاوه بر این منطقه به مناطق وسیعی تسلط داشتند. «نزدیک هفتصد باب خانه در اوست و چند مزرعه مضافات اوست و مشتمل است بر باغات دلنشین و بساتین بهجت‌انگیز و نهری وسط آن جاری است و قبر شیخ قطب الدین از مشایخ سلسله شیخ صفی الدین اردبیلی قدس سره‌الغریز در آنجاست، آن قصبه هوایش خرم است و مردمش شیعی مذهب و ترک زبان‌اند». طبق نوشته دوسرسی در سال‌های ۱۲۵۰ هجری در دوره محمد شاه قاجار ابهر دارای ۲۰۰ خانه و ۹۰۰ نفر جمعیت بوده و دو گنبد نیمه ویران از دو مسجد در آن دیده می‌شده است. در دوره ناصر الدین شاه قاجار ابهر تیول توپخانه بوده است.

خدابنده (قیدار) :

در خصوص وجه تسمیه خدابنده دو نظر وجود دارد :
عده‌ای آن را مأخوذ از نام ایل «خدابنده‌لو» می‌دانند که زمانی در این دیار سکونت داشته و هم‌اکنون نیز در بخش یزینرود شهرت خدابنده بیشتر از سایر فامیلی‌ها مشاهده می‌شود. اما به روایت دیگر، خدابنده برگرفته از نام سلطان محمد خدابنده (الجبایتو) از نوادگان مغول است که بعد از پذیرش دین اسلام نامش را به محمد خدابنده تغییر داده و مقبره وی همان گنبد بزرگ و تاریخی سلطانیه است. مرکز شهرستان نیز با توجه به وجود آرامگاه حضرت قیدار نبی (ع) فرزند حضرت اسماعیل و نوه حضرت ابراهیم خلیل‌الله به قیدار مشهور شده است.

در منطقه خدابنده یکجانشینی مطلق در اواخر هزاره چهارم و اوایل هزاره پنجم قبل از میلاد شناسایی شده و مورد بررسی قرار گرفته است. بقایای زیستی و تمدنی تپه «تکمه تپه» در قشلاقات افشار و تپه «امان» خدابنده نمایانگر تمدن شایانی است. مدارک باستان‌شناسی و متون تاریخی ناشی از رونق و حیات این منطقه جغرافیایی در سرتاسر دوران اسلامی به‌ویژه در قرن‌های چهارم، در دوران حکومت کنگریان و قرن پنجم تا هشتم هجری در دوران حکومت سلجوقیان و ایلخانان بوده و در حد بالایی از نظر سیستم اقتصادی و مظاهر فرهنگی و هنری به حیات خود ادامه داده است. در قرن هفتم و هشتم ه.ق همین رونق منطقه‌ای توجه ایلخانان مغول را به خود جلب کرده است.

خرمدره :

با توجه به عبور جاده ابریشم از استان و به‌خصوص شهر خرمدره و یافته‌های باستان‌شناسی در محله قدیمی تپه خالصه، قدمت این شهر تاریخی به بیش از هشت هزار سال می‌رسد و به‌عنوان یک شهر گذرگاهی همواره مورد توجه بوده است.

برای مطالعه

مشاهیر و اندیشمندان زنجان در طول تاریخ

جدول ۲-۴- مشاهیر و اندیشمندان زنجان

ویژگی شخصیتی	محل تولد	شخصیت
فیلسوف و بنیانگذار حکمت اشراق در قرن ششم هجری	سهرورد	شیخ شهاب الدین سهروردی (شیخ اشراق)
از بنیانگذاران گروه اخوان الصفا در قرن چهارم	زنجان	ابوالحسن علی بن هارون زنجانی
شاعر عربی سرای قرن چهارم	زنجان	اسکافی زنجانی
شاعر، ادیب و وزیر سلاطین سلجوقی	زنجان	زین الدین زنجانی
مفسر و قاضی شهر بغداد در قرن هفتم هجری، در واقعه فتح بغداد توسط مغولان کشته شد.	زنجان	قاضی ابوالثناء محمد بن احمد بن محمود زنجانی
از علما و رجال قرن هفتم هجری صاحب کتاب تصریف	زنجان	عزالدین زنجانی
عارف و زاهد قرن چهارم و پنجم هجری	سهرورد	شیخ شفیق فرج (اخى فرج زنجانی)
فقیه و زاهد قرن پنجم هجری، وی به علت تفکر زیاد در مورد آخرت به تفکری معروف بود.	زنجان	ابوالقاسم یوسف بن حسن تفکری زنجانی
فقیه و زاهد قرن چهارم هجری و صاحب کتاب المعتمد	زنجان	عمر بن علی بن احمد ابو حفص زنجانی
فقیه نام آور شافعی قرن پنجم هجری	زنجان	یوسف بن محمد بن حسین (ابوالقاسم زنجانی)
فقیه شافعی قرن پنجم هجری که اهالی زنجان وی را بسیار بزرگ می‌دانستند.	زنجان	احمد بن محمد بن زنجویه (ابوبکر زنجانی)
فقیه مشهور قرن پنجم و ششم هجری	روستای کلاهین	عبدالصمد بن حسین بن عبد الغفار (کلاهینی زنجانی)
فقیه شافعی قرن ششم هجری، شاعر و قاضی شهر بعلبک لبنان که در همان شهر به قتل رسید.	زنجان	ابوالفضایل عبدالرحیم بن رستم (ابن رستم زنجانی)
عارف و فیلسوف قرن ششم هجری و مرید امام احمد برادر امام محمد غزالی و صاحب کتاب آداب المریدین	سهرورد	ضیاءالدین ابو النجیب عبدالقاهر سهروردی
برادر عبدالقاهر فقیه قرن ششم هجری، استاد مدرسه نظامیه بغداد، شیخ النیوخ بغداد، صاحب کتاب عوارف المعارف و استاد سعدی شیرازی و اوحدین الدین کرمانی	سهرورد	شهاب الدین ابو حفص عمر السهروردی
شاعر قرن هفتم هجری و نخستین شاعر زنجانی که لغات و اصطلاحات ترکی را در اشعار خود وارد کرد.	زنجان	قاضی بهاءالدین زنجانی
شاعر ترک زبان قرن دهم هجری و مبلغ مذهب شیعه از طرف شاه اسماعیل صفوی	انگوران	مولانا همتی انگورانی

پیشینه تاریخی و مفاخر استان

فیلسوف، ریاضی‌دان، ستاره‌شناس و ادیب قرن هفتم هجری از شاگردان برجسته امام فخر رازی و از همکاران خواجه نصیر الدین طوسی در رصد خانه مراغه	ابهر	ابیرالدین ابهری
فیلسوف، شاعر و حکیم الهی در اواخر دوره قاجار از آثار وی حاشیه‌ای بر منظومه ملاهادی سبزواری در منطق و حکمت، رساله دخانیه و کتاب کشکول و مجموعه اشعار می‌باشد.	هیدج	حکیم هیدجی
صاحب دیوان و از وزرای برجسته ایلخانی در قرن هشتم هجری و ناشر اولین پول کاغذی در ایران به نام چاو	زنجان	صدرالدین احمد بن عبدالرزاق خالدی زنگانی(صدر جهان)
عارف و از علمای بزرگ زنجان در دوران معاصر	روستای آق کند	حاج ملا آقاجان
امام جمعه فقید زنجان بعد از انقلاب اسلامی	روستای پری	آیت الله سید اسماعیل موسوی (میرزا آقا)
واقف مدرسه و مسجد خانم در زنجان در اواخر دوره قاجار	زنجان	جمیله خانم ذوالفقاری
اولین معلم مدرسه دخترانه در زنجان بعد از انقلاب مشروطیت	تهران	عالیه سنجیده
اولین کسی که در اوایل دوره قاجار و اوایل بهلولی موتور برق (الدرسکی) و اتومبیل را وارد زنجان کرد.	زنجان	رضا اوصانلو(امیر اشجع)
ختر و بانوی پل، قنات، قلعه، مسجد و... در دوره قاجار	زنجان	میر بهاءالدین زنجانی
ختر، شهردار (رئیس بلدیة) و بانوی اماکنی چون رختشویخانه، مدرسه توفیقی، کشتارگاه و... در اواخر دوره قاجار و اوایل دوره بهلولی	زنجان	علی اکبر توفیقی
احداث کننده بیمارستان شفیعیه زنجان	زنجان	شفیع ابریشمی
ختر و بانوی دانشکده پزشکی و... زنجان در دوره معاصر	زنجان	احمد مهدوی
ختر و مدرسه ساز و از بنیانگذاران خیرین مدرسه ساز زنجان در دوره معاصر	زنجان	محمد رضا روغنی زنجانی
معلم وارسته و بنیانگذار و مدیر مدرسه علوی تهران	زنجان	رضا روزبه
اولین ایرانی دارنده مدال نقره المپیاد جهانی فیزیک در سال ۱۳۶۷ و دکترای مهندسی الکترونیک از دانشگاه استنفورد آمریکا در سال ۱۳۷۷	زنجان	دکتر امیر اعلم غضنفریان
شاعر و بزرگ‌ترین غزلسرای معاصر ایران (سلطان غزل ایران)	زنجان	حسین منزوی
دانشمند فیزیک هسته‌ای و استاد دانشگاه	زنجان	شهید دکتر مجید شهریار
استاد دانشگاه، دانشمند و رئیس پیشین دانشگاه تهران	زنجان	آیت الله عباسعلی عمید زنجانی
از اولین عکاسان زنجانی	زنجان	تیمور قهرمانی
.....	.....	.....

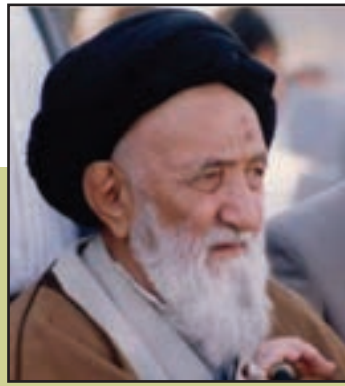

شکل ۱۵-۴- شهید دانشمند دکتر مجید شهریاری

آیا در محل زندگی خود شخصیت‌هایی را می‌شناسید که به
جدول ۲-۴- اضافه نمایید؟

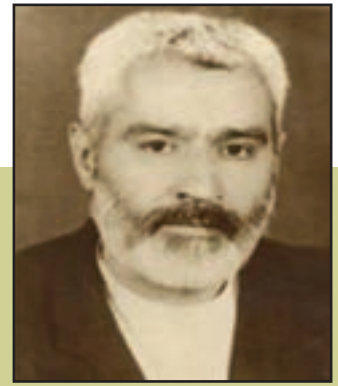
شکل ۱۹-۴- مرحوم استاد عمید
زنجانی

شکل ۱۸-۴- مرحوم آیت الله موسوی
زنجانی

شکل ۱۷-۴- سهروردی
(شیخ اشراق)

شکل ۱۶-۴- استاد رضا روزبه

شکل ۲۲-۴- دکتر امیر اعلم غضنفریان

شکل ۲۱-۴- مرحوم احمد مهدوی

شکل ۲۰-۴- حسین منزوی - شاعر و غزل سرا

درس ۱۱ نقش مردم استان در دفاع از مرزهای ایران اسلامی

«دردوران دفاع مقدس، استان زنجان و غواصان دریادل زنجانی در نیروهای مسلح نقش‌های برجسته‌ای ایفا کردند».

مقام معظم رهبری

شکل ۲۳-۴- غواصان دریادل زنجان

مردم غیور و دلاور استان زنجان در طول ۸ سال دفاع مقدس، رشادتهای زیادی از خود نشان دادند از جمله رزمندگان این استان در عملیات‌های مختلف به‌عنوان خط‌شکنان معروف بودند. این استان در طول جنگ تحمیلی، شهدا، جانبازان و آزادگان بسیاری را تقدیم نظام جمهوری اسلامی کرده است.

شهید محمد ناصر اشتری فرمانده تیپ ۲ لشکر ۳۱ عاشورا

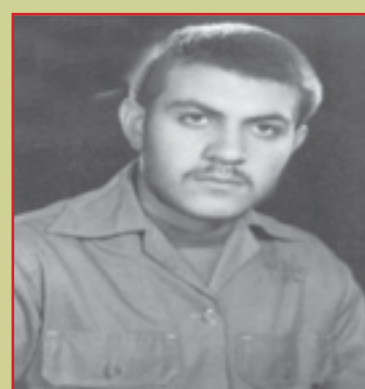
شهید میرزا علی رستم خانی فرمانده تیپ ۱ لشکر ۳۱ عاشورا

شهید حمید احدی فرمانده گردان

شهید قامت بیات فرمانده تیپ الهادی

شهید طاهر اجاقلو معاون طرح و عملیات

شهید کمال قشمی معاون گردان امام حسین (ع)

شهید مجتبی رهبری فرمانده گردان ابوذر

شهید مهدی پیرمحمدی فرمانده گردان ولیعصر (عج)

رزمندگان استان زنجان در ۲۷ عملیات پدافندی و ۱۹ عملیات آفندی در دفاع از کشور اسلامی ایران شرکت کرده و حماسه‌های بسیاری آفریده‌اند که عبارت‌اند از:

۱- خاتم النبیین	۲- محمدرسول... (ص)	۳- فتح المبین
۴- ثامن الائمه	۵- بیت المقدس	۶- رمضان
۷- محرم	۸- والفجر مقدماتی	۹- والفجر چهار
۱۰- خیبر	۱۱- بدر	۱۲- والفجر هشت
۱۳- کربلای چهار	۱۴- کربلای پنج	۱۵- نصر یک
۱۶- نصر هفت	۱۷- والفجر ده	۱۸- مرصاد

شکل ۲۵-۴- جانباز شهید امیر سرتیپ رحمان فروزنده

این استان با تقدیم ۳۰۰۰ شهید، ۶۳۶۰ جانباز و ۵۸۸ آزاده از کارنامه درخشانی در دفاع مقدس برخوردار است.

فعالیت

- ۱- تحقیق کنید در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران کدام مناطق استان بمباران هوایی شد؟
- ۲- کوجه یا خیابان محل زندگی شما به نام کدام شهید مزین شده است؟

نقش یگان‌های رزمی سپاه انصار المهدی (عج) استان زنجان در دفاع مقدس

الف) عملیات آفندی: پس از آغاز جنگ تحمیلی توسط کشور عراق در ۳۱ شهریور سال ۱۳۵۹، رزمندگان سپاهی و بسیجی سپاه استان از سوم مهر ماه سال ۱۳۵۹ با سایر نیروهای مسلح کشور، علاوه بر شرکت در عملیات پاکسازی و مقابله با ضد انقلاب در غرب کشور، به مناطق جنگی جنوب اعزام و در ۱۹ عملیات آفندی بزرگ، از جمله عملیات فتح المبین، بیت المقدس، طریق القدس، محرم و... حداقل با استعداد یک تیپ و حداکثر با بیش از دو تیپ در عملیات به صورت خط‌شکن عمل نموده و ضربات سنگینی بر دشمن وارد آوردند.

ب) عملیات پدافندی: رزمندگان دلیر استان در ۲۷ عملیات پدافندی در مقابل حملات دشمن مقاومت نموده و جنگیدند و شهدای گرانقدری را همچون سرداران شهید قامت بیات، شهید میرزاعلی رستمخانی، شهید محمدناصر اشتری و ۴۰ فرمانده گردان و تیپ تقدیم اسلام و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران نمودند.

تیپ ۲ زرهی لشکر ۱۶ ارتش جمهوری اسلامی

تیپ ۲ زرهی ارتش جمهوری اسلامی ایران از استان زنجان، با شرکت در عملیات‌های متعدد و رزم آفرینی و دفاع از کیان اسلامی و مستقر در غرب و جنوب کشور در طول جنگ به وظایف محوله خود عمل کرده و شهدا، جانبازان و آزادگان زیادی تقدیم کرده است.

شکل ۲۶-۴- سرلشکر شهید مخبری

شکل ۲۷-۴- مزار شهدای گمنام

نیروی انتظامی

نیروهای انتظامی این استان هم، همانند سایر یگان‌ها از مرزهای شمال غرب تا کرانه‌های نیلگون خلیج همیشه فارس، از اولین نیروهایی بودند که حتی قبل از شروع جنگ تحمیلی با عنوان شهربانی و ژاندارمری سابق و همچنین کمیته انقلاب اسلامی خدمت کرده و در طول جنگ با حضور فعال و مستقیم خویش به جانفشانی و دفاع از مرزهای کشور به وظایف خود، جامه عمل پوشانده‌اند.

ارگان‌ها و نهادهای غیررزمی

جهاد سازندگی

تا شروع جنگ تحمیلی، تمامی کوشش و تلاش جهادگران معطوف به روستاهای محروم گوشه و کنار ایران اسلامی بود. اما با شروع جنگ رسالت دیگری در برابر جهادگران قرار گرفت. این نهاد انقلابی در جبهه‌ها در سه مرحله قبل، حین عملیات و بعد از عملیات مهندسی جنگ را جهت‌گیری کرد. برخی از دلایل و انگیزه‌های جهت‌گیری فعالیت‌های جهاد سازندگی استان زنجان در مدت هشت سال دفاع مقدس به‌طور خلاصه بیان می‌شود:

۱- وجود تجربیات کارهای عمرانی در نقاط محروم

- ۲- وجود امکانات و ماشین آلات مهندسی در تشکیلات جهاد سازندگی
- ۳- ارتباط تنگاتنگ با مردم به ویژه نیروهای متخصص
- ۴- احساس نیاز شدید به فعالیت های مهندسی در جبهه ها
- ۵- نقش کلیدی و محوری که فعالیت های مهندسی در روند پیشرفت جنگ و پیروزی عملیات داشت.
- ۶- ...

شکل ۲۸-۴- فعالیت جهادگران استان در دفاع مقدس

آموزش و پرورش و دفاع مقدس

فرهنگیان و دانش آموزان استان زنجان در طول هشت سال دفاع مقدس، دوشادوش رزمندگان راهی جبهه های جنگ شده و در حفظ و حراست و دفاع از کشور خود در مقابل بیگانگان به نحو احسن به وظایف خود، جامه عمل پوشانده اند.

فعالیت ✓

- ۱- تحقیق کنید در محل زندگی شما چند دانش آموز شهید وجود دارد؟
- ۲- وصیت نامه یک شهید از استان خود را در کلاس برای همکلاسی های خود بخوانید.
- ۳- مردم استان در پشتیبانی از جنگ تحمیلی چه اقداماتی انجام داده اند؟ به چند نمونه اشاره کنید.

نقش مردم در پشتیبانی از جبهه ها در دفاع مقدس

الف) پشتیبانی نیروهای رزمی و اهدای کمک های نقدی و غیر نقدی
ب) پشتیبانی معنوی: این نوع پشتیبانی از رزمندگان شامل، نوشتن نامه برای رزمندگان، بدرقه و استقبال، برپایی مجالس تجلیل از شهدا و تشییع پیکر پاک شهیدان و... می شد.

اعزام کمک‌های مردمی به جبهه‌های حق علیه باطل استان زنجان - سازمان بسیج اصناف

شکل ۲۹-۴- پشتیبانی از جبهه حق علیه باطل

بیشتر بدانیم

نقاط بمباران شده در زنجان

بمباران شهر زنجان در مقطع زمانی بود که نیروهای زنجان رشادت‌ها و دلاوری‌های فراوانی در جبهه‌ها از خود نشان دادند و از نیروهای مطرح به حساب می‌آمدند. خصوصاً بعد از عملیات بزرگ والفجر هشت که با غواصی و عبور از اروندرود و در عملیات کربلای پنج خطوط مقدم دشمن را دلاورانه شکستند، در صفحات تاریخ دفاع مقدس خوب درخشیدند و نقش ماندگاری از مردم استان زنجان در دفاع از کشور عزیز جمهوری اسلامی ایران برجای گذاشتند. به همین دلیل، دشمن برای انتقام‌گیری در چند مرحله به بمباران شهر زنجان پرداخت که به قرار زیرند:

۱- پشت ساختمان استانداری سابق (نزدیک مسجد زینبیه اعظم) که هدف بمب باران ساختمان استانداری بود ولی به هدف اصابت نکرد، اما چندین خانه تخریب و چند شهید و مجروح در پی داشت.

۲- منبع آب زنجان واقع در میدان قائم ابتدای کوچه مشگی که بمب‌ها چند صد متر آن طرف‌تر به یک مدرسه ابتدایی (مدرسه بینش) اصابت کرده و چندین شهید و مجروح بر جای گذاشت.

۳- پشت ساختمان مخابرات، کوچه ولایی

۴- پایگاه مسجد آیت الله دستغیب زنجان همانند پایگاه‌های فعال سایر مساجد که رزمندگان غیور و دلاور زنجانی در مواقع عملیات از آنجا به جبهه‌ها اعزام و نقش‌های ارزشمندی ایفا نمودند، این بمب باران نیز به هدف اصابت نکرد و بمب‌ها به کوچه مجاور اصابت نمود.

۵- ابتدای خیابان جاوید (شوقی) علاوه بر ریختن بمب، باک سوخت هواپیما را نیز در آن منطقه رها کردند ابتدا تصور می‌شد بمب عمل نکرده، ولی بعداً معلوم شد آن شیء بزرگ رها شده، باک بنزین خالی شده هواپیما بوده است.

فصل پنجم

توانمندی‌های استان زنجان

درس ۱۲ قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری استان

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ...

ای پیامبر، به مردم بگو در زمین سیر کنند.

(سوره عنکبوت / آیه ۲۰)

۸ مرداد روز زنجان

به تصاویر زیر نگاه کنید و بگویید هر کدام چه شکلی از اشکال عمده گردشگری را نشان می‌دهند؟

شکل ۱-۵- اشکال عمده گردشگری

توانمندی های استان

استان زنجان با داشتن آب و هوای متنوع، قرار گرفتن در مسیر اروپا، نزدیکی به پایتخت، همجواری با هفت استان مهم و امکانات حمل و نقل مناسب دارای موقعیت بسیار مناسب در زمینه گردشگری است. همچنین این استان با داشتن جاذبه های تاریخی و طبیعی فراوان می تواند به یک قطب گردشگری تبدیل گردد.

جاذبه های گردشگری استان رامی توان به دو بخش تقسیم کرد.

الف) جاذبه های تاریخی و فرهنگی

ب) جاذبه های طبیعی

شکل ۲-۵- بازار زنجان

جاذبه های تاریخی فرهنگی و مذهبی

استان زنجان از نظر ویژگی های جغرافیایی، فرهنگی، مذهبی و پیشینه کهن و قدمت تاریخی، دارای جاذبه های زیادی است.

- ۱- اماکن تاریخی: این مکان ها شامل عمارت ها، پل ها، کاروان سراها، قلعه ها و بازار است که تأثیر به سزایی در جلب و جذب گردشگران دارند.
- ۲- اماکن متبرکه و زیارتی: شامل بقاع و امام زاده ها و مساجد مهم استان است.

شکل ۴-۵- امامزاده اسماعیل شناط

شکل ۳-۵- مقبره قیدار تبتی (ع) در شهر قیدار

آیا می‌دانید؟

گنبد سلطانیه بزرگ‌ترین گنبد آجری جهان و سومین اثر تاریخی پس از کلیسای مریم مقدس در فلورانس ایتالیا و مسجد ایا صوفیای ترکیه است. این اثر مهم تاریخی در دوره حکومت سلطان محمد خدا بنده در مدت ۹ سال ساخته شده است. سبک‌های معماری گنبد در واقع تقلیدی از معماری سلجوقی است. این بنا ۵۲ متر از پی ارتفاع دارد و وزن گنبد آن ۲۰۰ تن است که بدون ستون روی هشت دیوار قرار گرفته است و پوسته گنبد دو جداره است.

شکل ۵-۵- گنبد سلطانیه اولین گنبد آجری جهان

بنای سلطانیه یکی از هشت اثر تاریخی ایران است که در فهرست آثار جهانی یونسکو ثبت شده است. آیا می‌توانید هفت اثر دیگر را نام ببرید؟

برای مطالعه

جشنواره آش

از سال ۱۳۸۴ به ابتکار زنجان‌ها جشنواره آش با حضور آشپزهایی از استان‌های مختلف کشور در این شهر برگزار می‌شود. و به یک جشنواره مهم در استان زنجان و کشور تبدیل شده است به نظر می‌رسد با روندی که مسئولان در پیش گرفته‌اند، شاید در سال‌های آینده منطقه گاوآزنک زنجان دیگر جایی برای حضور آشپزهای بیشتر نداشته باشد. ششمین جشنواره ملی آش ایرانی باشعار «غذای ایرانی خوراک جهانی» از بیست و نهم شهریور ۱۳۹۰ با حضور ۵۸ گروه آشپزی از ۱۴ استان در مجموعه ائل داغی زنجان برگزار شد و تا اول مهر پذیرای بازدیدکنندگان بود. این جشنواره در شهرهای دیگر استان هم برگزار می‌گردد.

شکل ۵-۶- تصویری از جشنواره ملی آش ایرانی در زنجان

جاذبه های طبیعی

استان زنجان با داشتن زمینه های گردشگری و طبیعت گردی و توان های محیطی فراوان از موقعیت ممتازی برخوردار است. مهم ترین جاذبه های طبیعی استان زنجان عبارت اند از :

- ۱- غارها
- ۲- آبشارها
- ۳- چشمه های آب معدنی و آب گرم
- ۴- کوه ها
- ۵- دریاچه ها و تالاب ها
- ۶- و....

بیشتر بدانیم

ژئوتوریسم

شاخه جدیدی از علم جغرافیا ژئوتوریسم یا گردشگری اشکال ناهمواری های زمین نام دارد. ژئوتوریسم با تکیه بر پدیده های زمین شناسی به موضوع گردشگری می پردازد. دیدن انواع پدیده های زمین شناسی مانند بازدید از گسل ها، غارنوردی و دیدن پدیده های استالاکتیتی و استالاکتیتی از دیدگاه زمین شناسی، بازدید از لایه بندی های مشخص روی ارتفاعات، مشاهده چین خوردگی ها و مخروط افکنه ها و... قسمتی از فعالیت های مربوط به ژئوتوریسم را تشکیل می دهند. خوشبختانه استان زنجان به دلیل داشتن بسیاری از پدیده های زمین شناسی زمینه خوبی برای توسعه ژئوتوریسم را دارد. از آن جمله می توان به دودکش جن ماه نشان اشاره کرد.

شکل ۷-۵- دودکش جن (بش باجیلار ماه نشان)

فعالیت

- ۱- باتشکیل نمایشگاهی در مدرسه، جاذبه های گردشگری استان خود را معرفی نمایید.
- ۲- بادعوت از یک کارشناس میراث فرهنگی، اطلاعات بیشتری در مورد آثار تاریخی و میراث فرهنگی استان خود به دست آورید.

برای مطالعه

غارها پدیده‌های طبیعی بسیار زیبایی هستند. طبیعت خاص و شکل‌گیری غار در دل کوه‌ها به همراه پیچیدگی‌های خود با اعجاب و شگفتی همراه است؛ آنچه که بر شگفتی آن می‌افزاید اهمیت تاریخی برخی از آنهاست که پناهگاه انسان‌ها و محل زندگی بعضی گروه‌های انسانی بوده‌اند.

استان زنجان دارای غارهای زیادی است که می‌توانند به‌عنوان جاذبه‌های طبیعی و منابع مهم گردشگری مورد استفاده غار نوردان و غار شناسان و گردشگران قرار گیرند. از مهم‌ترین غارهای استان می‌توان به غارهای کتله خور، خرمنه سر، گلجیک و زرین غار (تنها غار آبی استان) اشاره کرد که در جلب و جذب جهانگرد به استان نقش مهمی را ایفا می‌کنند.

غار کتله خور: غار کتله خور در دل کوه‌های آهکی جنوب استان در پنج کیلومتری بخش گرماب از توابع شهرستان خداآبند واقع شده است. فاصله این غار با مرکز شهرستان ۸۵ کیلومتر است. بخش گرماب از طرف شرق با استان همدان و از جانب غرب با استان کردستان هم مرز است. غار کتله خور یکی از زیباترین جاذبه‌های طبیعی ایران می‌باشد که در ۱۶۵ کیلومتری زنجان واقع شده است این غار با طول تقریبی ۱۰ کیلومتر در بهار سال ۱۳۳۱ هجری شمسی توسط یک هیئت کوهنوردی و با همکاری مرحوم سید اسدالله جمالی شناسایی و کشف شد. برای دسترسی به این غار باید از آبادی کرسف و شهر زرین رود گذشته و با پشت سر گذاشتن شهر گرماب، در قسمت شمالی این منطقه، به دهانه غار رسید.

غار از شسته شدن و فرسایش آهک و حرکات تکتونیکی زمین به وجود آمده است. تعیین قدمت آن مستلزم آزمایش‌های پتاسیم-آرگون است. ابتدای غار تا عمق ۱۵ متری، شبیه به راسته بازارهای معمولی است، با این تفاوت که عناصر و اندام‌های آن اندکی از بازار کوچک‌تر می‌باشد. کف این قسمت را لایه ضخیمی از خاک و خاکستر پر کرده است. از عمق ۱۵ متری تا عمق ۷۰ متری گشایش به نسبت زیادی در غار حاصل شده و شعب متعددی به وجود آمده است. در مکان‌هایی که از ریزش مصون مانده استالاکتیت‌ها (چکنده‌ها) و استالاکمیت‌ها (چکیده‌ها) خودنمایی

می‌کنند. استالاکتیت‌ها و استالاکمیت‌ها با ارتفاع ۳۰ الی ۴۰ متر از کف و سقف غار قرار گرفته‌اند که با شنیده شدن صدای موزون قطرات آب، آهنگ‌های دلپذیر و مناظر بدیعی گوش و چشم گردشگر را می‌نوازد.

شکل ۸-۵- غار شگفت‌انگیز کتله خور

شکل ۱۰-۵- آبشار سرخه میشه - طارم

آبشارها: در استان زنجان، وجود کوه های بلند و برفگیر و صخره های تند و پرشیب آن زمینه مناسبی برای ایجاد آبشارها را پدید آورده است. در این استان دو شهرستان ابهر و طارم بیشترین آبشارهای استان را دارا می باشند. در فصل بهار اطراف این آبشارها پذیرای گردشگران بسیاری است.

شکل ۹-۵- آبشار امیرآباد - ابهر

چشمه های آبگرم و آب معدنی: وجود چشمه های آب معدنی و آبگرم در هر منطقه از جاذبه های ویژه توریستی به شمار می رود که در صورت استفاده مناسب و ایجاد فضای لازم به منظور اتراق مسافران، می تواند در جذب گردشگران بسیار مؤثر باشد. در سطح استان زنجان هشت چشمه آب معدنی وجود دارد که بیشتر خاصیت آب درمانی دارند. این چشمه ها بیشتر در مناطقی که آب و هوای لطیف و کوهستانی دارند استقرار یافته اند و در نوع خود جالب توجه اند.

چشمه های موجود آب معدنی نزدیک محورهای اصلی و جاده ها قرار دارند که خود امکانات مناسبی را برای مراجعان فراهم می آورند.

از نواقص عمده این چشمه ها، فقدان هر گونه امکانات و تأسیسات جانبی است که جا دارد در برنامه ریزی ها توجه ویژه ای به آنها شود.

فعالیت

- ۱- در محل زندگی شما کدام چشمه آبگرم یا آب معدنی وجود دارد؟ تأثیر آنها در جذب گردشگر در چه سطحی است؟
- ۲- از چه راه هایی می توان جاذبه های گردشگری استان را به گردشگران معرفی کرد؟ از کتاب جغرافیای عمومی کمک بگیرید.

جدول ۱-۵- آمار گردشگران داخلی و خارجی استان طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۵۶

ردیف	سال	تعداد گردشگران ایرانی	تعداد گردشگران خارجی
۱	۱۳۵۶	۶۷۳۰۰	۳۸۲۵
۲	۱۳۶۰	۶۸۰۰۰	۱۱۰۰
۳	۱۳۶۵	۷۰۰۰۰	۱۳۰۰
۴	۱۳۷۰	۷۲۷۴۲	۲۹۰
۵	۱۳۷۵	۷۸۴۷۰	۳۶۸
۶	۱۳۷۶	۷۹۱۴۱	۴۴۶
۷	۱۳۷۷	۸۱۱۰۰	۵۱۳
۸	۱۳۷۸	۸۱۸۳۷	۷۶۳
۹	۱۳۷۹	۸۲۵۰۰	۱۱۰۰
۱۰	۱۳۸۰	۸۳۸۵۵	۸۴۵
۱۱	۱۳۸۱	۸۵۶۰۰	۹۰۰
۱۲	۱۳۸۲	۸۸۵۰۰	۸۶۵
۱۳	۱۳۸۳	۹۴۶۰۰	۱۵۲۳
۱۴	۱۳۸۴	۱۱۰۴۰۰	۲۱۵۱
۱۵	۱۳۸۵	۱۳۰۲۰۰	۲۲۳۴
۱۶	۱۳۸۶	۱۸۰۵۰۰	۲۸۹۴
۱۷	۱۳۸۷	۱۹۵۰۰۰	۳۲۱۰
۱۸	۱۳۸۸	۳۰۲۰۰۰	۳۲۸۰
۱۹	۱۳۸۹	۳۶۲۰۰۰	۳۶۰۰

جدول ۲-۵- مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری شهرستان‌های استان زنجان

نام شهرستان	مذهبی، فرهنگی و تاریخی	طبیعی
ابهر	بقعه پیراحمد زهرنوش، امامزاده اسماعیل شناط، بقعه زیدالکبیر، مسجدقروه، گنبدسلطانیه، چلبی اوغلی، بقعه ملاحسن کاشی، معبددش کسن، تپه نور	آبشار کله خانه، آبشار خراسانو، آبشار امیرآباد، چشمه شاهبلاغی، باغ‌های ابهر، سد کینه و رس، سد خلیفه لو
خرمدره	تپه تاریخی خالصه، حمام یان یان	باغ‌های خرمدره
ایجرود	مسجد تاریخی جوقین، صخره قرخ پله گلایر، میل خوثین	سد گلایر، بیست اسکی پاپایی و ...
طارم	قلعه سانسیز، امامزاده محمدباقر، آتشکده‌های آببر، الزین، گیلانکشه و تشویر، امامزاده جعفر، تپه باستانی گورقلعه	درخت کهنسال دستجرده، یخچال طبیعی و لیدر، قزل اوزن، منطقه سرخ آباد، ییلاق‌های کوه‌های طارم و تالش، سد کردآباد، غارخرمنه سر، ییلاق‌های سیاهورود، دریاچه کوهسار و ...
ماه نشان	قلعه بهستان، یاستی قلعه	دودکش جن، بش باجیلار، منطقه حفاظت شده انگوران، دربند قاطرچی، بایچه باغ و ...
خدابنده	مسجد سجاس، سهرورد زادگاه شیخ اشراق، بقعه قیدار نبی	غارکتله خور، زرین غار، پیغمبرداغی و یخچال طبیعی آن
زنجان	پل‌های تاریخی حاج سیدمحمد، میر بهاءالدین و سردار، بازار زنجان، امامزاده سیدابراهیم، بنای ذوالفقاری، بنای رختشویخانه، مسجدجامع، مسجدخانم، کاروانسرای سرچم، کاروانسرای سنگی	حواشی رودخانه زنجان چای، دشت سهرین، سدتهم، مجموعه ائل داغی، غار گلجیک، گاوازنگ، کوه الغیث و ...

شکل ۱۲-۵- قلعه بهستان (ماه نشان)

شکل ۱۱-۵- یخچال طبیعی ولیدر(طارم)

راهکارهای توسعه گردشگری در استان

- ۱- توسعه راه های ارتباطی استان و توجه به مسئله دسترسی به کانون های گردشگری استان
- ۲- شناسایی هرچه بهتر کانون ها و تبلیغ صحیح
- ۳- معرفی صنایع دستی و بومی استان
- ۴- برنامه ریزی و ایجاد کلاس های آموزشی تخصصی در زمینه گردشگری
- ۵- راه اندازی تورهای مجازی در اینترنت در خصوص استان
- ۶- ساماندهی کانون های گردشگری و تکمیل و ایجاد تأسیسات جنبی آنها
- ۷- توجه به اصول نگهداری کانون های گردشگری و تعمیم دادن آن به گردشگران

برای مطالعه

طارم هندوستان ایران

شهرستان طارم با داشتن آب و هوای مدیترانه ای و تنوع محصولات کشاورزی از قبیل زیتون، انار، انجیر، برنج، فندق، سیر، ازگیل، تمشک، گردو، مرکبات و... و طبیعت زیبای خود به هندوستان ایران شهرت دارد. از بین محصولات نام برده شده، برنج آن بسیار مرغوب بوده و کمتر ایرانی است که این نوع برنج را نشناسد. عبور رود قزل اوزن از مرکز این شهرستان، خاک های آبرفتی (پادگانه ها) آن و مخروط افکنه ها زمینه مناسبی را برای کشت و زرع

فراهم آورده است. با توجه به این ویژگی‌ها، این شهرستان از نظر طبیعت گردی گردشگرپذیر است.

شکل ۱۳-۵- مزارع برنج وانبه جنگلی از محصولات طارم

شکل ۱۵-۵- مسجد جامع سجاس

شکل ۱۴-۵- پل تاریخی میربهاءالدین

شکل ۱۶-۵- بقعة ملاحسن کائنی

توانمندی های استان

شکل ۱۸-۵- امامزاده یعقوب (ع) صایین قلعه

شکل ۱۷-۵- عمارت دارایی - زنجان

شکل ۲۰-۵- محراب مسجد تاریخی - گلابر

شکل ۱۹-۵- امامزاده زید الکبیر - ابهر

شکل ۲۲-۵- عمارت ذوالفقاری زنجان

شکل ۲۱-۵- چلی اوغلی - سلطانیه

شکل ۲۳-۵- معبد ازدها - سلطانیه

شکل ۲۵-۵- امامزاده محمدعلی - طارم

شکل ۲۴-۵- سنگ قبر قدیمی - سلطانیه

شکل ۲۶-۵- طبیعت زیبای
ایجرود

توانمندی های استان

شکل ۲۸-۵ رودخانه قزل اوزن

شکل ۲۷-۵ لاله سرنگون در ارتفاعات بلقیس - ماه نشان

شکل ۳۰-۵ آبشارکله خانه - ابهر

شکل ۲۹-۵ دریاچه تفریحی گوازنگ - زنجان

شکل ۳۱-۵ سد طبیعی کردآباد - طارم

درس ۱۳ توانمندی‌های اقتصادی استان

استان زنجان به دلیل موقعیت جغرافیایی، قرار گرفتن در مسیر ترانزیتی تهران-اروپا، جاذبه‌های گردشگری و منابع معدنی قابل توجه، از ظرفیت‌های اقتصادی قابل توجهی برخوردار است. در حال حاضر بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات به ترتیب بیشترین سهم را در اقتصاد استان دارند.

الف) توانمندی‌های بخش کشاورزی

استان زنجان به دلیل آب و هوای سازگار و متناسب با کشت غلات و حبوبات و... در گذشته به عنوان انبار غله ایران به‌شمار می‌رفته است. این استان با ۸۸۳ هزار هکتار زمین قابل کشت و ۸۵ هزار بهره‌بردار بخش کشاورزی و دارابودن زمین‌های مستعد، در رده نهم کشور قرار دارد.

زراعت و باغداری: استان در زمینه تولیدات زراعی و باغی اهمیت زیادی دارد. به جدول ۳-۵ توجه کنید.

جدول ۳-۵- مهم‌ترین محصولات کشاورزی استان در سال زراعی ۹۰-۱۳۸۹

نام محصول	گندم	گوجه فرنگی	برنج	سیب زمینی	پیاز	سیب	زیتون	انگور	انار
مقدار تولید به تن	۹۴۷۰۰	۱۴۶۹۲۵	۱۰۰۴۸	۱۸۵۲۴۰	۱۲۹۹۶۵	۹۹۹۷۶	۳۰۰۰۳	۲۱۷۶۱۵	۱۳۱۰۵

در این استان فعالیت‌های قابل توجهی در سال‌های اخیر صورت گرفته که علاوه بر افزایش تولیدات کشاورزی، موجب ارتقای جایگاه استان در این بخش شده است.

از جمله این اقدامات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- توسعه کشت گلخانه‌ای
  - توسعه و گسترش صنایع تبدیلی و فرآوری محصولات کشاورزی
  - ایجاد و توسعه مراکز ترویج خدمات کشاورزی
  - حمایت از کشاورزان نمونه استان
  - توسعه سیستم‌های نوین آبیاری و پوشش نهرها
- مهم‌ترین مشکلات بخش کشاورزی استان را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:
- ۱- وقوع خشکسالی‌های متعدد و سرمازدگی
  - ۲- کاهش سطح آب‌های زیرزمینی

توانمندی های استان

شکل ۳۲-۵- باغات زیتون شهرستان طارم

- ۳- عدم تجمیع اراضی زراعی
- ۴- افزایش غیرمجاز چاه های عمیق و نیمه عمیق
- ۵- .....

فعالیت

- ۱- کدام یک از مشکلات نامبرده شده در محل زندگی شما وجود دارد؟
- ۲- برای رفع مشکلات کشاورزی استان چه راه حل هایی را پیشنهاد می کنید؟

نمودار ۱-۵- تولیدات زراعی استان به تفکیک شهرستان در سال ۹۰-۱۳۸۹- برحسب تن

فعالیت

- در شهرستان محل زندگی شما کدام محصولات زراعی و باغی تولید می شود؟ با رسم نمودار نشان دهید.

بیشتر بدانیم

- ۱- شهرستان ابهر در تولید محصولات باغی استان مقام اول را دارد.
- ۲- شهرستان خدابنده در تولید محصولات زراعی استان مقام اول را دارد.
- ۳- شهرستان زنگان در تولید محصولات دامی در استان مقام اول را دارد.
- ۴- شهرستان ماه نشان در تولید محصولات شیلاتی در استان مقام اول را دارد.

شکل ۳۳-۵- گوسفند نژاد افشار

دامپروری : استان زنجان به دلیل داشتن مراتع وسیع و نزدیکی به بزرگ‌ترین بازار مصرف کشور (۴۰ درصد جمعیت کل کشور در شعاع ۴۰۰ کیلومتری استان قرار دارند) در زمینه فعالیت‌های دامپروری از وضعیت بهتری برخوردار است. در این استان دامداری به دو شیوه صنعتی (جدید) و سنتی (قدیم) انجام می‌شود.

آیا می‌دانید؟

نژاد قوچ افشار یکی از نژادهای برتر و شناخته شده گوسفند در ایران است که دام بومی استان زنجان می‌باشد.

ب) صنعت و معدن

معادن : استان زنجان به دلیل فرایندهای گوناگون زمین‌شناسی، از تنوع کانسارهای معدنی برخوردار است. در سراسر استان بیش از ۳۰ نوع ماده معدنی شناسایی شده است. از ۱۴۰ معدن فعال استان حدود ۲۰ ماده معدنی در حال استخراج می‌باشد. استان زنجان از نظر عناصر فلزی با توجه به فعالیت معدن انگوران با استخراج سالیانه ۸۰۰۰۰۰ تن سرب و روی جایگاه ویژه‌ای دارد. در معادن استان با سرمایه‌گذاری ۶۱/۵ میلیارد ریال زمینه اشتغال ۱۴۰۰۰ نفر با ظرفیت استخراج سالیانه ۲۵۴۶ هزار تن و ذخیره قطعی ۳۶۶۳۰۰ هزار تن ماده معدنی فراهم شده است.

برای مطالعه

- مهم‌ترین تولیدات معدنی استان به تفکیک شهرستان به قرار زیرند :
- ۱- شهرستان ابهر : آلیاژ آلومینیم، سیلیس و کائولن
- ۲- شهرستان ایجرود : مواد معدنی صنایع پایین دستی پتروشیمی
- ۳- شهرستان ماه‌نشان : مس ، سرب و روی
- ۴- شهرستان طارم : زاج بلور، آلومینا
- ۵- شهرستان زنجان : پتاس، سنگ آهن و گرانیت
- ۶- شهرستان خرمدره : سیلیس و شیشه‌های پیرکس
- ۷- شهرستان خداآبند : کربنات و بیکربنات سدیم و آجرهای ماسه آهکی

توانمندی های استان

صنایع : استان زنجان به سبب شرایط و موقعیت استثنایی خود و به همت مسئولان، در سال های اخیر شتاب قابل توجهی در توسعه صنعتی داشته است. قرار گرفتن استان در مسیر جاده ترانزیت، آزاد راه تهران - زنجان، راه آهن، همجواری با استان های مهم پرجمعیت و صنعتی و دسترسی به امکانات و تأسیسات زیربنایی، شرایط مطلوبی برای فعالیت های صنعتی و تمرکز سرمایه گذاری بخش خصوصی ایجاد کرده است.

در این استان، وجود کارخانه های بزرگ در زمینه صنایع معدنی و فلزی، شیمیایی، دارویی، غذایی، ریسندگی و بافندگی، ساختمان، برق و الکترونیک، چوبی و سلولزی نقش مؤثری را در پیشرفت صنعتی کشور دارند.

فعالیت

- ۱- در محل زندگی شما چه کارخانه هایی وجود دارد؟ ارتباط این کارخانه ها با پدیده مهاجرت چیست؟
- ۲- با هماهنگی مدیر مدرسه از یک کارخانه استان بازدید نمایید و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

صنایع دستی : صنایع دستی استان برگرفته از تمدن و فرهنگ این استان است. موقعیت جغرافیایی، نقش استان در دوره های مختلف تاریخی (تولید سلاح های سرد)، قرار گرفتن در مسیر تمدن های شرقی و غربی و فراهم بودن معادن غنی، از دلایل توسعه صنایع دستی و تنوع آن است.

مهم ترین صنایع دستی استان، عبارت اند از : ملیله کاری، چاروق دوزی، چاقوسازی، فرش بافی، مسگری، سفالگری.

شکل ۳۴-۵- تصاویری از ملیله کاری با نقره

بیشتر بدانیم

آشنایی با شورای جهانی صنایع دستی

با تأسیس سازمان ملل متحد، حفاظت از میراث‌های فرهنگی بشری به عهده «یونسکو» یا «سازمان تربیتی علمی و فرهنگی ملل متحد» واگذار شد.

از سال ۱۹۶۴ میلادی با تأسیس «شورای جهانی صنایع دستی» (که به طور اختصاری W.C.C نامیده می‌شود) به‌عنوان یکی از ارگان‌های وابسته به یونسکو، صنایع دستی و سنتی در قالب یک «هنر - صنعت» و به‌عنوان بخشی از زندگی فرهنگی و حیات اقتصادی ملل مورد توجه قرار گرفت.

شورای مذکور که ابتدا با تعداد محدودی از اعضا کار خود را آغاز کرد، اکنون حدود ۱۱۰ کشور جهان را در برمی‌گیرد و دبیرخانه آن در آتن (پایتخت کشور یونان) قرار دارد.

مهم‌ترین هدف‌هایی که این شورا به‌عنوان یک ارگان غیرانتفاعی و غیر دولتی دنبال می‌کند عبارت است از: تشویق، کمک و راهنمایی صنعتگران دستی و همچنین بالا بردن سطح اطلاعات تخصصی و حرفه‌ای آنها با توجه به زمینه‌های متفاوت فرهنگی موجود در هر یک از کشورهای عضو.

حفظ و تقویت صنایع دستی و تجلی آن به‌عنوان رکن عمده‌ای از حیات فرهنگی ملت‌ها.

ایجاد همبستگی میان صنعتگران دستی سراسر جهان.

۱- چاروق قدیمی زنجان نوعی پاپوش سنتی و بومی بوده است که از چرم ساخته می‌شد و اغلب بدون پاشنه بوده و مورد استفاده چوپانان قرار می‌گرفته است. قدمت چاروق دوزی در استان به دوره ساسانی و اوج تزئینات آن به دوره صفوی برمی‌گردد. در حال حاضر این صنعت دستی به‌عنوان یک کالای تزئینی مورد استفاده بانوان قرار می‌گیرد.

شکل ۳۵-۵- چاروق نوعی پاپوش برای خانم‌ها

۲- فرش، گلیم و جاجیم در زنجان از معروفیت خاصی برخوردار است. و نقش قابل توجهی در صادرات استان از نظر تولید به خصوص فرش ابریشم دارد. هر ساله بیش از ۶۰۰۰ تخته فرش در سراسر استان تولید می شود. طرح هایی که در فرش بافی استان استفاده می شود عبارت اند از: ریزماهی درهم، نقش قلتوق، افشار، هوپا، زنگین و بیتگنه و...

شکل ۳۶-۵- دیگ مسی

۳- مسگری به معنای ساختن ظروف مسی است که با استفاده از ورق مسی به شیوه چکش کاری در دو نوع کاربردی و دکوری ساخته می شود. و روح سنتی و هنری آن تداوم بخش حیات این هنر با ارزش استان است. لازم به ذکر است که در سال های اخیر استفاده از ظروف مسی، جایگاه پیشین خود را بازیافته است.

پ) حمل و نقل

استان زنجان به دلیل قرارگیری در محور ترانزیتی تهران - اروپا، جایگاه ویژه ای در زمینه حمل و نقل و بازرگانی دارد. شهرهای سلطانیه، قیدار، خرمدره، ابهر و زنجان از مراکز مهم ارتباطی و بازرگانی منطقه محسوب می شوند.

مهم ترین محورهای ارتباطی استان عبارت اند از:

- خط آهن زنجان - تهران
- خط آهن زنجان - تبریز
- آزادراه زنجان - تهران
- آزادراه زنجان - تبریز
- جاده زنجان - زرین آباد - بیجار
- جاده ابهر - رشت
- جاده قیدار - زرین آباد - همدان
- جاده طارم - رشت

بیشتر بدانیم

- این استان با ۱۰۳۹۳ کیلومتر راه، ۱ گمرک، ۱۲ پایانه مسافربری، ۳ پایانه باربری، حدود ۹۴۳۹۱۲ تن کالا و ۸۶۷۴۰۰۰ نفر مسافر را جابه جا می نماید.

– استان زنجان دارای ۲۰۰ کیلومتر آزادراه، ۵۷ کیلومتر بزرگراه، ۳۲۱ کیلومتر راه اصلی و حدود ۴۶۷۰ کیلومتر راه فرعی است.
 – استان دارای ۱ فرودگاه دایر در شهرستان زنجان با پروازهای محدود است.

شکل ۳۸-۵- فرودگاه زنجان، جشنواره هواپیماها

شکل ۳۷-۵- راه آهن

جدول ۴-۵- مهم ترین صادرات استان در سال ۱۳۸۸

ردیف	بخش	ارزش صادرات به دلار	درصد از کل
۱	صنعت	۷۹۹۱۱۸۵۶	۳۰
۲	معادن	۷۳۲۰۲۹۴۰	۲۹
۳	کشاورزی	۴۴۶۴۵۲۵۹	۱۸
۴	فروش دستیاف	۲۸۱۷۸۹۸۵	۱۲
۵	عوامل بازرگانی	۱۸۴۸۶۹۷۰	۴
۶	تعاون	۳۴۶۱۰۰۰	۲
۷	سایر	۲۱۶۵۰۰۰۰	۵
۸	جمع	۲۶۹۵۳۷۰۱۰	۱۰۰

ت) علمی و فرهنگی

استان زنجان از دیرباز، مهد پرورش دانشمندان و علمای بزرگی مانند شیخ شهاب الدین سهروردی، اثیرالدین ابهری، حکیم هیدجی، آیت... موسوی زنجان و... بوده است. وجود دانشگاه‌های بزرگ و معتبر، حوزه علمی، مراکز آموزشی و پژوهشی مختلف، کتابخانه‌ها و موزه‌ها و... این استان را به یکی از استان‌های مطرح کشور تبدیل کرده است.

شکل ۴۰-۵- دارالقرآن - زنجان

شکل ۳۹-۵- مرکز تحصیلات تکمیلی علوم پایه - زنجان

برای مطالعه

معرفی بعضی از مراکز علمی و پژوهشی و دینی مهم استان

- ۱- دانشگاه زنجان
- ۲- مرکز تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان (قطب فیزیک ایران)
- ۳- دانشگاه علوم پزشکی زنجان
- ۴- مراکز تربیت معلم
- ۵- دانشگاه پیام نور با مراکز تابعه
- ۶- دانشگاه آزاد اسلامی با واحدهای تابعه
- ۷- حوزه های علمی

بیشتر بدانیم

معرفی دانشگاه زنجان

شکل ۴۱-۵- دانشگاه زنجان

این دانشگاه در سال ۱۳۵۳ به عنوان مدرسه عالی کشاورزی و دامپروری، در رشته های مدیریت کشاورزی و دامپروری در مقطع کارشناسی کار خود را آغاز کرده است. تا سال ۱۳۶۴ با این عنوان فعالیت کرده و در همین سال به دانشکده کشاورزی زنجان تبدیل شد. در سال ۱۳۶۴ به عنوان مجتمع آموزش عالی زنجان (آموزشکده فنی و دانشکده کشاورزی) تغییر نام داد. و سرانجام در تاریخ ۱۳۷۰ با نام دانشگاه زنجان از سوی وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت موافقت به عمل آمد. در حال حاضر این دانشگاه در دانشکده های علوم، فنی مهندسی و پایه و علوم انسانی در مقاطع دکترا، کارشناسی ارشد و کارشناسی، دانشجو می پذیرد.

مراکز فرهنگی

کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مطبوعات: در این استان ۴۹ باب کتابخانه به صورت مستقل و صدها کتابخانه پیوسته در ادارات و مدارس وجود دارد که مورد استفاده علاقه‌مندان به علم و دانش قرار می‌گیرند. البته با عنایت به توانمندی‌های علمی و فرهنگی استان، در حال حاضر و در مقایسه با سایر استان‌های کشور می‌بایستی به این مراکز فرهنگی توجه بیشتری شود.

موزه‌ها: موزه‌ها در اصل تاریخ، فرهنگ، تمدن باورها و اعتقادات مردم و همه ابعاد زندگی مادی و معنوی انسان‌ها را نشان می‌دهد. در این استان تعداد موزه‌ها بسیار محدود بوده و در حال حاضر ۴ موزه فعال در موضوعات مختلف، مردم‌شناسی، تاریخ طبیعی و... وجود دارد که عمدتاً در مرکز استان قرار دارند. آیا می‌توانید این موزه‌ها را نام ببرید؟

شکل ۴۲-۵- کتابخانه عمومی مهدوی - زنجان

شکل ۴۳-۵- موزه مردم‌شناسی رختشویخانه - زنجان

مطبوعات: در استان زنجان حدود ۲۱ روزنامه، مجله و فصلنامه منتشر می‌شود که نقش مهمی در ارتقای سطح فرهنگی و آگاهی جامعه دارند. این مطبوعات در اطلاع‌رسانی مسائل زیست محیطی، منابع طبیعی، معرفی توانمندی‌های استان و مشکلات و نارسایی‌ها، اطلاعات مفیدی را در اختیار خوانندگان خود قرار می‌دهند.

جدول ۵-۵- کانون‌ها و مراکز فرهنگی استان - ۱۳۸۹

کتابخانه‌ها	کانون‌های فرهنگی مساجد	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	سالن‌های سینما	نشریات	ایستگاه رادیو و تلویزیون
۷۴	۱۵۵۷	۱۵	۴	۲۱	۳

فصل ششم

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس ۱۴ دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

استان زنجان در طول تاریخ، همواره یکی از قطب‌های مهم و تأثیرگذار در پیشرفت و توسعه کشور بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسعه استان سرعت زیادی داشته است که قابل قیاس با قبل از انقلاب اسلامی نیست. این استان با داشتن توان‌های بالقوه و پتانسیل‌های فراوان می‌تواند همواره مورد توجه کشور و برنامه‌ریزی‌های آینده باشد.

الف) فرهنگ و آموزش

از جمله دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان ارتقای شاخص‌های آموزش و پرورش و سواد بوده است. در این مورد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- بالارفتن درصد باسوادی و سطح سواد مردم به ویژه در مناطق روستایی
- توسعه فضاهای آموزشی روستایی و ایجاد مدارس شبانه‌روزی
- احداث مدارس متعدد و مراکز آموزشی در سطح استان
- توجه به افزایش سطح سواد دختران در مراکز شهری و روستایی

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

جدول ۱-۶- تعداد دانش‌آموزان و کارکنان آموزشی استان - ۱۳۸۹

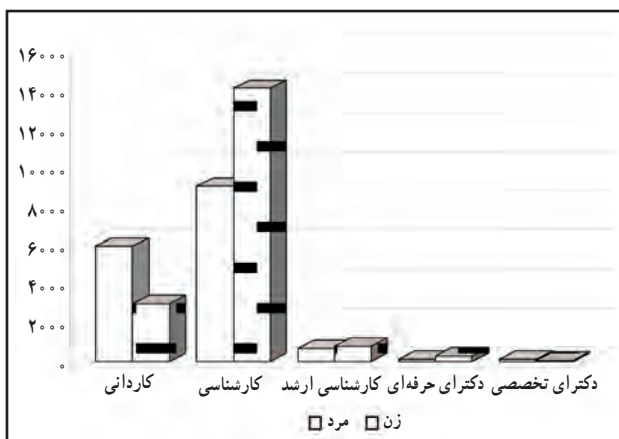
دانش‌آموزان	پسر ۹۶۰۰۰	دختر ۸۵۶۸۲	جمع کل ۱۸۱۶۸۲
کارکنان آموزشی	مرد ۳۸۶۱	زن ۴۵۴۷	جمع کل ۸۴۰۸

استان زنجان در بخش آموزش عالی هم شاهد توسعه بسیار و شکوفایی‌های خوبی بوده است. به طوری که قبل از انقلاب اسلامی مراکز آموزش عالی در استان بسیار محدود بود و تنها مرکز آموزش عالی استان دانشکده کشاورزی و دانشسرای مقدماتی بود. اما به برکت انقلاب اسلامی، دانشگاه زنجان، مرکز تحصیلات تکمیلی، مراکز تربیت معلم، مراکز دانشگاه پیام نور، واحدهای دانشگاه آزاد و مراکز غیرانتفاعی در خور توجه در استان ایجاد شده است.

برای مطالعه

در استان از کل دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، به استثنای دانشگاه آزاد اسلامی ۲۶/۱ درصد در مقطع کاردانی، ۶۷/۵ درصد در مقطع کارشناسی، ۴/۴ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۲ درصد در مقطع دکتری حرفه‌ای و تخصصی مشغول به تحصیل اند.

نمودار ۱-۶- تعداد دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی بر حسب مقطع تحصیلی به تفکیک مرد و زن (به استثنای دانشگاه آزاد اسلامی):
۱۳۸۹-۹۰

شکل ۲-۶- دانشگاه آزاد اسلامی

مراکز و فعالیت‌های فرهنگی: با توجه به اینکه یکی از ابعاد مورد توجه انقلاب اسلامی، بعد فرهنگی و داشتن روحیه فرهنگی و فرهنگ دوستی است، در استان زنجان قبل از انقلاب اسلامی تعداد مراکز و کانون‌های فرهنگی و هنری بسیار محدود بوده که بعد از انقلاب رشد قابل توجهی داشته است. جدول زیر این تفاوت‌ها را به خوبی نشان می‌دهد.

جدول ۲-۶- کانون‌ها و مراکز فرهنگی استان طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۵۶

سال	کتابخانه‌ها	کانون‌های فرهنگی مساجد	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	سالن‌های سینما	نشریات	ایستگاه رادیو و تلویزیون
۱۳۵۶	۱۲	-	-	۳	۲	-
۱۳۸۹	۷۴	۱۵۵۷	۱۵	۴	۲۱	۱

شکل ۳-۶- مسجد جامع (مسجد سید) از مراکز فرهنگی و مذهبی استان

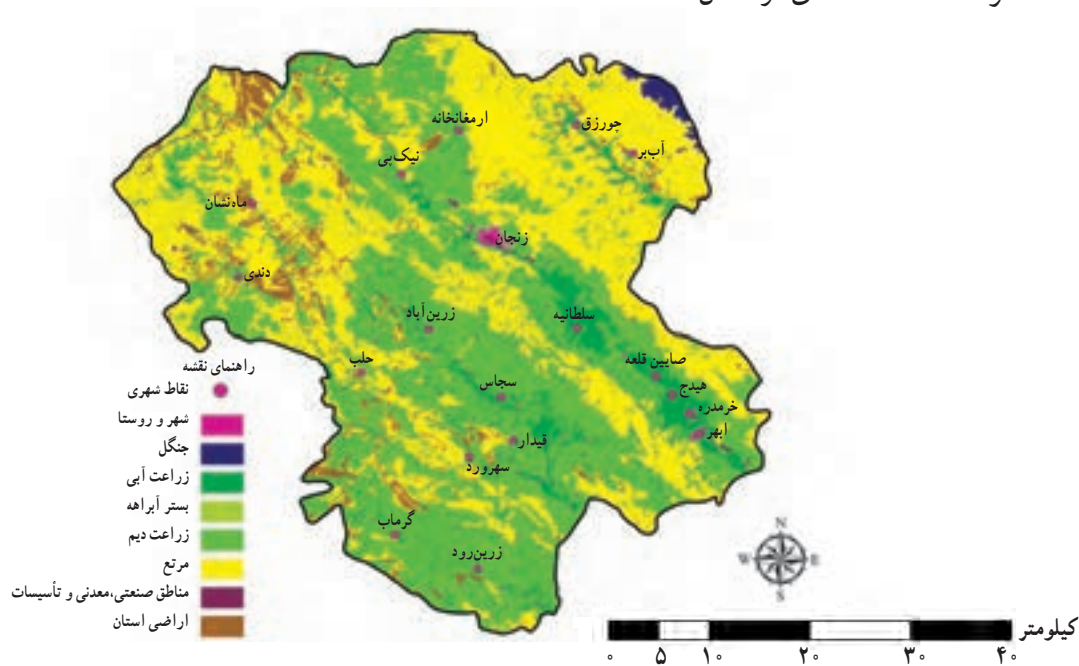
ب) کشاورزی

قبل از انقلاب اسلامی، به دلیل عدم برنامه‌ریزی و مدیریت نادرست در زمینه کشاورزی و توجه به واردات مواد غذایی و صنایع مونتاژ، کشاورزی استان وضعیت مطلوبی نداشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و توجه به این امر و نیز تلاش در جهت تحقق اهداف برنامه‌های توسعه عمرانی، اقدامات زیادی در زمینه کشاورزی انجام گرفته است که عبارت‌اند از:

– توسعه سطوح زیرکشت گندم در شهرستان خداآبند

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- افزایش سطح باغات زیتون در شهرستان طارم
- بالارفتن بازده محصولات انگور در شهرستان‌های ابهر و خرمدره
- توسعه باغات میوه و سردرختی در شهرستان‌های زنجان، ماه‌نشان و ایجرود
- توجه به تحقیقات کشاورزی و اصول مدیریتی
- توسعه کشت گلخانه‌ای در استان

شکل ۴-۶- نقشه کاربری اراضی استان

آیا می‌دانید؟

استان زنجان در بین استان‌های کشور در زمینه تولید زیتون و انگور به ترتیب پس از استان‌های گیلان و قزوین مقام دوم تولید را به خود اختصاص داده است.

شکل ۵-۶- برخی از محصولات کشاورزی استان

برای مطالعه

جدول ۳-۶- تولید محصولات کشاورزی استان - ۱۳۹۰ سطح زیر کشت به هکتار مقدار به تن

ردیف	شهرستان	محصولات باغی		محصولات زراعی		محصولات دامی		محصولات شیلاتی	
		سطح زیر کشت	میزان تولید	سطح زیر کشت	میزان تولید	مقدار	مساحت	مقدار	مقدار
۱	ابهر	۹۶۹۶	۱۳۰۱۰۲	۷۲۰۴۵	۳۲۰۷۳۷	۴۶۷۷۳	۳۶	۳۲۶	
۲	ایجرود	۲۱۹۹	۲۱۶۶۶	۵۰۱۲۳	۶۶۵۲۵	۱۳۸۸۵	۳۶۴	۴۲۹	
۳	خدابنده	۵۲۹۴	۵۷۷۳۸	۱۵۶۹۹۱	۳۲۹۱۳۲	۵۰۹۲۲	۲۷	۸۸	
۴	خرمدره	۳۸۴۶	۵۲۵۲۹	۱۰۳۷۷	۴۷۳۵۸	۵۴۳۸۸	۱۲	۳۲	
۵	زنجان	۸۱۹۰	۱۰۰۱۴۳	۹۵۶۶۹	۳۲۶۳۱۱	۷۳۱۲۴	۵۰۱	۹۹۱	
۶	طارم	۱۱۲۶۷	۵۴۴۳۳	۱۴۹۵۴	۳۰۲۲۸۸	۱۲۰۶۴	۲۱	۱۴۴	
۷	ماه‌نشان	۳۴۱۹	۴۳۳۶۱	۵۱۵۰۵	۷۴۶۱۷	۲۲۵۰۷	۱۱۷	۱۸۷۹	
	جمع استان	۴۳۸۱۱	۴۵۹۹۷۱	۴۵۱۶۶۴	۱۴۶۶۹۶۷	۲۷۳۶۶۳	۱۰۷۸	۳۸۷۸	

شکل ۶-۶- نقش زنان در فعالیت‌های صنعتی

پ) صنعت و معدن

استان زنجان در مقایسه با استان‌های دیگر ۷۵ درصد از انواع معادن کشور را در خود جای داده است. به‌ویژه معادن سرب و روی این استان دارای ذخیره قطعی بالایی بوده و مقام اول را در کشور دارد. در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، احداث زیر ساخت‌های متعددی از قبیل شهرک‌های صنعتی، خطوط انتقال گاز و برق و... را می‌توان نام برد.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

شکل ۶-۷- معدن نمک چهرآباد - ماه نشان

- به موارد زیر توجه کنید.
- توسعه واحدهای صنعتی
- سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و معدن و توجه به خصوصی‌سازی
- توزیع عادلانه صنایع در سطح استان
- گسترش راه‌های آهن، آزاد راه و ایجاد راه‌های هوایی در استان
- پس از پیروزی انقلاب اسلامی در استان، کارخانه‌های مهمی چون ایران ترانسفو، شرکت سرب و روی، فولاد اَبهر، پارس سوئیچ، نخ طایر صبا، پتروشیمی ایجرود، کارخانه سیمان خدابنده و... را می‌توان نام برد.

فعالیت ✓

- در محل زندگی شما چه کارخانه‌های دیگری وجود دارد؟
- احداث کارخانه‌ها در استان چه نقشی در اشتغال‌زایی و کارآفرینی دارد؟ در کلاس بحث کنید.
- با هماهنگی مدرسه خود از یک واحد صنعتی در استان بازدید علمی انجام دهید. گزارش خود را در کلاس ارائه دهید.

(ت) آب و انرژی

آب: با توجه به روند افزایش جمعیت در استان و افزایش میل به مصرف آب، در مصارف گوناگون، اهمیت آب بیش از پیش شده است. به طوری که در سال آبی ۱۳۸۹-۱۳۸۸ میزان تخلیه سالانه آب‌های زیرزمینی ۱۲۴۸ میلیون مترمکعب بوده که نسبت به سال آبی ۱۳۸۸-۱۳۸۷ معادل ۵/۵ درصد افزایش داشته است. در سال ۱۳۸۹ حدود ۱۶۸۵۴۲ فقره انشعاب آب در نقاط شهری وجود داشته است که نسبت به سال قبل از آن ۸/۳ درصد افزایش نشان می‌دهد.

سد تهّم و طرح انتقال آب آن به شهر زنجان :
یکی از مهم‌ترین پروژه‌های تأمین آب استان به شهرها
احداث سد های متعدد بوده که احداث سد تهّم یکی از آنهاست
اهداف احداث این سد عبارت‌اند از :

- ۱- تأمین بخشی از آب شرب مورد نیاز شهر زنجان
- ۲- تأمین حق‌آبه مورد نیاز کشاورزان دشت سهرین
- ۳- مهار سیلاب و جلوگیری از فرسایش خاک

دشت سهرین

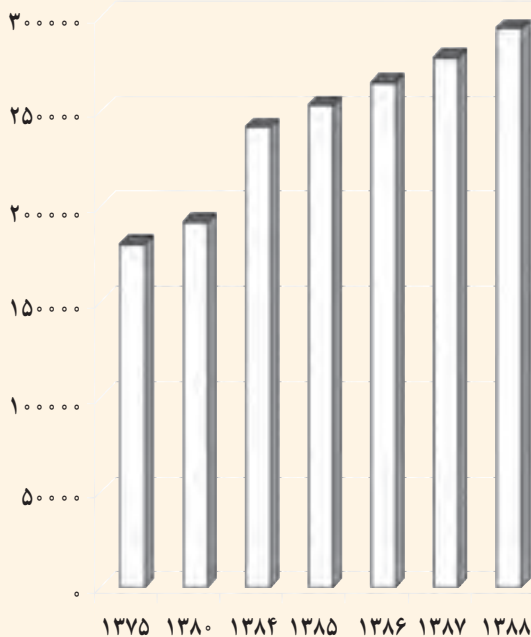
شکل ۸-۶- سد تهّم

برای مطالعه

برق و گاز

گاز : در سال‌های قبل از انقلاب هیچ یک
از شهرها و روستاهای استان از نعمت گاز طبیعی
بهره‌مند نبودند. بعد از انقلاب اسلامی اکثر شهرهای
استان و برخی از روستاهای آن، از این منبع طبیعی
برخوردار شده‌اند و بسیاری از مشکلات و تنگناها
برطرف شده است. تعداد شهرهای بهره‌مند از گاز
طبیعی را ۱۱ شهر و ۸۱ روستا می‌توان نام برد.

برق : در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی اکثر
روستاهای استان از نعمت برق محروم بودند. پس از
پیروزی انقلاب اسلامی و توجه به امر محرومیت‌زدایی
به فرمان معمار کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (ره)
تمام روستاهای استان از نعمت برق برخوردار شده‌اند.
به نمودار روبه‌رو توجه کنید.

نمودار ۲-۶- تعداد انشعاب برق در شهرها و روستاهای استان
طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۸

ث) عمران روستایی و شهری

عمران روستایی: با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نهادهای مرتبط با عمران روستایی، مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، به فرمان امام خمینی (ره)، محرومیت زدایی در روستاهای استان آغاز و در زمینه‌های آبرسانی، راه‌سازی، مهار آب‌های سطحی، حفاظت از آب و خاک و آبخیزداری و بهسازی چاه‌های عمیق و نیمه عمیق و قنوات و... اقدامات زیادی صورت گرفته است. عمران شهری: رشد سریع شهرنشینی و گسترش شهرها، توجه بیشتر به اجرای طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها، ساماندهی بافت تاریخی و قدیمی شهرها در استان که پس از پیروزی انقلاب با سرعت بیشتری انجام می‌شود از اقداماتی است که برای بالابردن سطح زندگی شهروندان صورت گرفته و یا در حال اجراست. همچنین در روستاهایی که زمینه شهرشدن را داشته‌اند، با اجرای طرح‌های برخی از آنها به شهر تبدیل شده‌اند. عوامل زیر در عمران شهری شهرهای استان مؤثر بوده‌اند:

- اجرای طرح‌های هادی شهری
- ایجاد تأسیسات مناسب در زمینه توسعه شهری (مانند طرح مونوریل زنجان که در دست مطالعه است)
- بهسازی فضاهای شهری (مانند طرح بزرگ سبزه میدان)
- احداث شهرک‌های اقماری در برخی از شهرهای استان

بحث کنید

در شهر محل زندگی شما کدام طرح‌های مهم، اجرا شده و یا در حال اجراست؟ این طرح‌ها چه تأثیری در روند زندگی شهروندان دارد؟

جدول ۴-۶- فعالیت‌های خدمات عمران شهری - ۱۳۸۹

تعداد انشعاب آب شهری	۱۶۸۵۴۲ کیلومتر
طول شبکه جمع‌آوری فاضلاب	۳۱۸ کیلومتر
تعداد تصفیه‌خانه	۲
گازرسانی به شهرها	۱۱

برای مطالعه

جدول ۵-۶- برخی از امکانات بهداشتی و درمانی استان-۱۳۸۹

۱۴۰	مراکز بهداشتی و درمانی
۴۲۲	خانه‌های بهداشت روستایی
۱۲۲۰	تخت بیمارستانی
۶۰۲	پزشک
۳۵۳۰	پیراپزشک
۷۰	آزمایشگاه
۹۸	داروخانه
۲۷	مراکز پرتونگاری
۶۰	توانبخشی

بهداشت و درمان

قبل از انقلاب اسلامی در استان زنجان در برخی از شهرها، بیمارستان و یا مرکز بهداشتی درمانی وجود نداشت، ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در تمام شهرهای استان علاوه بر مرکز بهداشتی درمانی، بیمارستان احداث شده و در تمام روستاهای استان خانه‌های بهداشت دایر گردیده تا به‌ورزان به نیازهای مردم رسیدگی کنند و در صورت نیاز آنها را به شهر معرفی نمایند.

شکل ۹-۶- بیمارستان فوق تخصصی آیت الله موسوی

ج) راه

در سال ۱۳۵۶ مجموع طول راه‌های استان از حدود ۴۳۴ کیلومتر به ۱۰۳۹۳ کیلومتر در پایان سال ۱۳۸۹ رسیده است. احداث فرودگاه زنجان و توسعه آن، احداث آزاد راه‌های زنجان - قزوین و زنجان - تبریز و احداث راه‌های روستایی، از اقدامات مهم و مؤثر در بخش حمل و نقل استان بوده است.

شکل ۱۰-۶- آزاد راه زنجان - تبریز

شکل ۱۱-۶- راه آهن در توسعه اقتصادی استان نقش مهمی دارد.

درس ۱۵ چشم انداز آینده استان

استان زنجان با داشتن جایگاه ویژه خود در راستای تحقق اهداف چشم انداز بلند مدت توسعه کشور، از موقعیت ممتازی برخوردار است. اما باید توجه داشت که در این مسیر شناخت پتانسیل های بالقوه و محدودیت های آن بسیار اهمیت دارد. در این درس به برخی از آنها و ارائه راه کارهای مربوط به آن در توسعه استان پرداخته می شود.

الف) قابلیت ها و محدودیت ها

۱- قابلیت ها

- ۱- وجود تنوع مواد معدنی در استان
  - ۲- قرار گرفتن استان در مسیر راه های ترانزیتی تهران - اروپا
  - ۳- تنوع اقلیمی و توپوگرافی در استان
  - ۴- وجود مراکز علمی، دینی و دانشگاهی
  - ۵- قابلیت های کشاورزی و دامداری
  - ۶- داشتن پشتوانه فرهنگی و تاریخی غنی
  - ۷- پتانسیل های گردشگری
- #### ۲- تنگناها و مسائل اساسی استان
- کمبود آب و تعلل در اجرای طرح های مربوط به آن
  - عدم تعادل در توسعه موزون و متعادل استان ها (تمرکز فعالیت ها و خدمات در شهر زنجان)
  - پیامدهای مخاطرات طبیعی از قبیل زلزله، سیل، خشکسالی، سرمازدگی و...

ب) ارائه راهکارهای مناسب

- در بخش گردشگری و میراث فرهنگی
- تقویت باورها و عزم مسئولان ملی و استانی برای توسعه بخش گردشگری استان
  - توجه به توسعه زیر ساخت های مرتبط با گردشگری
  - تقویت و تجهیز امکانات و تأسیسات گردشگری در سطح استانداردهای بین المللی
  - شناسایی و تبلیغات مناسب کانون ها و جاذبه های گردشگری استان در سطح ملی و بین المللی

برای مطالعه

راهبردهای بخش کشاورزی

- ارتقای بهره‌وری در بخش کشاورزی و توجه به امرمکانیزاسیون
- گسترش روش‌های نوین آبیاری و مبارزه با آفات نباتی
- حمایت و پشتیبانی از کشاورزان در زمینه فعالیت‌های مربوطه
- یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی

راهبردهای حمل و نقل و بازرگانی

- گسترش راه‌های هوایی و احداث فرودگاه در مرکز استان
- توسعه و تجهیز شبکه‌های حمل و نقل کالا، مسافر و خدمات

ترانزیتی

- ایجاد منطقه آزاد تجاری

شکل ۱۲-۶- گردنه طارم

شکل ۱۳-۶- فرودگاه زنجان

راهبردهای بخش صنعت و معدن

- ارتقای سهم صادرات صنعتی استان
- ساماندهی ساختار مدیریتی بخش صنعت و معدن
- کاهش ریسک و خطرپذیری سرمایه‌گذاری صنعتی
- توسعه شهرک‌های صنعتی در شهرهای استان
- توجه به امر توسعه پایدار در بخش معدن
- توسعه و تجهیز بخش معادن استان در زمینه بهره‌برداری و تولید

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- راهبردهای بخش آموزشی – فرهنگی و اجتماعی
- توسعه مراکز دانشگاهی به خصوص مراکز تحصیلات تکمیلی
- تلاش در جهت دستیابی همه مردم به امکانات آموزشی
- افزایش شاخص‌های سلامت، تأمین اجتماعی و ارتقای سطح کیفیت زندگی
- توسعه مراکز مطالعات فرهنگی و دینی
- تعامل فرهنگی و اجتماعی با استان‌های همجوار
- افزایش مشارکت زنان در روند توسعه استان

برای مطالعه

- راهبردهای بخش عمران شهری و روستایی
- به کارگیری نیروهای متخصص و مجرب در این زمینه‌ها
- ساماندهی بافت‌های فرسوده و قدیمی شهرها و توجه به عناصر میراث فرهنگی در این بخش
- زمینه‌سازی برای تقویت نقش شهرهای متوسط و کوچک در پذیرش نقش‌های منطقه‌ای شهر زنجان
- تقویت و ایجاد زیرساخت‌های بخش حمل و نقل شهری

فعالیت

شما چشم‌انداز آینده استان را چگونه پیش‌بینی می‌کنید؟ در کلاس بحث کنید.

شکل ۱۴-۶- عمران شهری

شکل ۱۵-۶- عمران روستایی روستای ده بهار - طارم

شکل ۱۶-۶- نقشه راه های استان و محورهای اصلی گردشگری

با تشکر از :

- اداره کل آموزش و پرورش استان زنجان
- استانداری استان زنجان (معاونت برنامه‌ریزی و مدیریت)
- سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان
- اداره کل راه و ترابری استان زنجان
- سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان زنجان
- اداره کل هواشناسی استان زنجان
- سازمان صنایع و معادن استان زنجان
- اداره کل محیط‌زیست استان زنجان
- اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان زنجان
- سازمان آب و فاضلاب استان زنجان
- اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان زنجان
- سازمان جهاد و کشاورزی استان زنجان
- شرکت سهامی آب منطقه‌ای زنجان
- شرکت ایران ترانسفو
- شرکت پارس سوئیچ
- و سایر ارگان‌ها و نهادهای زیربط

فهرست منابع

- ۱- ابن رسته، اعلاق النفسیه، ترجمه حسین قره چانلو، تهران، امیرکبیر (۱۳۶۵).
- ۲- ابن ندیم، محمد بن اسحاق، الفهرست، به کوشش رضا تجدد، تهران، دانشگاه تهران (۱۳۵۰).
- ۳- احتشام السلطنه، محمود خان، خاطرات احتشام السلطنه، به کوشش سید محمد مهدی موسوی، تهران، زوآر (۱۳۶۷).
- ۴- احمدی، علی، «نقش گردشگری در برنامه ریزی شهری ایران مورد شهر سلطانیه»، پایان نامه کارشناسی ارشد (۱۳۸۰).
- ۵- احمدی، سیده کبری، «امکان سنجی توسعه گردشگری در استان زنجان»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران (۱۳۷۸).
- ۶- اعتضاد السلطنه، علیقلی میرزا، فتنه باب، توضیحات و مقالات عبدالحسین نوایی، تهران، بابک (۱۳۶۲).
- ۷- اوین: اوژن، ایران امروز، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوآر (۱۳۶۲).
- ۸- اورسل، ارنست، سفرنامه، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوآر (۱۳۵۳).
- ۹- اخوان توکلی، فرناز، کتاب شناسی سلطانیه، تهران، معاونت حفظ و احیاء سازمان میراث فرهنگی (۱۳۸۱).
- ۱۰- افشارسیستانی، ایرج، نام شهرهای ایران، تهران، روزنه (۱۳۷۸).
- ۱۱- بامداد، مهدی: تاریخ رجال ایران، قرون ۱۲-۱۳-۱۴. تهران، زوآر، بی تا
- ۱۲- براون، ادوارد گرانویل: یک سال در میان ایرانیان، ترجمه ذبیح الله منصور، تهران، بی تا
- ۱۳- بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش آذر نوش، تهران، سروش (۱۳۶۴).
- ۱۴- بیات، عزیزالله، کلیات جغرافیای طبیعی و تاریخی ایران، تهران، امیر کبیر (۱۳۶۷).
- ۱۵- بیات، مسعود، انقلاب اسلامی در زنجان. تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۸۶).
- ۱۶- ثبوتی، هوشنگ، تاریخ زنجان، زنجان، نشرزنگان (۱۳۷۷).
- ۱۷- تکمیل همایون، ناصر، سلطانیه، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی (۱۳۸۷).
- ۱۸- تقسیمات کشوری استانداری زنجان
- ۱۹- پرچگانی، پروانه، «چه قدر ایران را می شناسیم»، (همه چیز درباره زنجان) تهران، انتشارات اسلامی (۱۳۸۳).
- ۲۰- جمیلی، ابراهیم، اقتصاد زنجان در گذر تاریخ، زنجان اتاق بازرگانی و صنایع و معادن استان زنجان (۱۳۹۰).
- ۲۱- حاجی وزیر زنجانی، فصول خمسه در تاریخ خمسه، به کوشش یوسف محسن اردبیلی، فصل نامه فرهنگ زنجان، شماره ۲۷ و ۲۸ (۱۳۶۷).
- ۲۲- حسینعلی، حسن، گذری بر تاریخ زنجان، زنجان، دانش (۱۳۸۸).
- ۲۳- حبیبی، کیومرث، پورا احمد، احمد، مشگینی، ابولفضل، «از زنگان تا زنجان»، انتشارات دانشگاه زنجان (۱۳۸۷).
- ۲۴- خالقی مقدم، محمد، «استان زنجان سرزمین اقوام افشار»، انتشارات دانشگاه زنجان (۱۳۸۰).

- ۲۵- رستم الحکما، محمد هاشم آصف، تاریخ دارالعرفان خمسه، به کوشش حسن حسینعلی، زنجان، پینار (۱۳۸۷).
- ۲۶- روحانی، محمدرضا، فرهنگ نامه زنجان، زنجان، پرچم (۱۳۴۷).
- ۲۷- زنجان، شیخ ابراهیم، خاطرات، به اهتمام غلامحسین میرزا صالح، تهران کویر (۱۳۷۹).
- ۲۸- زنجان، شیخ موسی، الفهرست لمشایخ علمای زنجان، تهران کتابفروشی شمس، بی تا
- ۲۹- زنجان، عبدالاحد، محاصره نظامی بایه در زنجان، خاطرات شخصی عبدالاحد زنجان، مجله انجمن سلطنتی آسیایی، ج ۲۹ (۱۸۹۷ میلادی).
- ۳۰- سلطانی، رامین، جستارهایی در تاریخ زنجان، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۸۸).
- ۳۱- شامند، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان زنجان (۱۳۷۷).
- ۳۲- شکوری، ابوالفضل، خط سوم در انقلاب مشروطیت، زنجان اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان (۱۳۷۱).
- ۳۳- شکوهی زنجان، محمد، زنجان قدیم، زنجان، اتاق بازرگانی و صنایع و معادن استان زنجان، طرح آمایش سرزمین، استانداری زنجان (۱۳۸۸).
- ۳۴- فتح الله پور، پرویز، نگاهی کوتاه به شورش بایه در زنجان، فصل نامه فرهنگ زنجان، شماره ۱۳ و ۱۴ (۱۳۸۲).
- ۳۵- فره وشی، (مترجم همایون)، علی محمد: خاطرات. مجله دانستنی ها، سال شانزدهم، شماره ۱۳۷ و ۱۳۸
- ۳۶- فدک ساز، محمدرضا، وجه تسمیه شهرهای ایران، گلگشت (۱۳۷۵).
- ۳۷- کیانی، محمد یوسف، شهرهای ایران، جلد ۴، تهران، جهاد دانشگاهی (۱۳۷۰).
- ۳۸- محمودی، علی، وزارت در عهد ایلخانان با تأکید بر وزارت صدر جهان زنجان، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۸۹).
- ۳۹- متقی، حسین، گلگشت، سیمای زنجان از منظر سیاحان و سفرنامه نویسان، قم، نشر کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (۱۳۸۲).
- ۴۰- محسن اردبیلی، یوسف، زنجان از دیرترین روزگاران تا پایان هزاره اول هجری قمری، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۶۷).
- ۴۱- محمدی یگانه، بهروز، «قزل اوزن شریعه حیات و تمدن»، طرح پژوهشی صدا و سیمای مرکز زنجان، زنجان (۱۳۸۱).
- ۴۲- مستوفی، حمدالله، نزهه القلوب، به تصحیح محمد دبیر سیاقی، تهران، طه، چاپ اول (۱۳۸۱).
- ۴۳- مشکور، محمد جواد، جغرافیای تاریخی ایران باستان، تهران دنیای کتاب
- ۴۴- مینورسکی: ولادیمیر، مقاله زنجان در دائرة المعارف اسلام، ویرایش اول (۱۳۷۱).
- ۴۵- هشرودی، علی، سلطانیه، تهران، ترفند (۱۳۸۰).
- ۴۶- نصیری، اسد، امامزادگان شهرستان خدابنده، زنجان، دانش، - مرکز آمار ایران (۱۳۸۸).

